

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П. ДРАГОМАНОВА

Факультет філософії та суспільствознавства
Факультет педагогіки та психології

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
БІОРЕСУРСІВ І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ

ГРОМАДСЬКА ОРГАНІЗАЦІЯ
«АКАДЕМІЯ РОЗВИТКУ ПСИХОЛОГІЧНОЇ НАУКИ І ПРАКТИКИ»

ГУМАНІТАРНИЙ КОРПУС

Випуск 26

Збірник наукових статей з актуальних проблем
філософії, культурології, психології, педагогіки та історії

Вінниця
«ТВОРИ»
2019

УДК 159.9+1+37+93](063)
ББК 88я431+87я431+74я431+63я431
Г94

Редакційна колегія:

Бондар В.І. – доктор педагогічних наук, професор, дійсний член НАПН України, декан факультету педагогіки і психології НПУ імені М.П.Драгоманова, заслужений працівник освіти України.

Дробот І.І. – доктор історичних наук, професор, декан факультету філософії і суспільствознавства НПУ імені М.П.Драгоманова, заслужений діяч науки і техніки України.

Долинська Л.В. – кандидат психологічних наук, професор, завідувач кафедри психології, заступник декана факультету філософії і суспільствознавства НПУ імені М.П.Драгоманова з наукової роботи та міжнародних зв'язків, заслужений працівник освіти України.

Крагель К.О. – голова Студентського наукового товариства факультету філософії і суспільствознавства НПУ імені М.П. Драгоманова

Майданюк І.З. – доктор філософських наук, завідувач кафедри культурології гуманітарно-педагогічного факультету Національного університету біоресурсів і природокористування

Матвієнко О.В. – доктор педагогічних наук, професор кафедри педагогіки та методики початкового навчання, заступник декана факультету педагогіки і психології НПУ імені М.П.Драгоманова з наукової роботи.

Морозов І.В. – доктор культурології, професор кафедри менеджмента соціокультурної діяльності Білоруського державного університету культури і мистецтв.

Меднікова Г.С. – доктор філософських наук, професор кафедри культурології та філософської антропології НПУ імені М.П.Драгоманова.

Митник О.Я. – доктор педагогічних наук, завідувач кафедри практичної психології НПУ імені М.П.Драгоманова.

Можейко М.О. – доктор філософських наук, професор, завідувача кафедрою методології гуманітарних наук Білоруського державного університету культури і мистецтв.

Політевич О.Е. – кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри інформаційних ресурсів і комунікацій Білоруського державного університету культури і мистецтв.

Приходько Ю.О. – доктор психологічних наук, професор кафедри психології і педагогіки факультету педагогіки і психології НПУ імені М.П.Драгоманова, академік Академії наук вищої школи України.

Синьов В.М. – доктор педагогічних наук, професор, дійсний член НАПН України, почесний декан факультету спеціальної та інклюзивної освіти НПУ імені М.П.Драгоманова, президент Асоціації корекційних педагогів України.

У збірнику подано наукові статті за матеріалами ХІХ Міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні проблеми гуманітарних наук у дослідженнях молодих науковців» (21 червня 2019 р.).

У працях аспірантів, студентів та молодих вчених з України та Польщі висвітлено актуальні теоретичні та прикладні проблеми психології, філософії, культурології, історії, педагогіки, а також представлено міждисциплінарні пошуки та здобутки.

Упорядники:

Кучеренко Є.В. – кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології і педагогіки НПУ імені М.П. Драгоманова.

Русаків С.С. – кандидат філософських наук, доцент кафедри культурології та філософської антропології НПУ імені М.П. Драгоманова.

Гуманітарний корпус: [збірник наукових статей з актуальних проблем філософії, культурології, психології, педагогіки та історії] – Випуск 26. – Вінниця : ТОВ «ТВОРИ», 2019. – 172 с.

УДК 159.9+1+37+93](063)
ББК 88я431+87я431+74я431+63я431

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
M.P. DRAHOMANOV NATIONAL UNIVERSITY OF PEDAGOGY
Faculty of Philosophy and Social Science
Faculty of Pedagogy and Psychology

NATIONAL UNIVERSITY OF LIFE AND ENVIRONMENTAL SCIENCES OF
UKRAINE

ACADEMY FOR DEVELOPMENT OF PSYCHOLOGICAL
SCIENCE AND PRACTICE

HUMANITARIAN CORPUS

Issue 26

**Collection of scientific articles on contemporary problems of
philosophy, cultural studies, psychology, pedagogy and history**

Vinnitsia
«TVORY»
2019

Editorial Board:

V.I. Bondar, Doctor of Sciences in Pedagogy, Professor, full member of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Dean of the Faculty of Pedagogy and Psychology of M.P. Drahomanov National University of Pedagogy, Meritorious Worker of Education of Ukraine

I.I. Drobot, Doctor of Sciences in History, Professor, Dean of the Faculty of Philosophy Education and Science of M.P. Drahomanov National University of Pedagogy, Meritorious Worker of Science and Engineering of Ukraine

L.V. Dolynska, PhD in Psychology, Professor, Chair of the Psychology Department, Assistant Dean of the Faculty of Philosophy Education and Science of M.P. Drahomanov National University of Pedagogy for Academic Matters and International Relations, Meritorious Worker of Education of Ukraine

K.V. Krahel - Chairman of the Student scientific society, Faculty of Philosophy Education and Science of M.P. Drahomanov National University of Pedagogy

O.V. Matviyenko, Doctor of Sciences in Pedagogy, Professor at the Department of Pedagogy and Methodology of Primary Education, Assistant Dean of the Faculty of Pedagogy and Psychology of M.P. Drahomanov National University of Pedagogy for Academic Matters

I.V. Morozov, Doctor of Cultural Studies, Professor at the Department of Management of Sociocultural Activities of Belarusian State University of Culture and Arts

G.S. Mednikova, Doctor of Sciences in Philosophy, Professor at the Department of Cultural Studies of M.P. Drahomanov National University of Pedagogy

O.Y. Mytnyk, Doctor of Sciences in Pedagogy, Chair of the Department of Practical Psychology of M.P. Drahomanov National University of Pedagogy M.O. Mozheiko, Doctor of Sciences in Philosophy, Professor, Chair of the Department of Methodology of Humanities of Belarusian State University of Culture and Arts

A.E. Palitsevich, PhD in Pedagogy, senior lecturer of the Department of the theory and history of information-document communication of Belarusian State University of Culture and Arts

Y.O. Prykhodko, Doctor of Sciences in Psychology, Professor at the Department of Psychology and Pedagogy of the Faculty of Pedagogy and Psychology of M.P. Drahomanov National University of Pedagogy, Academician of the Academy of Sciences of the Higher School of Ukraine

V.M. Syniov, Doctor of Sciences in Pedagogy, Professor, full member of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, honorary Dean of the Faculty of special and inclusive education of M.P. Drahomanov National University of Pedagogy, President of the Association of Correctional Pedagogues of Ukraine

This collection features scientific articles based on materials of the XIX International scientific conference “Actual problems of humanities in the research of young scientists” (June 21, 2019).

Works by undergraduate and postgraduate students and young scientists from Ukraine and Poland address contemporary theoretical and applied problems of psychology, philosophy, cultural studies, history and pedagogy, and present interdisciplinary research and findings.

Compiled by:

Y.V. Kucherenko, PhD in Psychology, Associate Professor at the Department of Psychology and Pedagogy of M.P. Drahomanov National University of Pedagogy

S.S. Rusakov, PhD in Philosophy, Associate Professor at the Department of Cultural Studies of M.P. Drahomanov National University of Pedagogy,

Humanistic Corpus: [collection of scientific articles on contemporary problems of philosophy, cultural studies, psychology, pedagogy and history] – Issue 26. – Vinnytsia: LLC «TVORY». – 2019. – 172 p.

© Article authors, 2019

© M.P. Drahomanov National University of Pedagogy, 2019

© LLC «TVORY», 2019

ISBN 978-966-949-093-3

LUDWIK GUMPLOWICZ – SOCJOLOG POLSKI, NIEMIECKI, ŻYDOWSKI

Mgr inż. Bachórz Iwona

doktorantka Uniwersytetu Rzeszowskiego

iwona.papi@interia.pl

Promotor

Ks. doktor habilitowany Witold Jedynak, profesor UR

Ludwik Gumpłowicz przyszedł na świat w 1838 roku w Krakowie. Jego ojcem był Abraham Gumpłowicz, należący ówczesnie do postępowej elity krakowskich Żydów. Prowadził jeden z najbardziej znanych sklepów tekstylnych na Kazimierzu, a w 1837 roku założył tam też wypożyczalnię książek. Wypożyczanie książek (głównie francuskich i niemieckich) nie było jednak tyłk kolejną działalnością komercyjną: wprowadzenie powieści i literatury świeckiej do świata, do którego nie miała ona wcześniej dostępu (z racji poglądów ortodoksyjnych środowisk żydowskich), można potraktować jako działalność o podłożu ideologicznym¹. Abraham Gumpłowicz był jednym z najważniejszych przedstawicieli Haskali w ówczesnym Krakowie – publicznie nawoływał do czytania Biblii w języku niemieckim (sprowadził nawet do Krakowa tzw. Biblię Mendelssohna), brał też udział w międzynarodowych kongresach Żydów opowiadających się za oświeceniem². Nie mogąc, z uwagi na swe poglądy, dostać się do rady gminy, założył Stowarzyszenie Żydów Postępowych (1844) i przewodził mu. Pomimo oddania sprawom gminy Abraham chętnie skorzystał z możliwości nabycia prawa obywatelskiego i w 1838 roku wyprowadził się z Kazimierza na Stradom, ulicę „ponad podziałami, nie będącą jednoznacznie ani żydowską, ani chrześcijańską”³. Pomiędzy latami dwudziestymi a czterdziestymi XIX wieku w rodzinie Gumpłowiczów zaszły dość istotne przemiany. Hanna Kozińska-Witt jako świadectwo pewnej asymilacji rodziny wskazuje zmianę w sposobie nadawania imion kolejnym dzieciom Abrahama Gumpłowicza. W przypadku dwóch najstarszych synów znamy ich imiona żydowskie i „oficjalne” – Izraela (Ignacego) (ur. 1821) i Eliasza (Edwarda) (ur. 1825). W przypadku młodszych znamy już tylko imiona „oficjalne”: Feliks (ur. 1837), Ludwik (ur. 1838) i Maksymilian Teofil (ur. 1846)⁴. Warto też dodać, że wykształcenie, jakie otrzymali synowie Abrahama Gumpłowicza – handlowe, medyczne i prawnicze – jest swoistą realizacją

---

1 H. Kozińska-Witt, Abraham Gumpłowicz (1803–1876), w: Dwa życia Ludwika Gumpłowicza..., s. 87.

2 Ibidem, s. 88

3 Ibidem, s. 91

4 Ibidem, s. 4.

oświeceniowych postulatów⁵. Kariera Abrahama Gumplowicza skończyła się jednak szybko i tragicznie. Gdy jego syn Feliks, któremu po przejściu na emeryturę przekazał sklep, zbankrutował na nowo otwartej krakowskiej giełdzie (warto zauważyć, że nie jako jedyny) – co oznaczało utratę całego długo gromadzonego majątku rodziny – Abraham przeprowadził się do najstarszego syna, a w 1876 roku popełnił samobójstwo. Wydaje się, że postać Abrahama Gumplowicza miała duży wpływ na decyzje życiowe synów. Jedną z cech, którą niemal z całą pewnością przejął po ojcu Ludwik Gumplowicz, była intelektualna niezależność, narażająca niekiedy Abrahama na towarzyski ostracyzm. W 1857 roku młody Ludwik rozpoczął studia na wydziale prawa Uniwersytetu Jagiellońskiego. Pod koniec studiów wyjechał na rok do Wiednia, po czym wrócił do Krakowa, gdzie w 1861 roku obronił na Wydziale Prawa pracę doktorską z zakresu prawa politycznych i politycznych. Jednocześnie rozpoczął działalność publicystyczną (w lwowskim „Dzienniku Literackim” i warszawskiej asymilatorskiej „Jutrzence”), a także prawniczą – występował jako adwokat, głównie w drobnych sprawach karnych. W pracy dziennikarskiej skupił się już wtedy na kwestiach związanych z pozycją Żydów w Polsce – jego zainteresowanie Haskalą oraz możliwością poprawy warunków życia żydostwa polskiego należy potraktować jako bezpośredni wpływ jego ojca⁶. W 1868 roku Gumplowicz rozpoczął starania o uzyskanie habilitacji na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Jagiellońskiego. Jako rozprawę habilitacyjną przedstawił dwie prace: *Wola ostatnia w rozwoju dziejowym i umiędzynarodowionym*. Rys prawno-historyczny oraz *Prawodawstwo polskie względem Żydów*. Obie Henryk Barycz określił jako „przepełnione duchem liberalizmu religijnego”⁷, co nie zwiastowało dobrego przyjęcia na konserwatywnym uniwersytecie. Recenzenci: profesor Piotr Burzyński (profesor historii prawa polskiego) i Udalryk Heyzman (profesor prawa kanonicznego) odrzucili obie rozprawy, uznając, że kandydat „nie daje gwarancji obiektywnego badania”⁸, a jego prace nie spełniają stawianych im kryteriów. W istocie prawdziwą przyczyną odrzucenia starań badacza było silnie antyklerykalne stanowisko Gumplowicza, które zmanifestował w swoich pracach, a także jego żydowskie pochodzenie. Habilitacja nie doszła do skutku, a Gumplowicz stanął przed wyborem – albo kontynuować karierę naukową, albo pozostać w Krakowie.

Chciałem się habilitować w rodzinnym mieście [...] całą kliką przeciwko mnie. I tak zapędzony zostałem aż tutaj, ale triumf nie zupełnie po ich stronie, bo o ile wiem, jestem jedynym „krakowskim” profesorem, którego pisma naukowe tłumaczone są na język angielski, francuski, hiszpański, a nawet japoński czy

---

5 Ibidem, s. 93.

6 Ibidem, s. 19

7 R. Żebrowski, Mojżesz Schorr i jego listy do Ludwika Gumplowicza, Warszawa 1994, Żydowski Instytut Historyczny, s. 66.

8 J. Radwan-Pragłowski, Krakowskie lata Ludwika Gumplowicza (w 100-lecie urodzin uczzonego), „Studia Socjologiczne” 1989, nr 3(114).

rosyjski.⁹

Nim Ludwik zdecydował się na opuszczenie rodzinnego miasta, próbował zająć się zawodem publicystyką. W wydanej w 1868 roku książce *Ośm listów z Wiednia*¹⁰ krytykował stosunki w ówczesnej Austrii. W 1869 roku wszedł w skład redakcji demokratycznego dziennika „Kraj”. Założycielem dziennikarstwa był Adam Sapięha (który jednak szybko wycofał się z przedsięwzięcia). W pierwszym numerze pojawiła się deklaracja ideowa: „Programem, usprawiedliwieniem, prawem bytu naszego czasopisma jest i będzie głośne i jawne wyznawanie Polski. Godziwymi, szlachetnymi środkami chcemy wprowadzić świętą sprawę ojczyzny naszej w sumienie ludów Europy”¹¹.

Gdy w 1874 roku „Kraj” zbankrutował, zdecydował się opuścić Kraków. W 1875 roku udał się do Grazu, gdzie podjął próbę kontynuacji przerwanej pracy naukowej. W 1876 roku habilitował się i objął stanowisko docenta prawa ogólnego i austriackiego prawa administracyjnego przy Katedrze Prawa Ustrojowego, Historii Statystyki i Administracji Uniwersytetu Karola Franciszka w Grazu. Prośbę o przyznanie habilitacji opierał na jedynej wówczas wydanej w języku niemieckim książce, *Race und Staat*. W 1882 roku otrzymał tytuł profesora nadzwyczajnego, a w 1893 roku (praca nie została odnaleziona) – profesora zwyczajnego prawa państwowego (aby uzyskać profesurę, musiał zmienić wyznanie na chrześcijańskie, dlatego w 1887 roku przyjął luteranizm).

Wszyscy biografowie podkreślają, że uczony spędził w Grazu życie samotnika. Cieszył się olbrzymią sympatią studentów, którzy „nazywali go aniołem i ten tytuł nie był przesadzony”.

Gumplowicz odnosił sukcesy na polu naukowym, ale jego życie osobiste naznaczyła kolejna tragedia. W 1897 roku jego starszy syn Maksymilian popełnił samobójstwo. Dobrze zapowiadający się historyk oraz lektor języka polskiego na uniwersytecie w Grazu zakochał się w sporo od siebie starszej Marii Konopnickiej, która nie odwzajemniła jego uczucia. Po kolejnym odrzuceniu jego awansów Maksymilian Gumplowicz zastrzelił się przed drzwiami jej mieszkania¹². Po śmierci syna Ludwik Gumplowicz zmienił nieco swoje zainteresowania badawcze – choć nie porzucił całkowicie socjologii, to więcej czasu zaczął poświęcać historii. Zajął się głównie porządkowaniem, redagowaniem i staraniami o publikację tekstów zmarłego syna.

Był 19 sierpnia 1909 r. W południe Ludwik Gumplowicz, znany na świecie socjolog, wysłał swego syna Władysława do banku. Gdy Władysław wrócił, rodzice już nie żyli, popełnili samobójstwo. Austriackie miasto Graz, gdzie Gumplowicz od lat wykładał na uniwersytecie, zatrzęsło się od sensacji. Śmierć uczonego odbiła się szerokim echem w świecie naukowym, zarówno w Polsce,

---

9 W. Winclawski, *Słownik biograficzny socjologii polskiej*, s. 212.

10 L. Gumplowicz, *Ośm listów z Wiednia*, Kraków 1867, Władysław Jaworski.

11 A. Gella, *Ewolucjonizm a początki socjologii: Ludwik Gumplowicz i Lester Frank Ward*, Warszawa–Wrocław–Kraków 1996, Ossolineum, s. 57.

12 R. Müller, *Maksymilian Ernest Gumplowicz (1861–1897)*, w: *Dwa życia Ludwika Gumplowicza...*, s. 95

jak i za granicą. O znaczeniu Gumplowicza jako socjologa może świadczyć fakt, że jego obszerne nekrologi pojawiły się nie tylko w prasie austriackiej czy polskiej, ale także w gazetach angielskich i amerykańskich.

Przeważająca dzieł socjologicznych Gumplowicza ukazała się w języku niemieckim. Wyjątkiem jest System socjologii wydany w 1887 roku. To jedyna praca socjologiczna Gumplowicza, która od samego początku była planowana jako publikacja w języku polskim. Pozostałe prace Gumplowicza wydane w języku polskim podejmowały problematykę prawną i historyczną. W kolejności wydawania: Zadania ze wszystkich umiejętności prawnych i politycznych, Kraków 1862; Wola ostatnia w rozwoju dziejowym i umiętnym, Kraków 864; Prawodawstwo polskie względem Żydów, Kraków 1867; Projekt Stanisława Augusta reformy Żydów, Kraków 1868; Konfederacja Barska, Kraków 1872. Filozofia społeczna, drugie socjologiczne dzieło autora, jakie ukazało się w języku polskim, została przełożona z niemieckiego i wydana już po śmierci badacza. Należy więc uznać, że jest System socjologii pozycją wyjątkową wśród jego prac. Choć z naukowego punktu widzenia książka była w dużym stopniu kompilacją dwóch wcześniejszych prac socjologa: Grundriss der Sociologie¹³ oraz Der Rassenkampf¹⁴, to jednak należy na nią spojrzeć jako na odrębną całość, przygotowaną specjalnie dla czytelnika polskiego.

Ludwik Gumplowicz – socjolog polski? niemiecki? żydowski?

Przywiązanie Gumplowicza do Polski do dziś stanowi problem, gdy chcemy jednoznacznie określić narodowość socjologa. Wielu zachodnich uczonych decyduje się pisać o nim jako o socjologu polskim, pomijając fakt, że cała jego kariera naukowa oraz większość publikacji ukazała się w języku niemieckim. Część badaczy określa go jako badacza austriackiego (choć często dodaje, że polskiego pochodzenia)¹⁵, co można by uznać za właściwsze określenie, zwłaszcza że Gumplowicz całe życie spędził w granicach cesarstwa austro-węgierskiego. Co prawda, zalicza się go niekiedy (razem z Gustawem Ratzenhoferem) do „austriackiej szkoły konfliktu”¹⁶, ale wydaje się, że uczonemu zdecydowanie bliżej było do badaczy niemieckich czy amerykańskich. Częste wymienianie Gumplowicza jako socjologa niemieckiego należy więc rozumieć przede wszystkim w kontekście funkcjonowania jego teorii w niemieckojęzycznej socjologii. Dlatego jego nazwisko pojawia się wtedy, gdy przywoływani są niemieckojęzyczni przedstawiciele określonych nurtów socjologicznych. Do nazwania Gumplowicza uczonym żydowskim skłaniałoby nie tylko jego pochodzenie (choć nie wiara – Gumplowicz przeszedł na protestantyzm, a wcześniej nigdy nie był wierzącym żydem), ale także zainteresowanie

---

13 L. Gumplowicz, Grundriss der Soziologie, Wien 1885, Manz.

14 Idem, Der Rassenkampf. Sociologische Untersuchungen, Innsbruck 1883, Wagner.

15 Ch. Fleck, Contemporary Sociology in Austria, w: International Handbook of Contemporary Developments in Sociology, R.P. Mohan, A.S. Wilke (red.), Westport 1994, Greenwood Press, s. 7.

16 Ludwik Gumplowicz, w: Blackwell Encyclopedia of Sociology, G. Ritzer (red.), Oxford 2007, Blackwell Publishing, s. 2038

kwestii położenia ludności żydowskiej zarówno w Galicji, jak i w całym cesarstwie austro-węgierskim. W pracach poświęconych socjologii nie znajdziemy, co prawda, wielu bezpośrednich odniesień do tej problematyki, nie ulega jednak wątpliwości, że pochodzenie oddziaływało na socjologię badacza, przede wszystkim uwarzliwiając go na kwestię nierówności wynikających ze stosunku społeczeństwa do różnych grup etnicznych, a także rolę religii i Kościoła w budowaniu wewnętrznych podziałów społecznych. Niemniej trzeba zaznaczyć, że podobne obserwacje czynił Gumpłowicz już w Grazu, a towarzyszącemu tam poczucie wyobcowania wynikało nie tyle z żydowskiego pochodzenia, ile z bycia imigrantem z Galicji. Trzeba też pamiętać, że Gumpłowicz był przykładem człowieka całkowicie zasymilowanego w środowisku polskim, co dodatkowo utrudnia jednoznaczne przypisanie go do którejkolwiek z wymienionych narodowości.

Jest więc Gumpłowicz postacią trudną do określenia, trudną do przedstawienia w ramach jednego schematu interpretacyjnego i w końcu trudną do jednoznacznego zakwalifikowania do jednego nurtu. Można się zastanowić, czy do Gumpłowicza nie pasowałoby najlepiej określenie „socjolog cesarsko-królewski”, jako że jego życie prywatne, skomplikowane życie naukowe oraz zetknięcie z socjologicznymi idealnie oddającymi złożone problemy cesarstwa austro-węgierskiego. Być może jest to określenie trudne do przeformułowania w notach biograficznych, ale jedyne, które pozwala w jednym sformułowaniu wyrazić specyfikę uczonego z Grazu.

Religia u Gumpłowicza

Ludwik Gumpłowicz, zdając sobie sprawę, że religia jest następstwem myśli ludzkiej, czyli koniecznym wytworem konstrukcji psychofizycznej społeczności człowieka. Sądził, że człowiek posiada zdolność dowierzenia. Spoglądał krytycznie zarówno na Müllerską koncepcję „zdolności”, jak i Schleicherowską „atrybucji”. Uważał, że z obu nie wynika konieczność transcendencji, pozostawiając pole dla poglądu, że religia jest wytworem człowieka odróżniającym go od zwierząt. L. Gumpłowicz uważał, że ten pogląd jest błędny, a „poczucie bóstwa” jest konieczną funkcją fizyczno-psychofizycznej struktury jednostki ludzkiej. Religia jest sumą wyobrażeń stworzonych przez ludzki rozum o tym wszystkim, czego nie można pojąć dzięki rozumowi, a co stanowi nieodłączny element psychofizycznego życia człowieka. Człowiek nadaje im określoną wartość i stosuje się do nich w swoim postępowaniu. „Nie jest zatem religia – pisze L. Gumpłowicz – sztucznym wynalazkiem człowieka, ale konieczną funkcją ograniczonego umysłu jego, pędzonego niepoohamowaną żądzą poznania świata nadzmysłowego”¹⁷.

W tym kontekście polski socjolog charakteryzuje zjawisko antropomorfizmu, którego końcowym efektem jest „wyobrażenie twórcy światów”. Pisał on: „*Gdy w twórcach natury i w czynnościach natury wydawało się człowiekowi, że widzi procesy celowe, wnioskował stąd o istnieniu twórcy, który na sposób człowieka założył sobie takie cele i gwoli im świat stworzył. Naiwność takiego wyobrażenia może być oświetlona*

---

17 L. Gumpłowicz, System socjologii, s. 376.

tylko ze stanowiska późniejszego poznania natury. Jeżeli dziś rozpatrujemy wyobrażenie biblijne, jakoby gwiazdy stworzone były po to, aby nam rozjaśniały mroki nocy, to wiemy, że wyobrażenie takie jest naiwne, dziecinne. Wyobrażenia celu i celów, które nam dzisiaj podsuwają przyrodnicy w celu dowiedzenia istnienia Twórcy, będą się wydawały w przyszłości, przy bardziej dojrzałym poznaniu natury, równie naiwnemu jak dzisiaj biblijna celowość istnienia gwiazd na niebiosach”¹⁸.

Sądził on, że religia jest „przelotnym” spoglądaniem na wszelkie tajemniceświata, a dogmaty religijne stanowią zasłonę ciemności, która nie pozwaladociec prawdy, natomiast wiara jest chwilowym zaspokojeniem ciekawości,nim człowiek w pełni dojrzeje¹⁹.

Wydaje się, że L. Gumplowicz uznawał religię za wytwór potrzeb człowieka,a szczególnie tej, która oznacza możliwość wewnętrznego porozumieniesię z samym sobą w celu rozszerzenia myślenia potocznego i tym samymwyjaśnienia tego, co niewyjaśniane. W koncepcji tej religia staje się zarówno następstwem ludzkiego myślenia, jak i próbą jego przekroczenia, wyjścia pozato, co zmysłowe, ku nieznanemu, niepokojącemu i drażniącemu ludzką ciekawość.„Wszelkie bowiem wyobrażenia religijne – pisze L. Gumplowicz – sątylko umysłowym odbiciem wrażeń wywieranych na umysł ludzki przezwszystko to, co według mniemania człowieka leży poza granicami pojęć jego,jednym słowem – wrażeń świata nieznanego i niepojętego”²⁰.

L. Gumplowicz zgadzał się z poglądami J. Lipperta zawartymi w książceO religiach ludów europejskich, że religia ma swoje źródła w teorii duszy,a w zasadzie w czci oddawanej duszom zmarłych. „Wszelka religia bowiem –pisał L. Gumplowicz – według Lipperta była pierwotnie «kultem dusz zmarłych» w obrębie pojedynczych grup, gromad czy narodów. Dopiero po zlaniusię pojedynczych tych grup i gromad w większe całości poszczególne te kultystały się wspólną religią tych większych ustrojów społecznych, tak że zamiastpojedynczych, przez dawniejsze grupy i gromady czczonych «duchów» nowacałość społeczna czciła teraz wspólnie wszystkie te «duchy», między którefantazja ludowa porozdzielała następnie różne role i zadania”²¹.

Antropomorfizm związany jest z istotą człowieczeństwa. Z tym że człowiekjest istotą myślącą i dlatego wyobraża sobie, że nawet wtedy, gdy jegoaktywność determinują „przyrodzone, niepokonalne instynkty”, to i tak działa swobodnie, z namysłem i celowo. Zdaniem L. Gumplowicza kroczy on jednakdrogą wskazaną i ograniczoną przez naturę, choć „mniema, iż idzie własnądrogą ku swobodnie obranym celom”. „Jako istota myśląca – tworzy sobie o tych domniemanie samorzutnie obranych celach swoiste wyobrażenia;stwierdza ich istnienie przy pomocy różnych fikcji; sprowadza je do woliTwórcy albo do

18 L. Gumplowicz, *Filozofia społeczna*, Warszawa–Lwów, s. 101–102.

19 Por. L. Gumplowicz, *Religia i narodowość*. Cyt. za: J. Surman i G. Mozetič, *Dwa życia...*, s. 209.

20 *Ibidem*, s.377.

21 L. Gumplowicz, *System...*, s. 378

imperatywów kategoriycznych, buduje cały świat myśli, z którego wypływają cele jego życia i tłumaczą jego czyny. Tak powstają religia i filozofia, etyka i filozofia państwa; wszystkie o tyle tylko są pożyteczne, że pomagają człowiekowi nie znajdującemu celów, tłumaczących jego istnienie, opanować przykre z tego rozczarowania powstające uczucia i czynią życie jego znośniejsze. Ile, że wypełniają to życie samemu wzniosłymi celami²².

O ile religia jest dla L. Gumplowicza produktem niezbędnym w życiu człowieka, o tyle organizacja religijna w postaci kościoła już niekoniecznie. Dostrzegł to J. Surman, pisząc: „krytykowana była też postawa kościoła katolickiego, który wedle «Kraju» wypowiedział wojnę nowoczesnemu społeczeństwu. Łączenie sił kościelnych z konserwatywną polityką, próby uzyskania przez kler władzy politycznej, jego moralny despotyzm powinny zostać ukrócone. Nie oznaczało to jednak odrzucenia religii, lecz głównie kościoła i jego hierarchicznych struktur: walka z nimi była jedną z oznak rozwoju ludzkości i mogła przynieść ludzkiemu duchowi tylko korzyści. Religia powinna pozostać sprawą osobistą: tylko przez oddzielenie od polityki może wznieść się ona na wyżyny moralne i być bliżej Boga²³».

Sam L. Gumplowicz, pisząc o walce grup społecznych w kształtowaniu państwa w okresie feudalizmu, sądził, że w tym procesie najważniejszą rolę odegrała klasa średnia oraz instytucjonalny związek duchowieństwa i kościołów. Twierdził on, że organizacje religijne spełniają zasadniczą rolę, tocząc walkę z różnymi grupami w obronie własnych interesów. Stają one w tej walce po jednej lub drugiej stronie w zależności od potrzeby chwili. Najczęściej jednak – jego zdaniem – Kościół jest sojusznikiem absolutyzmu, który usługi te potrafi wynagrodzić, jednak „gdy rozpala się walka klerykalizmu i absolutyzmu, ten pierwszy zawiera sojusz z feudalizmem, aby przy pomocy ostatniego obalić rządy absolutne²⁴».

Zdaniem L. Gumplowicza Kościół jest organizacją zachowawczą, ale zarazem państwotwórczą. Duchowieństwo zapobiega bowiem wszelkim buntom m.in. przez odpowiednie wychowanie mas w tradycji zachowania państwa danego ustroju. Jak pisał, „temu służąc, pracują w rzeczywistości na rzecz zachowania państwa. A żeby ta praca była owocna, należy władzę państwa związać sztucznie z władzami nadprzyrodzonymi. Władca ziemski otrzymawłby mandat od Boga. Panuje z Bożej łaski i z woli Boga. Należy mu się pokora, szacunek, posłuszeństwo, jako pomazańcowi bożemu. Jeżeli zasady, propagowane przez duchowieństwo, mają się przyjąć w masach na stałe, to masy muszą być utrzymywane w nieświadomości. Dlatego klasy panujące niezakładają przy meczetach szkół, jeno palarnie opium. Środek to doskonały. W domu Bożym napędza się zbawiennego strachu masom przed mękami piekieł, nauka świecka jest wzgardzona i jedynej pociechy szukają w opium albo w alkoholu.

---

22 L. Gumplowicz, *Filozofia...*, s. 112–113

23 L. Gumplowicz, *Glaube und Wissen*, „Deutsche Worte” 1896, nr 4, s. 219–220. Cyt. za: J. Surman i G. Mozetič, *Ludwik Gumplowicz i jego socjologia [w:] Dwa życia...*, s. 327–328.

24 *Ibidem*, s. 36.

Taka polityka starczy na długo i prowadzi do pożądanego celu: stwarza potrzebną bierność mas jako fundament państwa”²⁵. Tak scharakteryzowane zjawisko nazywał L. Gumplowicz klerykalizmem. Twierdził, że oznacza ono dążenie duchowieństwa do władzy. Sądził, że klerykalizm jest zjawiskiem powszechnym, gdyż towarzyszy procesom państwowotwórczym. Pojawia się w związku z tym, że człowiek ze strachu przed „tajemnicami bytu” szuka pociechy i znajduje ją w wytworach swojego rozumu – ideach i myślach, w które wierzy. Z czasem powstają grupy ludzi wyzyskujące to zjawisko na rzecz własnych interesów. Organizują się w instytucje kościelne współpracujące z państwem i jako takie dążą do zdobycia władzy nad nimi społecznością wierzących.

W określonych momentach historycznych państwo popiera Kościół i tylko wtedy się mu przeciwstawia, kiedy zagraża on interesom państwa. Zdaniem socjologa zawsze będą istnieć szerokie koła społeczne, które są klerykalne, to znaczy popierają nieograniczone i niezaspokojone ambicje Kościoła do sprawowania władzy. Dzieje się tak, ponieważ siła Kościoła wobec mas jest zawsze większa niż siła państwa. Jest on bowiem pocieszycielem ducha ukierunkowanym na zbawienie, strażnikiem wiary i łaski, wobec których potęga państwa niewiele znaczy. Dlatego w historii tylko męczennicy za wiarę stają się siłami z własnej woli, bezinteresownie oddając życie za to, w co wierzą. Męczennicy za państwo są nimi z „musu albo za zapłatą”, albo mają „interes w zachowaniu państwa”. Z tych względów L. Gumplowicz uważał, że fundamentem klerykalizmu jest wiara, ze wszystkimi jej dogmatami.

Zdaniem L. Gumplowicza religia dla większości ludzi jest jedyną ucieczką od nędzy życia, dlatego panowanie Kościoła posiada silniejszą moc niż „wahające się panowanie państwa”. Państwo musi zatem liczyć się z instytucjami religijnymi. Z najsilniejszymi, czyli tymi, które posiadają największą liczbę wyznawców, zawiera sojusz. A jeżeli mu się to nie udaje, następuje zerwanie stosunków, choć takie postępowanie bywa dla państwa niebezpieczne. Filozof sądził, że taki stan rzeczy daje duże korzyści kościołom, a w szczególności Kościołowi rzymskokatolickiemu, wpływając na jego doktrynę. Pisał: „Tem tłumaczy się niewzruszone Kościoła stanowisko: non possumus. Skala Piotrowa stoi niewzruszona, według obliczeń ludzkich nie rusza jej ząb czasu. Nic dziwnego: i mniejsze, słabsze kościoły, jak n.p. kościół żydowski pomimo tysiące lat trwających prześladowań ostały się. Trwałość ich dowodzi, że stanowią rzeczywistą potrzebę mas (większych lub mniejszych). A masy sąwieczne, ich potrzeby religijne muszą być zaspakajane; tu spoczywa gwarancja trwałości kościołów”²⁶.

Niewątpliwie L. Gumplowicz pojmował rozwój społeczny człowieka, w tym religijny, w świetle darwinowskiego paradygmatu walki gatunków. Sądził, że religia/religie przechodzą ewolucję wraz ze zmianą form ustrojowych. W tym ujęciu religia staje się wytworem swoiście rozumianego organizmu społecznego, w którego łonie rozgrywa się walka ras/grup społecznych. Prowadzi ona do

---

25 L. Gumplowicz, *Filozofia...*, s. 85

26 *Ibidem*, 131.

zwycięstwa zarówno najbardziej dostosowanej religii, jaki grupy. Ich interesy, od momentu zwycięstwa, będą stanowić istotowy elementowo powstającego bytu społecznego. W niektórych swych poglądach Gumplowicz był zatem radykalny, w innych wątpiacy i umiarkowany. Kategorie, którymi się posługiwał w interpretacji rozwoju bytu społecznego – raczej nieświadomie – sakralizował.

Miejsce socjologii w systemie nauk

System socjologii otwiera refleksja na temat miejsca socjologii w systemie nauk oraz próba sprecyzowania pola badawczego nowej nauki. W rozważaniach tych widać wyraźnie, że czas pracy badawczej Gumplowicza przypada na czasy kształtowania się pojęcia i zakresu badań socjologii. Rację mają autorzy książki *Dwa życia Ludwika Gumplowicza* pisząc:

*Znaczenie Gumplowicza jako prawnika, z punktu widzenia historii nauki gruntuje się w zarysie projektu socjologii w czasie, gdy przedmiot ten nie był wykładany na żadnym uniwersytecie i nie można było przewidzieć, jaki typ uprawiania socjologii stanie się standardem przyszłości*²⁷.

Gumplowicz poświęcał wiele czasu przede wszystkim na starania, by wydzielić elementy refleksji socjologicznej, które odróżniają ją od filozofii, filozofii historii oraz od historiografii, zwłaszcza w wydaniu Hegla. Zdaniem Gumplowicza głównym pytaniem socjologii jest:

*Co znaczy ten cały proces historyczny, którego podmiotami są ludzkość, czy też „społeczeństwo” i różne tegoż części i odłamy? Jaki początek był tego procesu, jakie prawa rozwojem jego rządzą, jakie są jego tendencje i cele, na czym polega istota jego, jaka w nim myśl, jaki sens moralny?*²⁸.

Warto zwrócić uwagę, że w socjologii Gumplowicza znalezienie odpowiedzi na te pytania wiąże się nie tyle z obserwacją rzeczywistości zastanej, ile oznaczającej sięgnięcie do przeszłości i refleksję przede wszystkim nad samymi początkami ludzkości. Była też w mniemaniu Gumplowicza socjologia przede wszystkim nauką poszukującą praw rządzących procesami. Co ciekawe, jego zdaniem odmienność socjologii wobec wcześniej uprawianej refleksji nad społeczeństwem zasadza się nie w stawianiu innych niż poprzednie nauki pytań, ale w sposobie szukania na nie odpowiedzi:

Owo zadanie, które sobie postawiła historia filozofii, starano się podjąć na nowo pod inną nazwą. Były to ataki maskowane. Pod firmą „psychologii narodów” starali się jedni zbadać istotę odrębnych charakterów umysłowych ludów poszczególnych i wyjaśnić przyczyny i czynniki, które na ukształtowanie tych charakterów wpłynęły, inni znowu kusili się pod firmą „historii kultury” o zbadanie sprzężyn tajnych rozwoju cywilizacji narodów i przedstawiali „prawidłowy jej postęp”, inni nareszcie mniemali, że znaleźli klucz do tajemnicy rozwoju społecznego w naukach przyrodniczych i starali się „życie państw” wytłumaczyć za pomocą analogii do życia organizmów. Ci ostatni nazwali naukę

---

27 *Dwa życia Ludwika Gumplowicza...*, s. 9.

28 L. Gumplowicz, *System socjologii*, s. 83.

przez siebie uprawianą: „socjologią”²⁹.

W rozważaniach nad rolą socjologii Gumplowicz odnosił się wielokrotnie do poglądów twórcy dyscypliny, Augusta Comte’a, jednakże do jego znaczenia ustaleń podchodził z właściwym sobie dystansem. Choć niejednokrotnie podkreślał jego zasługi dla wyodrębnienia nowej nauki, to jednak uważał, że paradoksalnie nigdy nie udało mu się w pełni zająć socjologią. Jak pisał, „Comte jakkolwiek przeczuwał istotę i zadania socjologii nie uwolnił się jeszcze od zapatrywań historiozoficznych i od teorii swego czasu”³⁰. Główną przeszkodą, jaka zdaniem Gumplowicza powstrzymała uczonego od zajęcia się prawami zjawisk społecznych, było nieuznanie (lub raczej niedostrzeżenie) wieloplemiennego początku ludzkości. Tak więc, pisał Gumplowicz:

*Comte [...] i kilku innych myślicieli słusznie przypuszczało możliwości socjologii, jako umiejętności i słusznie twierdzili, że istnieją prawa rozwoju społecznego. Ale nie przestąpili oni progę socjologii, nie odkryli właściwych podstaw tej umiejętności, nie doszli do poznania jej praw. Co więcej, nie odkryli nawet jedyne punktu wyjścia, z którego prowadzi droga do poznania tych praw. Tym punktem jest wieloplemienność*³¹.

Zakończenie

Ludwik Gumplowicz był bez wątpienia jedną z najciekawszych postaci w historii socjologii polskiej. Zaliczany do grupy naukowców, którzy w latach osiemdziesiątych XIX wieku przyczynili się do rozpoczęcia przemian w naukach społecznych³², był też jednym z nielicznych polskich socjologów, którego prace jeszcze za jego życia dobrze znano na Zachodzie³³. Jego socjologia nie rozbudza dziś wyobraźni, choć był jednym z fundatorów tej dyscypliny. Oryginalne myślenie o społeczeństwie jako grupach społecznych i o konfliktach jako sile napędowej zbiorowości sprzęgło się z natręctwami epoki. Odnajdujemy w jego dziele i silny darwinizm społeczny, czyli wizję nieustającej wojny w ramach narodu oraz między narodami, i żywość niechęć wobec indywidualizmu oraz praw jednostki, i odrzucenie demokracji kojarzonej z rządami ciemnych mas - w przeciwieństwie do władzy oświeconych elit. Z jego koncepcjami wiąże się też nieporozumienie skazujące je często na bytowanie w genealogii rasizmu. Jedną z legend głosi, że pilnym czytelnikiem Gumplowicza był Hitler. Rzeczywiście, Gumplowicz używał modnego wówczas pojęcia rasy. Ale, jak pisze Jerzy Szacki w swej monumentalnej „Historii myśli socjologicznej”, „odrzucał zarówno rasistowski podział ras na lepsze i gorsze, jak i przekonanie, iż głównym wyróżnikiem rasy są cechy fizyczne. W jego osobliwym »rasizmie« jedność krwi była wtórna w stosunku do jedności kultury”.

---

29 Ibidem.

30 Ibidem, s. 76.

31 Ibidem, s.211.

32 A. Kłoskowska, Socjologia, w: Historia nauki polskiej, t. IV: 1863–1918, cz. III, B. Suchodolski (red.), Warszawa 1987, Ossolineum, s. 832–861.

33 Zarys dziejów filozofii polskiej 1815–1918, A. Walicki (red.), Warszawa 1983, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, s. 210.

Natomiast wciąż świetnie czyta się jego publicystykę kipiącą pasją, bólem i talentem polemicznym.

Bibliografia

1. Boskoff A., *From Social Theory to Sociological Theory*, w: *Modern Sociological Theory in Continuity and change*, H. Becker, A. Boskoff (red.), New York 1957.
2. Fleck Ch., *Contemporary Sociology in Austria*, w: *International Handbook of Contemporary Developments in Sociology*.
3. Gella A., *Ewolucjonizm a początki socjologii: Ludwik Gumplowicz i Lester Frank Ward*, Warszawa–Wrocław–Kraków 1996, Ossolineum.
4. Gumplowicz L., *System socjologii*.
5. Gumplowicz L., *Filozofia społeczna*, Warszawa–Lwów.
6. Gumplowicz L., *Ośm listów z Wiednia*, Kraków 1867, Władysław Jaworski.
7. Gumplowicz L., w: *Blackwell Encyclopedia of Sociology*, G. Ritzer (red.), Oxford 2007, Blackwell Publishing.
8. Kłosowska A., *Socjologia*, w: *Historia nauki polskiej*, t. IV: 1863–1918, cz. III, B. Suchodolski (red.), Warszawa 1987, Ossolineum.
9. Kozińska-Witt H., *Abraham Gumplowicz (1803–1876)*, w: *Dwa życia Ludwika Gumplowicza*.
10. Radwan-Prąglowski J., *Krakowskie lata Ludwika Gumplowicza (w 100-lecie urodzin uczonego)*, „*Studia Socjologiczne*” 1989, nr 3(114).
11. Waliński A. (red.) *Zarys dziejów filozofii polskiej 1815–1918*, Warszawa 1983, Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
12. Winclawski W., *Słownik biograficzny socjologii polskiej*, Wyd. Naukowe UMK 2011.
13. Żebrowski R., *Mojżesz Schorr i jego listy do Ludwika Gumplowicza*, Warszawa 1994, Żydowski Instytut Historyczny.

„NICZYM DAWID I GOLIAT” - PRÓBY SKOMPROMITWANIA BISKUPA FRANCISZKA MUSIELA PRZEZ WŁADZĘ LUDOWĄ

Bekus Ewelina

*doktorant Uniwersytetu Humanistyczno-Przyrodniczego
im. Jana Długosza
w Częstochowie*

Ksiądz biskup Franciszek Musiel¹ był jednym z najbardziej inwigilowanych i najintensywniej rozpracowywanych duchownych w diecezji częstochowskiej. Wynikało to zarówno z piastowanej przez niego funkcji, ale też z jego niepokornej

---

1 Franciszek Musiel (14.01.1915 r. - 2.12.1992 r.) - w 1941 roku Franciszek Musiel został wyświęcony na kapłana diecezji częstochowskiej przez biskupa Teodora Kubinę. W latach 50-tych rozpoczęła się jego kariera kurialna. Był również wykładowcą w Niższym Seminarium Duchownym w Częstochowie. W 1966 został mianowany biskupem pomocniczym diecezji częstochowskiej; A. Sznajder, *Pogłębiać waśnie, ustawicznie kompromitować. Ksiądz biskup Franciszek Musiel (1915–1922)*, „*Nasz Dziennik*”, 228 (2941), k.n.l.; K. Sokołowski, *Biskup Franciszek Musiel jakiego pamiętam*, „*Niedziela*”, 49/2012, s. 2.

postawy względem władz PRL. W związku z tym SB starała się za wszelką cenę doprowadzić do odsunięcia biskupa pomocniczego od jego obowiązków, poprzez skompromitowanie go przed społeczeństwem, biskupem ordynariuszem Stefanem Barełą, czy wręcz Watykanem. Dobrą okazją dla tego typu działań był incydent, który wydarzył się 1 czerwca 1969 r. na terenie parafii św. Barbary w Częstochowie. Lokalizacja świątyni w bliskim sąsiedztwie z Jasną Górą stała się dogodnym miejscem dla handlarzy dewocjonaliami, których interesy często nie były legalne. Do zaprowadzenia porządku w tym miejscu został powołany nowy administrator parafii – biskup Franciszek Musiel, którego zadaniem miało być usunięcie awanturników².

Wspomnianym wcześniej incydem był konflikt biskupa z Franciszkiem Niestrojem – dozorcą publicznej toalety mieszczącej się na terenie parafii św. Barbary. Nowy administrator zakazał pobierania opłat za korzystanie z ustępu. Franciszek Niestrój nie chciał posłuchać biskupa i rzucił się na niego z pięściami. Dozorca odepchnięty upadł na ziemię, co spowodować miało u starszego człowieka bardzo poważne uszkodzenia ciała, a potem duże problemy duchowego, który został oskarżony o pobicie³.

Po owym zdarzeniu z polecenia ks. biskupa Franciszka Musiela, towarzyszący mu ksiądz Marian Suchosz wezwał milicję. Na miejsce przybyli por. Waław Doniec i st. sierż. Wiesław Sarna⁴. Funkcjonariusze zastali zakrwawionego starszego mężczyznę, który płacząc mówił, że został pobity przez kapłana. Z kolei biskup Musiel zaistniałą sytuację wyjaśniał, że już od kilku dni zakazywał pobierania pieniędzy. Gdy wreszcie zdjął sporną tabliczkę wzywającą do uiszczania opłat, został zaatakowany. Wedle przypuszczeń kapłana, to właśnie wtedy dozorca mógł zranić się sam⁵.

Kilka godzin później starszy mężczyzna przybył do Komendy MO, aby zgłosić przestępstwo - pobicie przez biskupa. Poszkodowany zeznał, że od 30 lat mieszkał ze swoją rodziną na plebanii parafii św. Barbary. Jego żona - Zofia od 15 lat pełniła funkcję dozorczyń zabudowań kościelnych. On z kolei pracował jako stróż, a po przejściu na emeryturę pomagał małżonce i sprzątał toaletę⁶. Wedle umowy z proboszczem ks. Józefem Małkiem, wywiesił tabliczkę o treści „ubikacja płatna”. Tabliczka ta miała wisieć od 15 lat. Dzień przed incydem

---

2 A. Sznajder, W. P. Wlazlak, Bp Franciszek Musiel. Kościół ma obowiązek mówienia prawdy, [w:] Niezlomni w obronie Ojczyzny i kościoła. Komunistyczna bezpieka wobec biskupów polskich, pod. red. ks. J. Mareckiego, F. Musiała, Kraków 2008, s. 315.

3 Instytut Pamięci Narodowej oddział w Katowicach, (dalej: IPN Ka) 085/46, cz. 10, Stenogramy kazań biskupa Franciszka Musiela oraz notatki, informacje, pisma dotyczące jego działalności i sprawy sądowej, k. 333-336.

4 IPN Ka 023/2742, Akta kontrolne śledztwa w sprawie przeciwko Franciszkowi Musielowi podejrzanemu o przestępstwo z artykułu 236 § 1 KK; Notatka służbowa z dnia 1.06.1969 r. sporządzona przez dyżurnego KM i P. MO por. Waław Dońca, k. 3.

5 IPN Ka 023/2742, Notatka służbowa z przebiegu wyjazdu na interwencję z dnia 1.06.1969 r., sporządzona przez por. Waław Dońca, k. 9-10.

6 IPN Ka 023/2742, Notatka służbowa z dnia 1.06.1969 r. sporządzona przez Kierownika Sekcji I Wydziału Dochodzeniowego KMip MO Częstochowa, por. Henryka Zawadzkiego, k. 11..

przybył biskup Musiel wraz z dwoma księżmi i zlecił usunąć części straganowe z sąsiedztwa ubikacji. Zerwał również – jak twierdził pokrzywdzony - nie wiadomo z jakiego powodu tabliczkę. Nazajutrz więc dozorca powiesił nową. Rankiem 1 czerwca biskup przybył ponownie. Zdjął tabliczkę, a następnie rozbił ją o kolana. Potem złapał Niestroj, potrząsnął nim, a na koniec uderzył o ścianę⁷.

Po złożonych zeznaniach Franciszek Niestrój został przewieziony do Miejskiego szpitala im. W. Biegańskiego. Umieszczono go na Oddziale Chirurgii Urazowej w sali, gdzie leżał funkcjonariusz MO. Rolą tego ostatniego była obserwacja osób odwiedzających poszkodowanego i informowanie o rozmowach jakie prowadzili, a także nakłanianie dozorczy do jak najdłuższego przebywania na oddziale. Wedle raportu owego milicjanta, w czasie hospitalizacji poszkodowanego odwiedzali tylko członkowie rodziny. Wspominali oni o wizycie w ich domu księży proszących, aby nie nagłaśniać sprawy. Wszyscy jednak zgodnie stwierdzili, że nie pójdą na ustępstwa⁸.

Wedle opinii Ignacego Wojakowskiego (biegłego sądowego z zakresu chirurgii urazowej i ortopedii) oraz Tadeusza Koniecznego (lek. med. spec. chorób nerwowych) poszkodowany przebywał w szpitalu ponad 20 dni (od 1.06 do 24.06) z rozpoznaniem: „stłuczenia głowy i okolicy potylicznej lewej, stłuczenia mózgu, otarcia naskórka twarzy po lewej stronie, stłuczenia dolnej wargi, ciętej ranki na palcu, urazu prawego łokcia oraz stłuczenia klatki piersiowej po lewej stronie, a także suchego pourazowego zapalenia płucnej”⁹. Wedle opinii opisane zmiany spowodowały „rozstrój zdrowia”, a szczególnie centralnego systemu nerwowego i narządu oddychania na okres powyżej dwudziestu dni i kwalifikowały się jako ciężkie uszkodzenie ciała¹⁰.

Kolejnym krokiem w sprawie było dalsze przesłuchanie świadków. Żona poszkodowanego, Zofia Niestrój zeznała, że za swoją pracę na plebanii otrzymywała 800 zł miesięcznie. Nie dostawała od proboszcza wynagrodzenia za utrzymanie czystości w toalecie, więc dlatego kapłan miał pozwolić na zawieszenie przy drzwiach tabliczki¹¹. Ponadto kobieta stwierdziła, iż biskup próbował pozbyć się proboszcza z parafii św. Barbary, a także bardzo utrudniał mu życie. Co więcej administrator robił nowe, niekorzystne porządki w kwestii zatrudnienia, dodając mnóstwo obowiązków bez podwyższenia wynagrodzenia. Każdy sprzeciw groził usunięciem z mieszkania parafialnego i z pracy. Zofia Niestrój nie mogła jednak dodać nic nowego w sprawie poza ogólnym nakreśleniem stosunków panujących na plebanii, gdyż nie była naocznym świadkiem zdarzenia z 1 czerwca 1969 roku. Została wezwana na miejsce

---

7 IPN Ka 023/2742, Odpis protokołu przyjęcia ustnego zawiadomienia o przestępstwie ściganym z oskarżenia prywatnego z dnia 1 czerwca 1969 roku o godz. 11.30, k. 19.

8 IPN Ka 023/2742, Notatka służbowa z dnia 1.06.1969 r. sporządzona przez por. T. Baka, k. 4.

9 IPN Ka 023/2742, Opinia z 1.06.1969 roku biegłego dr Ignacego Wojakowskiego o rodzaju doznanych obrażeń ciała poszkodowanego Franciszka Niestroja, k.20-21.

10 IPN Ka 023/2742, Odpis opinii sądowo-lekarskiej z dnia 26 czerwca 1969 roku, k. 80

11 IPN Ka 023/2742, Protokół przesłuchania świadka z 11.06.1969 roku, k. 55.

dopiero po całym incydencie¹².

Następną przesłuchiwaną osobą był Tadeusz Bednarek, który został wskazany przez dozorcę jako naoczny świadek. Potwierdził on, że widział biskupa Musiela wchodzącego do ubikacji w towarzystwie nieznanego mu księdza, który jedną po chwili wybiegł. Usłyszał wówczas krzyk „wezwiąj milicję” i dlatego wszedł do pomieszczenia. Zauważył tam pod ścianą Franciszka Niestroja – starszego człowieka, zakrwawionego i bladego, a obok niego stojącego biskupa Musiela. Świadek widząc skutki zdarzenia powiedział do kapłana: „o biskup bije inwalidę, kalekę! To robi tak katolik? Wielki wstyd”¹³. Tadeusz Bednarek widział zatem skutki zdarzenia, a nie był jego bezpośrednim świadkiem. Podobnie było z kolejnymi przesłuchiwanymi osobami, które w trakcie incydentu znajdowały się blisko toalety. Dlatego też między innymi ze względu na brak naocznych świadków, dalsze rozpoznanie w tej sprawie miał przeprowadzić były T.W. „Alek”. W dniu 1.06.1969 r. uczestniczył on we mszy, którą celebrował ks. Dyluś. Jak poinformował, zebrani wierni nie słuchali kapłana, gdyż byli rozemocjonowani porannym zajściem. Po ewangelii biskup pomocniczy wydał komunikat: „nie będzie się tolerowało w parafii chuligaństwa i złodziejstwa, każdy zaistniały fakt będzie zgłaszany Milicji”¹⁴. Zdanie to miało wzbudzić oburzenie wśród wiernych. Nie uszło ono również uwadze SB i pojawiała się meldunkach i notatkach służbowych poszczególnych funkcjonariuszy¹⁵.

Jak dalej ustalili byli T.W. „Alek”, proboszcz parafii św. Barbary - ksiądz Józef Małek, przed piętnastoma laty wybudował w rogu cmentarza kościelnego ustępy. W okresie napływu pielgrzymek były używane, lecz nie miał kto ich sprzątać. W związku z tym, ks. Józef Małek uzgodnił z Franciszkiem Niestrojem, aby ten dbał o czystość i pobierał od użytkowników opłaty. W związku z tym Niestrój wywiesił w oprawie za szkłem tabliczkę, że używanie ubikacji jest płatne, lecz ceny nie wyznaczał. Stan ten istniał do dnia 1.06.1969 r.¹⁶.

Kolejnym krokiem w tej sprawie, było zbadanie wszelkich konfliktów jakie miały miejsce na terenie parafii św. Barbary. Wedle meldunku dotyczącego biskupa Franciszka Musiela i wcześniej wymienionej parafii, kościół pod wezwaniem św. Barbary od wielu lat był przedmiotem sporu między zakonem Paulinów a kurią częstochowską. Kościół ten wybudowany został w połowie XVII w. przez Zakon OO. Paulinów. Po jego kasacji dekretem carskim z 1891

---

12 IPN Ka 023/2742, Protokół z przesłuchania świadka – Zofii Niestrój, 1.06.1969 roku, k.26-27.

13 IPN Ka 023/2742, Protokół przesłuchania świadka z 10.06.1969 roku Tadeusza Bednarka, k.44.

14 W rozmowie z parafianami b. T.W. „Alek” ustalili, że na terenie przykościelnym miały miejsce zdarzenia o charakterze wandalistycznym. Na przykład w ostatnich dniach zostały skradzione trzy z sześciu kranów, które to ks. bp Franciszek Musiel zainstalował przy „cudownej wodzie”.

15 IPN Ka 023/2742, Notatka służbowa z dnia 1.06.1969 r. sporządzona przez por. T. Baka, k. 12.

16 IPN Ka 023/2742, Notatka służbowa z dnia 1.06.1969 r. sporządzona przez por. T. Baka ze spotkania z byłym T.W. „Alek”, k. 6.

roku został wykupiony przez wiernych oraz włączony pod administrację diecezji włocławskiej. Po utworzeniu diecezji częstochowskiej Paulini podjęli staranie o odzyskanie kościoła św. Barbary wraz z przyległymi zabudowaniami¹⁷.

Napiętą sytuację w parafii św. Barbary powodowały również nieporozumienia pomiędzy proboszczem ks. Józefem Małkiem a jego wikariuszem ks. Franciszkiem Węglarzem. Ten ostatni wykazywał się często zbyt wielką samowolką w stosunku do przełożonego. W obawie przed wybuchem większego skandalu w parafii, co mogliby wykorzystać OO. Paulini, w marcu 1969 roku biskup Bareła postanowił przenieść księdza Węglarza do mniejszej parafii. Ksiądz Węglarz nie podporządkował się temu poleceniu podburzając wiernych. W tej sytuacji biskup ordynariusz oddelegował biskupa Franciszka Musiela w celu zaprowadzenia porządku w parafii św. Barbary¹⁸.

9 czerwca Wiceprokurator Prokuratury Wojewódzkiej w Katowicach Edmund Nakonieczny z uwagi na osobę sprawcy zdarzenia postanowił sprawę tę przekazać Wydziałowi Śledczemu Służby Bezpieczeństwa Komendy Wojewódzkiej Milicji Obywatelskiej w Katowicach¹⁹

Nowy plan czynności śledczych w sprawie dotyczącej biskupa Musiela zakładał ponowne przesłuchanie świadków, a także uzyskanie z Prezydium Miejskiej Rady Narodowej opinii o biskupie pomocniczym oraz informacji o karalności z Ministerstwa Sprawiedliwości²⁰.

Z zebranej opinii o biskupie wynikało jego wrogie nastawienie do władzy ludowej. Wedle raportu w latach powojennych ks. Franciszek Musiel dał się poznać jako zdecydowany przeciwnik władz PRL i wojujący kapłan. Od 1945 roku przy każdej nadarzającej się sposobności wyrażał swój negatywny stosunek do Polski Ludowej. Od wielu lat podburzał wiernych, co szczególnie się nasiliło od chwili nadania mu sakry biskupiej. Często z ambony kościelnej czynił mównicę polityczną. Mimo, że kapłan był wielokrotnie upominany przez przełożonych, czy odpowiednie organy władzy ludowej, a także nakładano na niego liczne kary za tzw. „wrogą działalność”, nie zmieniał swojego postępowania²¹.

W dalszym toku sprawy, podczas przesłuchań powołano nowych świadków. Odstąpiono od przesłuchania Tadeusza Niestroja (syna poszkodowanego), gdyż stawił się na przesłuchanie w stanie nietrzeźwym. Dokonano natomiast przesłuchania księdza Józefa Małka. Co prawda nie był on obecny podczas zdarzenia, ale chciano aby określił swoje refleksje na temat incydentu. Jak zeznał kapłan, był tak wstrząśnięty tym zdarzeniem, że nie mógł sobie wyobrazić, jak jego przełożony mógł się posunąć tak daleko. Zauważył jednak, że owo zdarzenie

---

17 IPN Ka 023/2742, Meldunek nr 66 dot. biskupa Franciszka Musiela i parafii św. Barbary w Częstochowie z dnia 1.06.1969, ppłk. L. . Pikuła, k. 14.

18 IPN Ka 023/2742, Meldunek oficjalny dotyczący pobicia obywatela przez biskupa Musiela Franciszka, Katowice 1.06.1969 r., sporządzony przez ppłk. Lucjana Pikułę, s. 13.

19 IPN Ka 023/2742, Postanowienie Wiceprokuratora Prokuratury Wojewódzkiej w Katowicach Edmunda Nakoniecznego z dnia 9.09.1069 r., k. 43.

20 IPN Ka 023/2742, Plan czynności śledczych z dnia 9 czerwca 1969 roku, Katowice, k. 41.

21 IPN Ka 023/2742, Opinia o księdzu Franciszku Musielu, k. 73.

było przez cały czas szeroko komentowane wśród duchowieństwa²².

W dalszej części śledztwa planowano wyjaśnienie nieścisłości w zeznaniach księdza Suchosza (który stwierdził, że dozorca rzucił się na biskupa) i Niestroja oraz ocenę stopnia obrażeń ciała poszkodowanego, gdyż od nich zależał stopień zarzutów. Po wyjściu Niestroja ze szpitala i przesłuchaniu go, a także po wnikliwej ocenie opinii lekarskich, postanowiono już nie wyjaśniać rozbieżności z zeznaniami księdza Suchosza. Zebrany materiał wystarczył do przyjęcia, że ks. Musiel pobił Franciszka Niestroja i spowodował u niego obrażenia naruszające czynności ciała na okres powyżej 20 dni. Czyn ks. biskupa Musiela wskazywał znamiona przestępstwa z art. 236 § 1 K.K. zagrożone karą więzienia od sześciu miesięcy do 5 lat²³.

Podczas przesłuchania biskupa, nie przyznawał się on do zarzucanych mu czynów. Wyjaśnił, że od około 6 miesięcy zaczęły spływać do Kurii Biskupiej skargi wiernych, iż na terenie wokół parafii św. Barbary w Częstochowie miały miejsce niepokojące zdarzenia. Rządzili tam handlarze dewocjonaliami, ubicacje były płatne, a dozorca zachowywał się agresywnie. Kręcili się tam także pijani mężczyźni, a wśród nich syn Franciszka Niestroja – Tadeusz oraz synowie Dawidowej. Ponadto Niestrój przechowywał za opłatą w toalecie dewocjonalia i alkohol. Aby zmienić ten stan rzeczy, 21 marca 1969 roku biskup Stefan Bareła mianował biskupa Musiela administratorem w parafii św. Barbary. Treść tego pisma podali księża do wiadomości wiernych oraz proboszcza Ks. Małka²⁴.

Wedle zeznań biskup Musiel poznał Franciszka Niestroja w czasie przeglądu otoczenia kościoła św. Barbary. Spotkał wówczas człowieka, który przedstawił się jako dozorca ubicacji. Dodał, że pracował tutaj już prawie 30 lat i biskup nie miał w tej kwestii nic do gadania, bo on uznawał jedynie proboszcza tej parafii. Kapłan zauważył wówczas tabliczkę wzywającą do zapłaty za korzystanie z toalety i oświadczył starszemu mężczyźnie, że ten stan rzeczy będzie musiał zostać zmieniony²⁵.

30 maja 1969 roku biskup udał się wraz z księżmi Janem Rachwalikiem i Franciszkiem Dylusem do wspomnianej toalety. Zastał tam stos walizek opartych o drzwi. Poprosił dozorcę o ich otwarcie, jednak mężczyzna nie posłuchał. Duchowny zatem zakazał mu dalszego obsługiwania ubicacji i zabrał sporną tabliczkę. Niestrój próbował ją odebrać, prawdopodobnie jednak powstrzymał go ksiądz Dylus. Od razu po tym zdarzeniu wezwał żonę Niestroja i poprosił ją aby jej rodzina nie utrudniała mu w porządkowaniu sytuacji na terenie parafii. Z jej odpowiedzi wnioskował, że wszyscy się zastosują. Jednakże jeszcze tego samego dnia, Józef Stanior - obsługujący z polecenia biskupa źródło przy kościele poinformował go, że Niestrojowa wraz z mężem postanowili nie stosować się do

---

22 IPN Ka 023/2742, Notatka służbowa z dnia 14.06.1969 r., Katowice, k. 70.

23 IPN Ka 023/2742, *Analiza materiałów w sprawie przeciwko biskupowi Franciszkowi Musielowi*, k.81.

24 IPN Ka 023/2742, Protokół z przesłuchania podejrzanego 4 lipca 1969 roku, k. 91.

25 IPN Ka 023/2742, Meldunek nr 66 dot. biskupa Franciszka Musiela i parafii św. Barbary w Częstochowie z dnia 1.06.1969, ppułk. L. Pikuła, k. 16/3.

zaleceń nowego administratora²⁶.

W niedzielę 1 czerwca ok. 9-tej rano biskup Musiel udał się w stronę publicznej toalety. Poprosił księdza Suchosza o towarzystwo, aby mieć na wszelki wypadek świadka. Gdy zauważył kolejną tabliczkę postanowił ją zdjąć, na co Niestrój zareagował wściekłością i obelgami. Duchowny odniósł wrażenie, że dozorca groził mu rękami oraz próbował wyrwać tabliczkę, w efekcie czego pękło szkło osłaniające napis, a ramki tabliczki uległy zdeformowaniu²⁷. Wówczas poprosił księdza Suchosza, aby wezwał milicję. Z kolei Franciszek Niestrój rzucił się na duchownego z pięściami. Biskup złapał wtedy atakującego za ręce i odsunął go na bok. Nie wykluczał, że chwyciwszy Niestroja za ręce potrząsnął nim. W wyniku tego odsunięcia dozorca nie upadł na mur ani na ziemię przedsiönka. Po tym zdarzeniu Musiel poszedł na cmentarz i czekał na przyjazd MO²⁸. Uważał za zasadne wezwać funkcjonariuszy, gdyż jego zdaniem zajście miało poważny charakter jak i również bez pomocy milicji nie zaprowadziłby porządku na terenie przykościelnym. Po przybyciu na miejsce milicjantów poprosił ich, aby udali się z nim do źródła w celu usunięcia handlarzy, a także do toalety, aby poinformować przy Franciszku Niestroju o przebiegu zajścia. Jednocześnie poinformował, iż miał podejrzenie, że Niestrój sprzedawał w ubikacji wódkę i przetrzymywał walizkę z dewocjonaliami. Poprosił więc o przeprowadzenie rewizji, której jednak milicja nie dokonała. W swych zeznaniach biskup stanowczo stwierdził, iż nie uderzył poszkodowanego w twarz ani też nie popchnął go na mur. Nie usiłował również za pośrednictwem innych osób nakłaniać rodziny Niestrojów do zaniechania rozgłaszania tej sprawy²⁹.

Ksiądz Franciszek Musiel po zapoznaniu się z materiałami śledztwa prosił o przesłuchanie Józefa Staniora na okoliczność samowolki i wykroczeń panujących w parafii św. Barbary tj. działalność zorganizowanej szajki, która kradła ofiary składane przez pielgrzymów, spożywała alkohol na terenie cmentarza itp.³⁰.

Mimo prośby biskupa, nie powołano nowych świadków. Szczegółowo zostały wysłuchane jedynie zeznania osób, które nie były naocznymi świadkami, ale obracały się w towarzystwie ludzi handlujących dewocjonaliami. W zasadzie wydaje się, że przesłuchania biskupa ani Mariana Suchosza w ogóle nie zostały wzięte pod uwagę, na co wskazuje przedstawienie zarzutów przez Wiceprokuratora Wojewódzkiego w Katowicach z 4 lipca, mówiące o tym, że: dnia 1 czerwca 1969 roku w Częstochowie Biskup Musiel spowodował u

---

26 IPN Ka 023/2742, *Protokół z przesłuchania podejrzanego 4 lipca 1969 roku*, k. 94-96.

27 IPN Ka 085/46, cz. 10, *Stenogramy kazań biskupa Franciszka Musiela oraz notatki, informacje, pisma dotyczące jego działalności i sprawy sądowej*, k. 333-336.

28 IPN Ka 023/2742, *Meldunek oficjalny dotyczący pobicia obywatela przez biskupa Musiel Franciszka, Katowice 1.06.1969 r., sporządzony przez pplk. Lucjana Pikulę*, s. 13.

29 IPN Ka 023/2742, *Odpis do prokuratury Generalnej Departament II w Warszawie 9 czerwca*, k. 64.

30 IPN Ka 023/2742, *Protokół zaznajomienie podejrzanego z materiałami śledztwa-dochodzenia z dnia 4 lipca 1969 roku*, k. 96

Franciszka Niestroja przez uderzenie go ręką w twarz i silne pchnięcie go na mur obrażenia ciała naruszające czynności narządów na okres powyżej dwudziestu dni. Wedle prokuratury zarówno okoliczności podane przez świadków jak i późniejsze badania specjalistyczne oraz przebieg leczenia szpitalnego dowiodły niezbicie winy podejrzanego. Wyjaśnienia ks. biskupa Franciszka Musiela w świetle zebranego materiału dowodowego uznano za nie prawdziwe i zmierzające do uniknięcia odpowiedzialności karnej³¹

Kara wobec biskupa Franciszka Musiela została jednak anulowana ze względu na amnestię z dnia 21 lipca 1969 roku. W związku z tym w dniu 29 sierpnia 1969 roku Prokuratura Wojewódzka w Katowicach przesłała akta sprawy do Sądu Powiatowego w Częstochowie wnosząc o umorzenie postępowania. Jednakże już w październiku Franciszek Niestrój wniósł pozew cywilny, domagając się odszkodowania za utratę zdrowia i krzywdę moralną³².

25 listopada 1969 r. Sąd Powiatowy wyznaczył odszkodowanie dla Franciszka Niestroja w wysokości 15 tys. złotych. Biskup wyrok ten zaskarżył i przedstawił liczne dowody na nielegalne działanie dozorca oraz jego agresywne zachowania względem wiernych. Mimo to Franciszek Musiel przegrał również apelację³³

SB skrupulatnie monitorowała całą sprawę. Aby rozpowszechnić zdarzenie wśród społeczeństwa, agentura opracowała projekt artykułu, który miał się ukazać w dniu 13 VII 1969 r, w niedzielnym wydaniu „*Wieczoru*” w nakładzie 129000 egzemplarzy w Katowicach. Artykuł w gazecie został opublikowany pod tytułem „Dwaj obywatele Franciszkowie”. Nie był to tekst czysto informacyjny, natomiast spełniał założenia planu operacyjnego SB³⁴.

Niestrój przedstawiony w nim był jako schorowany staruszek i inwalida, ledwo wiążący koniec z końcem, nie mający wyuczonego zawodu. Przecistawiano mu księdza biskupa, który był o wiele młodszy, dobrze zbudowany i skończył studia wyższe. W tym zestawieniu chorowity dozorca, pobity przez dostojnika kościelnego, przedstawiany był niczym Dawid próbujący walczyć z Goliatem³⁵.

W efekcie sprawa ta, dążąca do obniżenia autorytetu biskupa stała się głośna i była szeroko komentowana zarówno wśród parafian, jak i duchownych, którzy nie szczędzili mu uwag. Kapłan na pewien czas musiał zaprzestać swoich odważnych wystąpień i usunąć się w cień. Po pewnym czasie jednak znów uaktywnił swoją działalność kaznodziejską. Mimo, że biskup mocno odczuł skutki tego zdarzenia, agentura nie osiągnęła swojego najważniejszego celu,

---

31 IPN Ka 023/2742, *Meldunek o przedstawieniu zarzutu i zakończeniu postępowania przygotowawczego w sprawie Nr prok. Wojew. II.2.Ds.24/69, nr Wyd. Śledczego 23/69, k. 98.*

32 IPN Ka 023/2742, *Akta kontrolne śledztwa w sprawie przeciwko Franciszkowi Musielowi podejrzanemu o przestępstwo z art. 236 paragraf § kk, k. 69.*

33 IPN Ka 056/110, t.I, *Materiały operacyjne Wyd. IV za lata 1965-1973, k. 223,231.*

34 A. Sznajder, W. P., Właźlak, *Bp Franciszek Musiel...*, s.318-320.

35 IPN Ka 085/46, cz. 10, *Stenogramy kazań biskupa Franciszka Musiela oraz notatki, informacje, pisma dotyczące jego działalności i sprawy sądowej, k. 365-367.*

czyli skłócenia go z ordynariuszem Stefanem Baręłą³⁶.

Bibliografia:

1. Sznajder A., Poglębiać właśnie, ustawicznie kompromitować. Książd biskup Franciszek Musiel (1915–1922), „Nasz Dziennik”, 228 (2941), k.n.l.;
2. Sznajder A., W. P., Właźlak, Bp Franciszek Musiel. Kościół ma obowiązek mówienia prawdy, [w:] Niezlomni w obronie Ojczyzny i kościoła. Komunistyczna bezpieka wobec biskupów polskich, pod. red. ks. J. Mareckiego, F. Musiała, Kraków 2008, s. 315.
3. Sokołowski K., Biskup Franciszek Musiel jakiego pamiętam, „Niedziela”, 49/2012, s. 2.
4. Instytut Pamięci Narodowej Oddział w Krakowie (dalej: IPN Ka) 056/110, t.I, Materiały operacyjne Wydz. IV za lata 1965-1973, k. 223,231.
5. IPN Ka 085/46, cz. 10, Stenogramy kazań biskupa Franciszka Musiela oraz notatki, informacje, pisma dotyczące jego działalności i sprawy sądowej, k. 365-367, 333-336.
6. IPN Ka 023/2742, Akta kontrolne śledztwa w sprawie przeciwko Franciszkowi Musielowi podejrzanemu o przestępstwo z artykułu 236 § 1 KK; Notatka służbowa z dnia 1.06.1969 r. sporządzona przez dyżurnego KM i P. MO por. Wacława Dońca, k. 3.
7. IPN Ka 023/2742, Analiza materiałów w sprawie przeciwko biskupowi Franciszkowi Musielowi, k.81.
8. IPN Ka 023/2742, Notatka służbowa z przebiegu wyjazdu na interwencję z dnia 1.06.1969 r., sporządzona przez por. Wacława Dońca, k. 9-10.
9. IPN Ka 023/2742, Meldunek nr 66 dot. biskupa Franciszka Musiela i parafii św. Barbary w Częstochowie z dnia 1.06.1969, ppkuł. L. Pikula, k. 14, 16/3
10. IPN Ka 023/2742, Meldunek oficjalny dotyczący pobicia obywatela przez biskupa Musiel Franciszka, Katowice 1.06.1969 r., sporządzony przez ppłk. Lucjana Pikule, s. 13.
11. IPN Ka 023/2742, Meldunek o przedstawieniu zarzutu i zakończeniu postępowania przygotowawczego w sprawie Nr prok. Wojew. II.2.Ds.24/69, nr Wydz. Śledczego 23/69, k. 98.
12. IPN Ka 023/2742, Notatka służbowa z dnia 1.06.1969 r. sporządzona przez Kierownika Sekcji I Wydziału Dochodzeniowego KM i P. MO Częstochowa, por. Henryka Zawadzkiego, k. 11.
13. IPN Ka 023/2742, Notatka służbowa z dnia 1.06.1969 r. sporządzona przez por. T. Baka, k. 4, 12.
14. IPN Ka 023/2742, Notatka służbowa z dnia 1.06.1969 r. sporządzona przez por. T. Baka ze spotkania z byłym T.W. „Alek”, k. 6.
15. IPN Ka 023/2742, Notatka służbowa z dnia 14.06.1969 r., Katowice, k. 70.
16. IPN Ka 023/2742, Odpis protokołu przyjęcia ustnego zawiadomienia o przestępstwie ściganym z oskarżenia prywatnego z dnia 1 czerwca 1969 roku o godz. 11.30, k. 19.
17. IPN Ka 023/2742, Odpis do prokuratury Generalnej Departament II w Warszawie 9 czerwca, k. 64.
18. IPN Ka 023/2742, Odpis opinii sądowno-lekarskiej z dnia 26 czerwca 1969 roku, k. 80
19. IPN Ka 023/2742, Opinia o księdzu Franciszku Musielu, k. 73.
20. IPN Ka 023/2742, Opinia z 1.06.1969 roku biegłego dr Ignacego Wójcickiego o rodzaju doznanych obrażeń ciała poszkodowanego Franciszka Niestroja, k.20-21.
21. IPN Ka 023/2742, Plan czynności śledczych z dnia 9 czerwca 1969 roku, Katowice, k. 41.
22. IPN Ka 023/2742, Postanowienie Wicyprokuratora Prokuratury Wojewódzkiej w

---

36 IPN Ka 056/110, t.I, *Materiały operacyjne Wydz. IV za lata 1965-1973*, k. 223,231.

Katowicach Edmunda Nakoniecznego z dnia 9.09.1069 r., k. 43.

23. IPN Ka 023/2742, Protokół przesłuchania świadka z 10.06.1969 roku Tadeusza Bednarka, k.44.

24. IPN Ka 023/2742, Protokół przesłuchania świadka z 11.06.1969 roku, k. 55.

25. IPN Ka 023/2742, Protokół z przesłuchania świadka – Zofii Niestrój, 1.06.1969 roku, k.26-27.

26. IPN Ka 023/2742, Protokół z przesłuchania podejrzanego 4 lipca 1969 roku, k. 91, 94-96.

27. IPN Ka 023/2742, Protokół zaznajomienie podejrzanego z materiałami śledztwa-dochodzenia z dnia 4 lipca 1969 roku, k. 96

W OBLCZU WARTOŚCI – ROZWAŻANIA FILOZOFICZNE

mgr Anita Edyta Wizner

Wprowadzenie

Tematem rozważań pracy są oblicza wartości. Tematyka jest obszarem badań wielu naukowców w tym również sławnych filozofów. Rozważania o wartościach¹ pojawić się mogą w rozmaitych kontekstach życia społecznego ponieważ są związane z istotą ludzką i jej dotyczą. Jakże ważne są wartości w życiu każdego człowieka. System wartości człowieka może mieć ogromny wpływ na jego życie zarówno osobiste jak i społeczne ponieważ człowiek wchodzi w relacje międzypersonalne. Dlatego tak istotne znaczenie ma rozwój człowieka z uwzględnieniem wartości, to one winny jawić się człowiekowi jako cenny drogowskaz. Zagadnienia dotyczące wartości są ponadczasowe, a zarazem aktualne. Celem naczelnym tej pracy będzie zobrazowanie podstaw problematyki związanej z wartościami. Pojawi się odpowiedź na pytanie co to są wartości? Jak ważną rolę odgrywają wartości w życiu każdego człowieka? Co to są wartości szczegółowe? Dlaczego warto rozważać o wartościach i pielęgnować je? Wyżej wymienione pytania problemowe będą podwaliną do rozważania filozoficznego.

1. Problematyka filozofii wartości

Przedstawienie problematyki, którą zajmuje się filozofia wartości² od

---

1 Por. *Słownik filozofii*, J. Dideier, (przeł.) K. Jarosz, Katowice 1995, s. 415n.

Wartość wszystko, co godne, by o to zabiegać. Istnieją wartości biologiczne, ekonomiczne, estetyczne, moralne, religijne i tak dalej. Powszechnie rozróżnia się trzy rodzaje wartości: prawdę; dobro i piękno. Termin wartości tego co być powinno odróżnia się od prawdziwości tego, co jest. Termin wartości jest pojęciem praktycznym, które ma znaczenie jedynie w zależności z doświadczeniem woli lub działania.

2 Por. A. B. Stępień, *Wstęp do filozofii*, Lublin 1995, s. 100n.

Filozofia wartości- aksjologia- przez niektórych traktowana jest jako odrębna nauka filozoficzna. Jeden z podstawowych działów filozofii, przez innych jako zbiór zagadnień, które

początku napotyka zasadnicze utrudnienia. Trudności polegają na tym, że nie ma jednakowej koncepcji, która określiłaby jakąś jedną filozofię wartości, która pozwoliłaby na zaprezentowanie szeregu problemów, które byłyby ważne dla każdej filozoficznej teorii wartości, niezależnie od systemu filozoficznego w którym byłaby obecna. Warto podkreślić, że koncepcji jest bardzo wiele, w zależności od kierunków oraz przyjmowanych stanowisk filozoficznych. Z racji tego jest trudne rozpoczęcie od rzeczy teoretycznie pierwszej, a mianowicie od takiego zobrazowania pojęcia *wartość*, aby definicja mogła być uznana przez wszystkich, którzy zajmują się tą problematyką i na ten temat wyrażają swoje stanowisko. Termin wartości angażuje wiele okresów wynikających z konkretnych rozstrzygnięć danej teorii wartości. Pojęcia te zasadniczo różnią się od siebie. Różnice dotyczą również samej okazji do zdefiniowania *wartości*. Zatem gdyby nawet skierować się ku określeniu wartości w sposób najbardziej prosty najmniej zadawalający wszystkich, to powstała definicja wówczas byłaby ogólnikowa, że nie posiadałaby teoretycznego ani praktycznego sensu. Warto podkreślić, że jeżeli na samym początku możemy coś wywnioskować na pewno, to znaczy to, że jest to dostatecznie ogólne. Dostatecznie instruktywne zdefiniowanie *wartości* jest bardzo trudne, albowiem termin wartości za każdym razem modyfikuje się ze względu na teorię wartości, która może być w danym wypadku uruchamiana, a która zależy z kolei od założeń ogólnie-filozoficznych³.

Wartość jest ogólnym pojęciem, którego desygnatami są niezwykle rozmaite wartości zaliczyć można do nich na przykład:

- dobro;
- prawdziwość;
- użyteczność;
- efektywność;
- piękno;
- tragiczność;
- wdzięk;
- szlachetność;
- trafność;
- pewność i tak dalej⁴.

Zdaniem filozofa Ks. Romana Darowskiego człowiek⁵ jest twórcą kultury i jednocześnie jej odbiorcą. Działalność kulturowa, właściwa tylko jednostce

---

dotyczą wartości oraz wartościowania, stanowiących części metafizyki ogólnej, metafizyki człowieka jak również teorii poznania. Jeżeli etykę i estetykę rozumie się jako teorię wartości moralnych oraz estetycznych wówczas można je używać za fragmenty aksjologii.

3 Por. W. Stróżewski, *Istnienie i wartość*, Kraków 1981, s. 15n.

4 Por. W. Stróżewski, *Istnienie i wartość*, Kraków 1981, s. 22n.

5 Por. Ks. R. Darowski, *Filozofia człowieka. Zarys problematyki*, Kraków 1996, s.99n.

Człowiek urzeczywistnia sens własnego bytowania poprzez harmonijny rozwój wszystkich swych możliwości, co dokonuje się przez realizację różnorodnych wartości. Celem człowieka na ziemi jest realizacja człowieczeństwa poprzez urzeczywistnienie dobra, w szczególności przez wcielanie wartości; działanie prawdziwie ludzkie to urzeczywistnianie wartości.

ludzkiej, stanowi elementarną dziedzinę aktywności człowieka w świecie⁶.

Jakże doniosła teza, z której można śmiało wywnioskować, że człowiek jako twórca kultury może zarówno z niej korzystać jak i mieć wpływ na to co się wokół niego dzieje. Poprzez swoją aktywność jak i działania sprawcze wchodzi w relacje międzyludzkie. Człowiek w relacjach międzyosobowych zarazem prezentuje swój system wartości, co pozwala na to, że inne osoby odczytują jego stanowisko. Dlatego tak ważne jest, aby być dobrym człowiekiem. Dobro rodzi dobro. Dobro jakie człowiek może dać drugiemu jest najwyższym aktem etycznym albowiem nie można mówić o moralności w oderwaniu od dobra. Dobro kreuje przyjemne uczucie o ładunku moralnym. Kultura człowieka obrazuje także poziom jego rozumienia wartości w szerokim znaczeniu. Stawiamy czoła wyzwaniu do dobra i do wartości. Człowiek wolny ma prawo podjęcia decyzji pamiętajmy o tym, że możemy przeciwstawić się złu. Jeżeli przeciwstawiamy się złu wtedy czyn ukazuje się moralnie dobry. Sztuka to wielka być dobrym człowiekiem dlatego warto szukać drogi do tej sztuki życia, która jest unikatowa i ponadczasowa oraz zasługuje na szacunek i podziw.

2. Podział wartości - ujęcie Maks Schelera

Maks Scheler mówił o sposobie poznania mającym zastosowanie w dziedzinie moralności a mianowicie o wartościach. Wartości i hierarchiczne zależności pomiędzy nimi poznajemy za pomocą intuicji, kiedy uzyskujemy bezpośredni kontakt z fenomenami w których się one prezentują. Intuicja ta posiada raczej charakter emocjonalny, jej akty nie są aktami rozumu lecz serca. Efekty poznawcze tej wyjątkowej intuicji stanowią fundament dla każdej moralnej decyzji, ponieważ, aby postępować dobrze, należy według Maxa Schelera wiedzieć jak jest zbudowany świat wartości. Jakie w ogóle istnieją wartości jak oraz jakie miejsce zajmuje każda wartość względem pozostałych wartości⁷,

Maks Scheler wyróżniał następujące wartości:

Najniższe wartości w hierarchii to wartości hedonistyczne:

- utylitarne (cywilizacyjne);

- witalne;

- duchowe;

- religijne⁸.

Człowiek buduje w imię wartości, ale co to znaczy? Znaczy to, że kreuje on coś, czego przedtem nie było, a co może być pożyteczne. Istota budowania wiąże się z czymś zastanym, co ma zostać ulepszone poprzez dodanie czegoś nowego. Mówiąc o budowaniu można powiedzieć, że myślimy o powoływaniu do życia czegoś nowego, co jednak meritum zawsze winno być wartościowe i to nie tylko z racji utylitarnej czyli rozumianego pożytku lecz powinno wznosić się

---

6 Por. Tamże, s. 7n.

7 Por. L. Kasprzyk, A Węgrzecki, *Wprowadzenie do filozofii*, Warszawa 1981, s. 220n.

8 Por. A. Węgrzecki, *Scheler*, Warszawa 1975, s. 50n.

ku wartościom najwyżej usytuowanym w hierarchii. To budowanie w oparciu o wartości wymaga pracy albowiem tworzenie jest mnożeniem istnienia⁹.

Dlatego warto się zastanowić w oparciu o jakie wartości tworzymy istnienie. Pamiętając, że wartości moralne człowieka zależą od prezentowanych wartości dzięki, którym możemy zbudować nasz wewnętrzny kręgosłup moralny.

3. Droga do wartości – metafora drogi

Wartości w życiu człowieka są fundamentem jego istnienia. Osoba poprzez system wartości nadaje sens własnemu istnieniu. Dzięki świadomości tego jaką wartość mają dla człowieka wartości ponadczasowe, osoba może ukierunkować swoje działania tak, aby iść jak najlepszą drogą - drogą pełną wartości czyli stworzyć swoją ścieżkę życia w oparciu o system wartości wyrażając je poprzez szlachetne uczynki. Drogowskazem może być dobro, miłość, prawda, piękno, poznanie, szacunek, rozwój, solidarność, sprawiedliwość i tak dalej.

Władysław Stróżewski słusznie zauważa, że jest rzeczą zdumiewającą, jak nieustająco ważne miejsce w filozofii zajmuje metafora drogi. Symbol drogi znajduje się również we fragmencie poematu Parmenidesa, a mianowicie opis *drogi prawdy*. Platon mówi o *drodze poznania i miłości* w swoim dziele pod tytułem *Uczta*. Przykłady można mnożyć. Droga symbolizować może poszukujące dążenie, ale ogromne znaczenie ma osiągnięcie celu. Samo dążenie nie gwarantuje osiągnięcia celu. Aby osiągnąć cel należy iść drogami pewnymi, które można pokonać bezpiecznie. Drogi te mogą nam zostać ukazane przez osoby już doświadczone w ich pokonywaniu. Bywają również drogi w których jesteśmy skazani na błądzenie czy niepewność można by je wtedy nazwać ścieżkami aniżeli drogami. Czasami na drodze mogą się również pojawić przeszkody, rozwidlenia czy zakręty. Zdarza się również i tak, że trzeba chodzić nimi kilka razy by zdobyć jakiś cel lub z nich zawracać, zrezygnować czy szukać innego punktu wyjścia tym samym rozpoczynając przejście od początku. Idąc drogą możemy również znaleźć towarzysza podróży, przyjaciela czy samego przewodnika, co może przyczynić się do tego, iż pocujemy się pewniej. Dzięki pewności siebie łatwiej możemy odkryć nowe perspektywy, które mogą być obecne za każdym zakrętem drogi. Droga może także odkrywać, otwierać czy i możliwości na przykład nowe horyzonty. Niekiedy trzeba się zatrzymać na niej po to, aby popatrzeć, dokonać refleksji czy zmienić kierunek¹⁰.

Symbol drogi może mieć znaczenie odkrywczе może otwierać nam drogę do zamierzonego celu. Każdy człowiek ma prawo odrywania własnej drogi i dążenia do wyznaczonego przez siebie celu. Piękne jest to jak droga jest wartościowa, bezpieczna jak w trakcie pokonywania owej drogi człowiek może odkryć świat wartości dobra¹¹, piękna, miłości, prawdy, przyjaźni, szacunku,

---

9 Por. W. Stróżewski, *W kręgu wartości*, Kraków 1992, s.53n.

10 Por. W. Stróżewski, *Istnienie i wartość*, Kraków 1981, s.

11 Por. Tamże,42n.

Racaja dobra polega na tym, że coś jest przedmiotem pożądania. Jest zaś oczywiste , że coś jest przedmiotem pożądania ze względu na to, że coś jest przedmiotem pożądania ze względu na to, iż

solidarności, sprawiedliwości i tak dalej. Symbol takiej dobrej drogi bezpiecznej otwartej drogi, która zmierza do rozwoju człowieka.

Droga do wartości - Metafora drogi

Człowiek ↔ Droga ↔ Cel ↔ Wartości

Droga do wartości

Poznanie wartości

Doświadczanie wartości

Rozumienie wartości

Rozwój człowieka w oparciu o wartości intelektualny, duchowy, kulturalny, społeczny

Wcielanie wartości w życie

Umiejętność odróżnienia dobra od zła z uwzględnieniem wartości

Postępowanie człowieka w oparciu o wartości ponadczasowe - czyny moralne - czyny wartościowe¹².

Schemat 1. Metafora drogi- drogi do wartości. Źródło: opracowanie własne, Anita Edyta Wizner

Człowiek w swoim życiu pokonuje wiele dróg, na każdej ze swoich ścieżek może podjąć decyzje i ukierunkować tak swoje życie, aby wiedział jaką drogą ma podążać i czego się nauczyć. Tak życie to nauka i rozwój albowiem zawsze możemy doświadczać nowych sytuacji w których możemy uczestniczyć, niektóre mogą okazać się nowe inne już znane przerabiane lecz inaczej odczuwane. Ale pewne jest to, że z uporządkowanym systemem wartości łatwiej być szlachetnym człowiekiem, można iść drogą do wartości. To jaką drogą człowiek wybierze jest niezwykle ważne. Metafory są ważnymi formami, które służą do pobudzenia naszej świadomości.

---

jest doskonałe. O tyle zaś coś jest doskonałe, o ile jest aktem, stąd oczywiście o tyle coś jest dobrem, o ile jest bytem: istnienie jest bowiem aktualnością rzeczy. Toteż oczywiste jest, że dobro i byt są tym samym rzeczowo, jednak dobro wyraża zasadę pożądania czegoś nie wyraża sam byt. Zakłada ono obecność elementu *dynamicznego* w postaci pragnienia albo wrażliwości ze strony człowieka. Może się nam wydawać, iż przedmiot lub byt posiadają tym większą wartość, im większe jest nasze pragnienie. Termin wartości posiada również aspekt obiektywny to znaczy *statyczny* –społeczny tradycyjny lub właściwy wszystkim ludziom charakter wartości na przykład kultury, uczciwości, wierności i tak dalej.

12 Schemat. *Metafora drogi- droga do wartości*. Opracowanie własne.

Podsumowanie

Świat, który otacza człowieka prezentuje rozmaite wartości zarówno te duchowe jak i materialne. Jednakże ogromną funkcję w życiu każdej osoby pełnią te wartości niematerialne ponadczasowe takie jak dobro, miłość, piękno, prawda, szlachetność, sprawiedliwość, wdzięk, efektywność, użyteczność i tak można mnożyć. Ważne jest to, aby człowiek umiał rozpoznać wartości niematerialne ponieważ właśnie w wartościach ponadczasowych jest to coś wartościowe właśnie ze względu na ich charakter są one wyjątkowe i pożądane. Człowiek jeżeli ma wolną wolę może ukształtować swój system wartości tak, aby był godny do naśladowania dla innych ludzi. Ale co to znaczy godny naśladowania system wartości. To szlachetny kręgosłup moralny człowieka, który manifestuje się w jego poglądach i czynach. Każdy człowiek bez względu na wiek może dostąpić rozwoju. Człowiek świadomy tego, iż wartości są fundamentem życia każdej jednostki pielęgnuje swój warsztat czyli swoje wnętrze dba o to, aby być człowiekiem, który zna wartości tradycyjne oraz umie je nazwać, rozpoznać i co ważniejsze wcielać w życie, a tym samym daje przykład innym ludziom ponieważ żyje w społeczeństwie we wspólnocie gdzie relacje z drugim człowiekiem są niezwykle ważne i wpływają na jego życie. Obecność każdego człowieka, którego napotkamy na naszej drodze – drodze odkrywczej pełnej wartości może nas wzbogacić intelektualnie, duchowo, kulturalnie możemy cieszyć się z wartości, doświadczać ich dlatego tak ważne jest to, aby jak najwięcej ludzi posiadało jak najwyższy system wartości. Pięknie jest móc cieszyć się dobrem, miłością, pięknem, szacunkiem, efektywnością, wrażliwością na drugiego człowieka. Droga rozwoju to droga otwarcia się na wrażliwość na wartości, a człowiek jest najwyższą wartością. Czyli otwarcie się na drugiego człowieka i zaprezentowanie mu wartości ponadczasowych tak, aby pięknie było tego doświadczać, a z doświadczenia czerpać pełnymi garściami. W życiu gdzie obecne są wartości ponadczasowe dobro, miłość, piękno, prawda, sprawiedliwość, szacunek człowiek może czuć się bezpiecznie, a to bardzo ważne w życiu i funkcjonowaniu każdego człowieka.

Dbajmy o to, aby takie wartości jak dobro, miłość, piękno, prawda, sprawiedliwość, szacunek wcielać w codzienne życie, żyć nimi bo to jak żyjemy, jaki system wartości prezentujemy przedkłada się na całe nasze życie. Droga rozwoju do wartości, to droga poprzez wartości niematerialne, ponadczasowe one powinny być obecne w życiu każdego człowieka.

Abstrakt

Każda osoba bez względu na wiek i status społeczny może dostąpić rozwoju. Człowiek świadomy tego, iż wartości są fundamentem życia każdej jednostki pielęgnuje swój warsztat. Dbą o to, aby być człowiekiem, który zna wartości tradycyjne oraz umie je nazwać, rozpoznać, a co ważniejsze wcielać w życie, a tym samym daje przykład innym ludziom ponieważ żyje w społeczeństwie, we wspólnocie. Relacje z drugim człowiekiem są niezwykle ważne i wpływają na jego życie. W pierwszym rozdziale mowa jest o problematyce wartości. Drugi rozdział obrazuje wartości według Maxa Schellera. W trzecim rozdziale ukazana jest metafora drogi - drogi do wartości celem pracy jest przybliżenie tematyki związanej z wartościami.

Słowa klucze: etyka; wartość; metafora drogi; Scheller, aksjologia

Abstract

Every individual, regardless of age and social status, can develop. A man aware of the fact that values are the basis of every human life, cherishes his workshop, he cares about being a man who knows traditional values and knows how to name them it, and more importantly, to put into practice and thus give an example to other people because lives in society, in community. Relationships with other people are extremely important and affect his life. The first chapter talks about the problem of values. The second chapter illustrates the values according to Max Scheller. The third chapter shows the metaphor of the way - the way to the value of the goal of the work is to present the subject related to values.

Key words: ethics; value; metaphor of the road; Scheller, axiology

Bibliografia:

1. *Słownik filozofii*, J. Didier, (przeł.) K. Jarosz, Katowice 1995.
2. *Mały słownik etyczny*, J. Dębowski, A. Drabek, L. Gawor, S. Jedynek, E. Klimowicz, K. Kosior, L. Zdybel, (red.) S. Jedynek, Bydgoszcz 1999.
3. *Arystoteles*, Dzieła wszystkie, (przeł.) D. Gromska, t.5., Warszawa 2000.
4. A. Anzenbacher, *Wprowadzenie do filozofii*, (przeł. J. Zychowicz), Kraków 2005.
5. Ks. R. Darowski, *Filozofia człowieka*, Kraków 1996.
6. M. Janion, *Humanistyka: poznanie i terapia*, Warszawa 1982.
7. L. Kasprzyk, A. Węgrzecki, *Wprowadzenie do filozofii*, Warszawa 1981.
8. J. Legowicz, *Zarys historii filozofii elementy doksografii*, Warszawa 1983.
9. P. K. McInerney, *Wstęp do filozofii*, (przeł.) R. Matuszewski, Poznań 1998.
10. W. Mejbaum, *Człowiek w świecie wartości*, Szczecin 2000.
11. I. Murdoch, *Prymat dobra*, (przeł.) A. Pawelec, Kraków 1996.
12. J. Pawlica, *Podstawowe pojęcia etyki*, Warszawa 1978.
13. E. Podrez, *Człowiek byt wartość*, Warszawa 1989.
14. W. Stróżewski, *W kręgu wartości*, Kraków 1992.
15. W. Stróżewski, *Istnienie i wartość*, Kraków 1981.
16. M. Scheler, *Resentyment a moralność*, (tłum.) J. Garewicz, Warszawa 1977.
17. A. B. Stępień, *Wstęp do filozofii*, Lublin 1995.
18. J. Trębicki, *Etyka Maxa Schelera*, Warszawa 1973.
19. A. Węgrzecki, *Scheler*, Warszawa 1975.
20. K. Wojtyła, *Osoba i czyn*, Lublin 1969.

ОБРАЗ ЯПОНИИ В ОЧЕРКАХ МИХАИЛА ВЕНИУКОВА

Голиньски Бартош

аспирант Щецинского университета , Польша, г.Щецин

bartoszgolinski89@gmail.com

В 1868 году, после падения сегуната, началась следующая эпоха в периодизации Японии — Мэйдзи. Открытие Японии вызвало рост интереса Европы к этой экзотической стране, насторожило многих исследователей и ученых, желающих изучать японский язык, культуру и традиции жителей Страны восходящего солнца. Как отмечает Э.Штейнгауз: «По

сравнению с предшествующими годами в 70-90-е годы XIX в. значительно увеличивается количество русских побывавших в Японии с различными целями. Итогом многочисленных путешествий стали дневники, путевые записки, значительная часть которых публиковалась на страницах русских газет и журналов» [3].

Одним из первых российских ученых, которые заявляли о необходимости исследовать Японию, был М.Венюков — русский географ и путешественник, сотрудник генерального штаба. Несмотря на большой вклад в изучение азиатской части России и ее соседей (Китая, Японии) и популяризации достижений российских ученых на Западе, Венюков не пользовался широкой известностью в России. В этом контексте нелишним будет привести краткую биографию путешественника; Венюков родился в 1832 году в селе Никитинском (Рязанская губерния) в бедной дворянской семье. Будущий ученый получил военное образование (он был выпускником кадетского корпуса в столице, Академии Генерального штаба, вольнослушателем Санкт-Петербургского университета). Молодой офицер был направлен адъютантом в штаб генерал-губернатора Восточной Сибири Н.Н. Муравьева-Амурского, произвел хорошее впечатление, и вскоре генерал взял его с собой в путешествие по Амуру. После поездки Венюкову было приказано составить отчет и сделать топографическую карту исследованной местности.

Как отмечает В.Есаков: «Его (Венюкова) первые исследования касались российского Дальнего Востока — р. Армур, бассейна р. Уссури и Приморья (1857-1859) (результатом этой экспедиции была работа «Описание реки Уссури и земель к востоку от нее до моря»); Средней Азии — Заилийского края, оз. Иссык-Куля и верховьев р. Чу (1859-1860); северного Кавказа (1861-1863). Позже он распространил свои исследования на обширные пограничные территории России в Азии (...) Путешествовал Венюков по Африке и Америке» [2, с.161].

Путешественник жаловался, что, несмотря на открытие Японии (далеко не все города были открыты для иностранцев; лишь некоторые иностранцы, обладающие специальными полномочиями путешествовали по всей стране) и установление дипломатических отношений с Россией, на русском языке тогда не существовала ни одна серьезная работа, посвященная Японии второй половине XIX в. Как замечает писатель, его сочинение является первой попыткой описания страны, которая: «в грядущем, вероятно, будет связана с нашим отечеством тесными узлами», [1, с.400].

Венюков был специалистом по странам Азии, доказательством чего были его научные труды, как, например: «Очерк старых и новых договоров России с Китаем» (1861), «Материалы для военной географии южной окраины Арало-Каспийской низменности» (1874), «Краткий очерк английских владений в Азии» (1875). В контексте данной статьи интерес представляют две монументальные по объему и содержанию монографии,

посвященные Стране восходящего солнца: «Очерки Японии» (1869) и «Обозрение Японского архипелага в современном его состоянии» (1871). Вышеназванные работы являются результатом пребывания автора в Японии в 1869-1870 годах. Уже в 1868 году Венюков за свой счет попытался попасть в данную страну. Однако, из-за отсутствия необходимых полномочий и документов ученый не смог перейти китайскую границу. Вернувшись в Петербург, Венюков пытался доказать необходимость изучения Японии: «Он завершает работу над монографией о Японии и издает в 1869 году книгу под названием «Очерки Японии» и обращается к военному министру России Д.А. Милютину и в Министерство иностранных дел с просьбой о командировании его для изучения Японии за казенный счет. Венюкова, который был генерал-майором, поддержало военное ведомство и именно оно командировало его на два года в Китай и Японию» [2, с.162]. Учитывая специфику того времени, и поддержку военного ведомства, можно предположить, что экспедиция Венюкова имела в том числе и какие-то разведывательные цели.

Как замечает сам Венюков в «Пояснительной заметке» в «Очерках Японии», значительная часть предлагаемых «Очерков» в настоящем своем виде вовсе не предназначалась к печати [1, с.3]. Первоначально эти заметки служили Венюкову в качестве своего рода пособия при исследовании Страны восходящего солнца. Заметки, которые легли в основу «Очерков Японии», были результатом изучения Венюковым различных работ на русском, латинском, французском, немецком и других иностранных языках [2, с.165]. Западные источники о Японии мы можем условно разделить на три группы: до начала политики самоизоляции (доминируют воспоминания католических священников, особенно иезуитов) и период закрытия страны (сочинения голландцев, или иностранцев плавающих под флагом Голландии) и произведения англоязычных дипломатов и мореплавателей после 1854 года. По мнению географа, несмотря на потерю романтического характера путешествия, своего рода моральной обязанностью путешественника становится учесть опыт и знания его предшественников. Кроме того, исследуя данную страну, мы должны прочитать все возможные работы, ей посвященные. Как замечает Венюков: «От самых путешественников теперь требуется совсем иного, чем было в веке, и их описания из сферы повествовательной переходят почти сполна в дидактическую. Всякий ныне желает — и справедливо — от авторов поменьше подробностей о ходе самого странствования и побольше точных данных о посещенной стране» [1, с.11]. Географу были известны труды его соотечественников; В.М. Головина, И.Ф. Крузентштерна. Венюков особенно выделил дневник путешествия «История Японии» Э.Кемпера, который автор очерков назвал «классическим произведением о Японии». Однако, стоит добавить, что Венюков упрекнул Кемпера в наивности: «которая (наивность) в некоторых случаях вызывает улыбку, как, например, при изложении теории происхождения японцев из западной Азии» [1, с.11]. Кстати говоря, как

замечает В.Есаков, Венюков объяснял происхождение японцев смешением рас: «Венюков высказывает передовую по тому времени идею о взаимном влиянии различных народов друг на друга при их формировании. Он писал, что типы японцев, как и другие народности, претерпели в процессе своего развития большие изменения, влияния друг на друга» [2, с.167].

Следующим шведским ученым, о котором упоминает русский географ, был К.Тунберг — автор «Путешествия К.П.Тунберга в Японию через мыс Доброй Надежды, острова Сунда и т.д.». Сочинение состояло из четырех томов, в которых шведский ученый описывал разные географические пункты, такие как, например, Мыс Доброй Надежды, остров Дежима, Эдо. К книге прилагался словарь японского языка и ряд интересных сведений о стране и ее жителях. Венюков подчеркивает отсутствие лишнего сентиментализма в рассказе Тунберга: «Сочинитель вообще восхваляет японские нравы, подобно многим своим предшественникам и последователям, например, нашего Головина; но его хваления искренни и не заключают в себе ничего сентиментального, как то встречается у многих писателей столетия» [1, с.14].

«Очерки Японии» являются своего рода синтезом вышеназванных сочинений. Они состоят из тринадцати разделов и приложения, в котором представлены исторические договоры России с Японией. Книга имеет строго страноведческий характер; Венюковым описывается географическое положение Японии, морской путь в Японию, общественный строй, японская письменность и язык, ее климат, флора и фауна, природные явления (например, землетрясения) языческие обряды, промышленность, архитектура.

Не лишним будет остановиться на том, как российский географ описывает архитектуру Страны восходящего солнца. К примеру, во «Фрегате „Палладе”» И.Гончарову казались непривычны японские дома, с их бумажными стенами, а Венюков подчеркивает их простоту: «Нет ничего проще и в то же время опрятнее мещанского домика в Японии. Внизу лавка, вверху жилище, сообщающаяся между собою лестницею, под ступеньками которой идет ряд выдвигаемых ящиков. Крыша дома тяжела, потому что состоит из массивной черепицы, которая давит на здание, но которая дает ему устойчивость во время землетрясений» [1, с.196].

Интерес представляет образ жителей Страны восходящего солнца, который создает в очерках путешественник. Венюков подробно описывает внешность и нравы японцев. Таким образом, например, как замечает ученый, японцы отличаются более низким, чем европейцы ростом — мужчины 35-37 вершков (около 155-164 см), женщины 32-34 (143-151 см). Путешественник сравнивает рядового японца с европейцами и другими жителями стран Азии: «Японец пропорционально сложен, скорее худощав, чем толст, но имеет хорошо обозначенные мускулы, чего нет, например, у некоторых тунгусских племен (...) Голова японца, несмотря на его небольшой рост, не менее европейской, от чего она кажется даже очень

большою. (...) Уши, нос, рот не представляют ничего резкого или грубого, и только взаимное расстояние глаз да некоторая наклонность их внутрь и ширина скул выдают азиата (...). Цвет лица японца ближе всего подходит к цвету нашего малоросса или итальянца; но, впрочем, это зависит от климата и условий общественной жизни» [1, сс.92-93].

Венюков обращает внимание на долголетие жителей Страны восходящего солнца, которые часто доживают восемьдесят лет (речь идет о XIX веке). Долгую (статистически) жизнь японцев объясняют по-разному, автор очерков приводит мнение, согласно которому жители Страны восходящего солнца не испытывают трудностей жизни в индустриальной Европе. Учитывая промышленную революцию в Японии после 1868 года, мы видим, что эта гипотеза не нашла своего подтверждения. В этом контексте, интерес представляет образ японских женщин, сложившийся в представлении западных путешественников. Он противоречит современному, стереотипному образу всегда молодой японской женщины: «Но женщины, рано начинающие исполнять половое назначение, обыкновенно стареют быстро. В 60 лет старуха уже совершенная развалина; сорокалетняя женщина смотрит, как шестидесятилетняя в Европе. Впрочем, о долговечности японцев нет ни каких точных сведений, да и не может быть, потому что статистика в Японии не сделала еще на столько успехов» [1, сс.89-90].

Пытаясь охарактеризовать специфику домашнего быта японцев, российский географ говорит о патриархальном укладе жизни японцев, причем, это не касается лишь отношений между мужем и женой. В качестве примера писатель приводит отношение японцев к своим слугам, которые становятся частью семьи: «сам закон как бы приравнивает его (слугу) к сыну, ибо за убийство господина слуга наказывается как за отцеубийство — распятием» [1, с.195]. Стоит отметить, что в некоторых японских слоях общества, особенно среди самураев, женщин, считали слабыми существами. Как замечает Венюков, презирая женщин, часть самураев предпочитала гомосексуальные отношения.

Несмотря на строго иерархически характер японской жизни, по сравнению с другими странами Азии, женщины являются здесь более равноправными членами общества. По мнению исследователя, в отличие, например, от мусульманских стран, японки пользуются относительной свободой: «Она не запрета в гарем и, напротив, свободно посещает знакомых, ходит по улицам одна или в сопровождении служанки, нередко отправляется даже, на богомолье или в гости на далекое расстояние от дома» [1, с.207].

Говоря об отношениях между мужчинами и женщинами в Японии, стоит обратить внимание на вопрос, который волновал консервативных европейцев (особенно иезуитов) — сексуальность жителей Страны восходящего солнца. Статистический японец эпохи Эдо не считал сексуальность темой табу. По мнению Венюкова, несмотря на то, что

японский муж заставший жену с любовником, имел право на развод, на практике это случалось крайне редко. В свою очередь, мужчина часто не скрывал своих любовниц от жены. Российский географ вспоминает об одной интересной иллюстрации в монографии, посвященной Японии, английского консула Р.Алькока, которая шутливо представляет как «Молодая супруга нашла или перехватила любовное письмо неверного мужа. Она (жена) не только при этом не испугалась за последствия, как, например, за то, что властелин ее введет другую хозяйку в дом; но смело напала на его с укоризнами. Картинка изображает мужа в униженной позе, с лицом, сконфуженным и вымаливающим прощения. А жена сердито кричит и держит его, выражаясь простонародно, за шиворот» [1, с.213].

В своих «Очерках Японии», Венюков детально описывает несколько исконно японских явлений, которые возмущали «западных пуритан», таких как, например, чайные дома, или бани: «Известная опрятность японцев вызывает существование многочисленных бань, устраиваемых почти всегда близ воды, под небольшим навесом. В этих банях мужчины и женщины обыкновенно моются вместе и даже на виду проходящих. Европейцы считают долгом приход в изумление и даже негодование от такого <бесстыдства>. Однако же ни малейшего сомнения нет, что в японцах приведенный факт не возбуждает ни каких предосудительных чувств» [1, с.217]. С другой стороны, несмотря на относительную сексуальную свободу жителей Страны восходящего солнца, автор отмечает, что японцы не знают «французской болезни», намекая на двуличность европейцев. Венюков пишет о своего рода врожденной стыдливости японцев, которая проявляется в общественных местах: «Этот народ с вольными нравами имеет какую-то врожденную стыдливость относительно уличного поведения: разгульный в кварталах чайных домов, он становится скромным на прочих городских улицах» [1, с.217].

По мнению географа, в свидетельствах западных путешественников доминирует позитивный образ жителей Страны восходящего солнца. Европейцы были восхищены трудолюбием японцев, их соблюдением правил, уважением к власти. Во многих европейских источниках упоминается о почти детском любопытстве японцев по отношению к иностранцам (об этом вспоминал и Гончаров). Говоря о японском менталитете, нельзя оставить в стороне тему японской чести. Венюков уделяет много внимания этому вопросу: «ему (японцу) привита высокая идея о чести. [...] В правдивости японцы, может быть, превосходят и европейские нации» [1, с.265]. Как замечает Венюков, уже с детства, молодой японец изучает азбуку, учится чтению и японской истории. В качестве курьеза географ приводит один из многих самурайских рассказов («47 ронинов»), по которому учатся японские малыши. В этом коротком рассказе, который считается своего рода национальной эпопеей японцев, мы можем выделить несколько свойственных японской культуре явлений; во-первых, идеализацию жизни самураев и традиции сэпуку, во-вторых, особенную впечатлительность

японцев, и, в-третьих, высокое чувство чести (необходимость выполнения долга — гири и гиму). В японской культуре защита своей чести являлась высшей моральной обязанностью. Если потерпевший не был в состоянии отместить за обиду, защищая свою честь, он мог совершить самоубийство. Такие рассказы учили молодых японцев ставить дружбу и честь выше всего на свете. Несмотря на странный (с точки зрения европейца) характер японского образования эпохи Эдо, Венюкова очень интересует данная тема. Можно сказать, что говоря о японской системе обучения, российский ученый превращается в своего рода публициста. По его словам, в средние и высшие учебные заведения, как правило, поступает японская молодежь из состоятельных семей, желающих обеспечить своим детям хорошее образование. Как замечает Венюков, по своей структуре и системе образования эти учреждения напоминают средневековый университет в Европе. Японцы изучают произведения Конфуция, углубляют свои знания японских азбук и других исконно японских предметов. После открытия Японии иностранцами, в школах появились естественные науки, а японские высшие учебные заведения подверглись вестернизации.

Эмоциональный подход автора очерков к теме двух систем образования — японской и европейской — можно объяснить его прогрессивными в ту эпоху взглядами. Увлечение автора демократическими идеями находит свое подтверждение в разделах, посвященных отношениям японцев с иностранцами. Ученый выделяет два периода отношений с европейцами: первый с XVI века по 1858 год, и второй — последнее десятилетие XIX столетия (1858-1868). Как замечает Есаков, Венюков критикует политику западных держав, надеясь на братские отношения между Россией и Японией [2, с.170]. Стоит отметить, что во втором издании «Очерков Японии», Венюков предупреждает читателей о том, что в главах, посвященных государственному строю Японии и отношений японцев с иностранцами, можно найти следы его личных убеждений.

После издания «Очерков Японии», Венюкову удалось убедить военное начальство отправить его в командировку в Японию с целью изучать меняющуюся Страну восходящего солнца. Результатом пребывания географа в Японии была изданная в 1871 году работа «Обозрение Японского архипелага в современном ее состоянии». По своему содержанию книга является расширенным переизданием «Очерков Японии».

Несмотря на масштабный характер научных трудов, посвященных Стране восходящего солнца, сам Венюков считал их лишь началом в постижении своеобразия Японии. Анализируя и сопоставляя многочисленные источники, автор, как видим, детально описал географию Японии, ее государственный строй, историю и культуру. В очерках Венюкова возникают два образа Японии; исторически сложившийся образ замкнутого и загадочного (с точки зрения европейца) острова со своей уникальной культурой, и другой — «новый», постепенно открывающейся страны, в которой появились суда с японским экипажем и другие европейские

технические достижения. Венюков искренно надеялся на установление равноправных отношений с «новой» Японией.

Список литературы:

1. Венюков, М. Очерки Японии. СПб., 1869.
2. Есаков, В. Япония глазами россиянина (М.И. Венюков, 60-70 годы в.) //Acta Slavica Iaponica. – 2000. – vol. 17.
3. Штейнгауз А. Япония и японцы глазами русских (вторая половина XIX в.) [Электронный ресурс] – Режим доступа: sites.utoronto.ca/tsq/12/shtejngauz12.shtml (дата обращения: 02.06.2019).

A WOMAN IN THE FACE OF REPRODUCTIVE LOSS: A CASE OF SPONTANEOUS MISCARRIAGE

Guzdek Sylwia

Jagiellonian University in Krakow
sylwia.guzdek@poczta.fm

Piotr Guzdek,

Opole University
piotrguzdek@interia.pl

Introduction

In the work of medical personnel with patients hospitalized due to miscarriage, the least attention is given to its psychosocial and psychosexual consequences which significantly affect mental health and social functioning of the mothers (Lewicka, Sulima, Pyć, Stawarz 2013, p. 127; Łuczak-Wawrzyniak, Czarnecka- Iwańczuk, Bukowska, Konofalska 2010, p. 375). The group of potential psychopathological consequences experienced by women with varying intensity and frequency of occurrence after the death of a child in early pregnancy includes inter alia: depression, compulsive disorders, adaptive disorders, anxiety disorders, post-traumatic stress disorder and false pregnancy (Lewicka, Sulima, Pyć, Stawarz 2013, p. 127; Grzyb 2014, pp. 93-94).

The purpose of this publication is a synthetic characterization of miscarriage, possible reactions of a woman sustaining obstetric failure and the role of medical personnel in the mother's reconciling to the death of a child. The national and foreign literature on the subject and thematic websites were the basic source of data. The research method used in this study was the analysis of existing data, the so-called desk-research.

The conceptualization of miscarriage

Miscarriage is pathology of intrauterine pregnancy counted among early reproductive failures and constitutes one of the most frequently diagnosed complications of pregnancy (Stovall 2008, p. 663; Michalak, Darmochwał-Kolarz, Leszczyńska-Gorzela, and Oleszczuk 2011, p. 16). It occurs in an unprovoked spontaneous and natural way without the intervention of medical personnel and regardless of the will of the mother (Stonehouse, Sutherland, 1992, 12). It results in the premature termination of pregnancy in the period of inability of the embryo or fetus to continue postnatal development autonomously outside the woman's body (Szkodziak, Paszkowski, Paszkowski, Radomański 2012, p. 1). "Miscarriage is usually understood as the intrauterine death of the embryo (fetus) and the consequent expulsion of the deceased child from the uterus with other products of fertilization or their retention and temporary immobilization in the uterus or premature expulsion of a child who is still alive but unable to live independently of the maternal system and that soon dies after expulsion" (Guzdek 2017, p. 38). A spontaneous miscarriage can then result in a stillbirth or a live birth. The World Health Organization (WHO) established two eligibility criteria for early pathology of intra-uterine pregnancy as a spontaneous miscarriage: the criterion of gestational age - the loss of the baby must occur before the 22nd week of fetal development and the fetus weight criterion - below 500 g (Lewicka, Sulima, Pyć, Stawarz 2013, p. 123).

The death of a child before the indicated time period can occur at successive stages of early prenatal development differing in the specificity and frequency of reproductive losses. For this reason, the basic classification of prenatal loss distinguishing preclinical and clinical miscarriages was formulated (Guzdek 2017, p. 44). Preclinical miscarriage, also known as biochemical pregnancy loss, happens before a clinical diagnosis of pregnancy development given by the doctor based on biochemical or ultrasound indicators, as well as by the woman based on self-observation of specific physiological symptoms or a pregnancy test (Chazan 2010, p. 132). It is estimated that preclinical miscarriage is responsible for approximately 50-60% of losses of all conceived children (Skrzypczak 2010, p. 97). Clinical miscarriage, in turn, concerns pregnancies already diagnosed biochemically or ultrasonographically between successful implantation of the embryo in the uterine cavity and the completion of the 22nd week of pregnancy (Chazan 2013, pp. 207-208). Clinical miscarriage covers from 15 to 20% of diagnosed pregnancies (Lewicka, Sulima, Pyć, Stawarz 2013, p. 123). Literature data show that every fourth woman experience pregnancy loss in the first trimester (Gabryś 2011, p. 8; Skrzypczak 2012, p. 365; Barczak 2008, p. 85). The highest percentage of miscarriages is observed in the first 12 weeks of pregnancy and amounts to 80% (Lewicka, Sulima, Pyć, Stawarz 2013, p. 123). With the increase in gestational age, the risk of miscarriage and the frequency of its occurrence decrease (Skrzypczak 2010, p. 97). After the 14th week, only 2-3% of pregnancies terminate in miscarriage (Dudenhausen, Psyhrembel, 2010, p.

371;Lachelin 1998, p. 45). Spontaneous, clinical and preclinical miscarriages are conditioned by a multifactorial etiology. Causative factors may have genetic, anatomic and morphological, immunological and endocrine, infectious, environmental and iatrogenic background (Bielecki, Łazewska, Józwiak 1988, p. 122; Guzdek 2017, pp. 128-203;Barczak 2008, pp. 85-86). If the miscarriage occurs in the first 12 weeks of pregnancy, a potential reason comes from the fetus and placenta - around 50-60%, the maternal side - around 20-30% and the remaining percentage is attributed to paternal and environmental factors (Józwiak, Śledziwski 2002, p. 338; Guzdek 2017, p. 125).

Multifaceted consequences of reproductive losses

Women's reactions at the emotional, cognitive and behavioral level, and also moral and spiritual level, that is, in all dimensions of the parental attitude, caused by the loss of a child at the early stages of his/her embryonic or fetal life, are dynamic with varying intensity (Łuczak-Wawrzyniak, Czarnecka-Iwańczuk, Bukowska, Konofalska 2010, p. 375). A spontaneous miscarriage regardless of the gestational age, due to the suddenness of this pathology, the unpredictability of its course and the inability to control it by the patient, causes a situational psychological crisis lasting from 6 to 8 weeks (Bielan, Machaj, Stankowska 2010, p. 42). It is a natural reaction of a healthy woman to a traumatic event, exceeding her psychological resources and adaptive abilities, as well as the mechanisms of coping with difficult situations developed so far (Bielan, Machaj, Stankowska 2010, p. 42;Mroczkowska 2011, p. 77). This crisis provokes a number of potential emotional, relational and psychosexual effects (Table 1). Their range and specificity of their experiencing (especially PTSD symptoms, higher level of anxiety and depression symptoms) are not only individually conditioned (personality, education level, mother's age, number of children, previous obstetric failures, coping styles, subjective meaning given to a pregnancy, etc.), but also dependent on the psychosocial context of the loss (kind of relationship with the child's father, place of residence, social support), as well as on successful medical prognosis regarding the possibility of another pregnancy (Mroczkowska 2011, p. 85; Bielan, Machaj, Stankowska 2010, p. 43;Murlikiewicz, Sieroszewski 2013, pp. 94-96;Kornas-Biela 1999, pp. 189-190).

Emotional reactions are accompanied by somatic symptoms of the crisis: sleeping disorders, choking, throat tightening, shortness of breath, fatigability, feeling of emptiness in the stomach, inability to work, etc. (Guzewicz 2014, pp. 17-26). It is estimated that about 40% of patients diagnosed with a spontaneous miscarriage are diagnosed with PTSD (Grzyb 2014, p. 98). There is no relationship between the severity of depressive reactions and the stage of pregnancy (Barczak 2008, p. 87). For most mothers, a miscarriage is perceived as a meaningless and disintegrating system of values event (Murlikiewicz, Sieroszewski 2013, p. 93).

Table 1. Emotional, relational and psychosexual consequences of a miscarriage of mothers of miscarried children

The effects of miscarriage		
<i>Emotionaleffects</i>	<i>Relationeffects</i>	<i>Psychosexualeffects</i>
<ul style="list-style-type: none"> • sense of guilt after the loss of a child • sense of harm • sense of inferiority; understating the assessment of one's femininity and procreative potential • sense of shame • pondering on problems with the acceptance of the child's conception, the state of its emotional rejection or difficulties in experiencing ailments of early pregnancy • jealousy towards the mothers who gave birth to live and healthy children • fear of contact with the miscarried child • difficulties in accepting the image of one's own body • depressive reactions and depression • identity violation • suicidal behavior • autoaggressive activities • anger and resentment • sadness • feeling of emptiness and helplessness • anxiety • listlessness • mood disorders, tearfulness • unmarked grave syndrome in the absence of burying a child • empty womb syndrome • empty arms syndrome • ambivalence towards motherhood • drop in the sense of the meaning of life • tendency to social isolation 	<ul style="list-style-type: none"> • the inability to talk about the loss • resignation of partners and from communicating one's needs • communication disorders • sense of disregard by a partner who does not express his emotions • accusing the partner of not loving the deceased child when he presents a firm attitude to protect his woman • projecting difficult emotions onto the child's father • irritability • minimizing and downplaying the effects of miscarriage • discord of the surroundings to grieve • withdrawal from the relationship • breakup of the relationship 	<ul style="list-style-type: none"> • drop in libido • drop in a sense of sexual attractiveness • anxiety and reluctance towards the vagina being penetrated • vaginismus • dyspareunia • sexual aversion disorder • sexual disharmony • dissociation of orgasm • sadness after intercourse • self-harm • instrumentalization of intercourse

Source: (Bielan, Machaj, Stankowska 2010, pp. 45-46; Murlikiewicz, Sieroszewski 2013, 93; Kornas-Biela 1999, pp. 180-191; Guzewicz 2014, 16-26; Barczak 2008, pp. 86-88).

The experience of reproduction loss can lead to the grief process, which the patient should enter open-mindedly being aware of experiencing difficult emotions without suppressing and repressing them, because inability to grieve and

activate defensive mechanisms leading to negating consequences of miscarriage generates high health costs not only for the emotional sphere, but also the quality of mother's life after the loss; in extreme situations it may lead to puerperal psychosis (Bielan, Machaj, Stankowska 2010, p. 43). Literature reports cases of false pregnancy accompanying PTSD after a spontaneous miscarriage (Grzyb 2014, pp. 94-98). Researchers disagree on the frequency of grieving by women who experienced reproductive failure in early pregnancy (Kornas-Biela 1999, p. 180). Nevertheless, grieving may be anticipated even before the child's loss, if the patient was informed about the risk of a miscarriage (Kornas-Biela 1999, p. 180).

Ignoring the crisis and not undertaking actions in order to restore the patient's balance can lead to the development and consolidation of labile emotional states for many months and years, which in the event of the inevitable influence of other stressors during subsequent stages of reproductive and family life make the mother more susceptible to secondary crisis (Bielan, Machaj, Stankowska 2010, p. 42). Loss of a child due to a spontaneous miscarriage and failure to experience grieving related to it may influence maternal attachment to consecutively conceived children and project their upbringing, as evidenced by the replacement child syndrome or protected child syndrome identified in clinical practice (Murlikiewicz, Sieroszewski 2013, p. 93; Bielawska-Batorowicz 2014, pp. 415-436). Studies of children born after multiple obstetric failures confirmed that they show a higher risk of anxiety disorders, behavioral disorders, autism and schizophrenia, ADHD, as well as delays in psychomotor development (Łuczak-Wawrzyniak, Czarnecka-Iwańczuk, Bukowska, Konofalska 2010, p. 376). Mothers need to relieve living children of assigning responsibility for the death of their unborn siblings (Guzewicz 2014, 19). The woman also has to face a different course of grieving of a loss of a child by the father (Pilecka 2004, pp. 128-129).

Medical staff in the face of psychosocial consequences of reproductive losses

A spontaneous miscarriage as an undoubted stress factor and traumatic event requires the development of standards of specialized psychological care for patients of maternity and pregnancy pathology wards, which should be continued as part of reimbursed medical services in women's health clinics after ending clinical treatment (Łuczak-Wawrzyniak, Czarnecka-Iwańczuk, Bukowska, Konofalska 2010, p. 375; Bielana, Machaj, Stankowska 2010, p. 41). Depriving the patient of psychological care and social support from the father of a child and the generational family, compensating for the deprivation of emotional needs of the mother after reproductive loss, constitutes an increased risk factor for the development of psychopathological forms of grieving. In the International Classification of Diseases and Health Problems ICD-10, there is no adequate diagnostic category that fully covers the psychological consequences

that may appear in patients experiencing the death of a child during prenatal and perinatal period (Bielan, Machaj, Stankowska 2010, p. 42). Some authors postulate the extension of the “F43 diagnostic category *Acute stress reaction and adaptive disorders with the category of Reaction to stress and adaptive disorders due to the loss of a child during pregnancy and delivery*” so as to overcome the unilateral inclusion of a spontaneous miscarriage in the ICD-10 only in the medical aspect and fully take into account its consequences for the mental health of women (Bielan, Machaj, Stankowska 2010, p. 42).

M. Napiórkowska-Orkisz and J. Olszewska (2017, p.531) emphasize the role of medical staff in mother’s reconciling to reproductive loss. Women can undergo three phases of reaction to painful experiences: 1. shock and negation, 2. withdrawal, 3. adjustment. Medical personnel at the first stage play a particularly significant role. The preservation of children’s memorabilia (including ultrasound photographs) is very important in the process of grieving. Meanwhile, as the researchers point out: “*a survey was conducted in which one of the aspects examined was to learn about the attitudes of doctors towards the handover of memorabilia of a deceased child to parents. The answers were striking due to the fact that as many as 87% of respondents maintained that there was no need or even the point to hand in such memorabilia*”(Napiórkowska-Orkisz, Olszewska 2017, p. 531). The moment of saying goodbye to the deceased child is also vital. Sławiński (2013, pp. 131-134) emphasizes the natural reaction of parents that is the desire to see a child, even when his/her body was distorted or not fully formed.

M. Napiórkowska-Orkisz and J. Olszewska (2017, p.534) indicate a study of a group of 164 gynecologists the aim of which was to determine their attitude towards patients after obstetric failure, including a miscarriage: “*in response to the question of their own reactions in a situation of patient’s sadness after losing a child 64% of them considered supporting the patient and relieving as the most right response, 23% of respondents focused only on comforting, unfortunately, sometimes with a slight downplay and 11% of gynecologists were in favor of medical professionalism.*” In such situations, psychologists advise against the utterances such as “you are young, you will have more children” or blaming the patient: “if you made an earlier decision...”, which can lead to very serious mental disorders in patients. It is worth adding that in these studies: “*8% of doctors convinced patients of their lack of guilt in what had happened (...) some doctors admitted that they cannot cope with the problem or avoid an unequivocal answer*” (Ibidem, p. 534) . As indicated by the researchers, it would be advisable here to hold courses and trainings for young and/or inexperienced doctors to deal with obstetric failures.

Conclusion

The way a woman experiences a child’s death at an early stage of pregnancy has specific features. Regardless of the mother’s worldview, it is identical to the

grief process. Consequences of relational, psychosexual and emotional failures of the obstetrician point to the need to work through trauma after reproductive loss. In this respect, the attitude of affirmation of the patient with a specific way of experiencing loss by medical staff in maternity wards is an important support factor. In the work of the medical team with patients after a spontaneous miscarriage it is necessary to exceed the physiological aspect of obstetric failure and to take into account its psychosocial consequences. The attitude of the staff should therefore be supportive so that the patient can constructively enter the process of recovery. This particularly applies to the need to show respect for the worldview and religious beliefs of such mothers who are more and more often deciding to keep memorabilia of the deceased child and to hold the child's funeral. The professional accompaniment of medical staff to women diagnosed with a spontaneous miscarriage takes into account the ethical, religious, psychological and family dimensions of reproductive losses.

References:

1. Barczak A., *Przeżycie narodziny – czyli rzecz o poronieniach*, „Życie i Płodność”, 4: 2008, pp. 85-94.
2. Bielan Z., Machaj A., Stankowska I., *Psychoseksualne konsekwencje straty dziecka w okresie ciąży i porodu*, „Seksuologia Polska”, 8: 2010 No 1, pp. 41-46.
3. Bielawska-Batorowicz E., *Trudności w realizacji planów prokreacyjnych i ich skutki dla rodziny*, w: *Psychologiarodziny*, Eds. I. Janicka, H. Liberska, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2014, pp. 411-436.
4. Bielecki M., Łazewska M., Józwiak M., *Poronienie*, w: *Położnictwo i Ginekologia. Podręcznik dla studentów*, red. S. Soszka, Warszawa: Państwowy Zakład Wydawnictw Lekarskich, 1988, pp. 121-127.
5. Chazan B., *Lekarz wobec poronienia*, w: *Poronienie. Zrozumieć rodziców po stracie*, red. C. Klahs, Poznań: Wydawnictwo W drodze, 2010, pp. 131-144.
6. Chazan B., *Nieudanerodzicielstwo – współczucie dla rodziców, szacunek dla dziecka*, w: *Od bólu po stracie do nadziei życia. Pogrzeb dziecka poronionego*, red. J. Dziedzic, P. Guzdek, Kraków: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II, 2013, pp. 207-2014.
7. Dudenhausen J.W., Pschyrembel W., przywspółpr. Obladena M., *Położnictwo praktyczne i operacje położnicze*, tłum. K. Powolny, wyd. 6, Warszawa: Wydawnictwo Lekarskie PZWL, 2010.
8. Gabryś M. S., *Poronienia samoistne i sztuczne – ujęcie biologiczne*, „Życie i Płodność”, 1: 2011, pp. 5-27.
9. Grzyb I., *Pseudocięża w przebiegu zespołu stresu pourazowego po poronieniu – opis przypadku*, „Psychoterapia”, 168: 2014 No 1, pp. 93-98.
10. Guzdek P., *Rozpoznaj swoję dzieckę we mnie... Rzecz o poronieniu samoistnym dziecka i jego pogrzebie*, Kraków: Wydawnictwo Scriptum, 2017.
11. Guzewicz M., *Psychologiczne i społeczne konsekwencje straty dziecka w wyniku poronienia*, „Civitas et Lex”, 1: 2014, pp. 15-27.
12. Józwiak M., Sledziwski A., *Powikłania poronień samoistnych i sztucznych*, w: *Postępowanie w nagłych stanach w położnictwie i ginekologii*, Warszawa: Wydawnictwo Lekarskie PZWL, 2002, pp. 338-352.
13. Kornas-Biela D., *Niespełnienie macierzyństwa: psychologiczne sytuacje matek po poronieniu*, w: *Oblicza macierzyństwa*, Ed. taż, Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL, 1999, pp. 179-200.
14. Lachelin G. C. L., *Poronienia*, tłum. A. Kurczuk-Powolny, Warszawa: Wydawnictwo Prószyński i S-ka, 1998.
15. Lewicka M., Sulima M., Pyć M., Stawarz B., *Charakterystyka poronień i prawaprzysługujace kobiecie po stracie*, „Annales Academiae Medicae Stetinensis”, 59: 2013 No 1,

pp. 123-129.

16. Łuczak-Wawrzyniak J., Czarnecka-Iwańczuk M., Bukowska A., Konofalska N., *Wczesne i późnepsychologiczneskutkiutratyciąży*, „GinekologiaPolska”, 5: 2010, pp. 374-377.

17. Michałak M., Darmochwał-Kolarz D., Leszczyńska-Gorzela B., Oleszczuk J., *Przyczyny, diagnostyka i leczenieporonieńnawykowych – część I*, „Ginekologia i Położnictwo” 19: 2011 No 1, pp. 15-30.

18. Mroczkowska D., *Jakość życia kobiet po poronieniuciąży*, „Życie i Płodność”, 4: 2011, pp. 77-88.

19. Murlikiewicz M., Sieroszewski P., *Poziomdepresji, lęku i objawówzaburzenia po strasiepourazowym w następstwieporonieniasamoistnego*, „Perinatologia, Neonatologia i Ginekologia”, 6: 2013 z. 2, pp. 93-98.

20. Napiórkowska-Orkisz M., Olszewska J., *Rolapersonelumedycznego w wsparciupsychicznymkobiety i jejrodziny po przebytymporonieniu*, „Pielęgniarstwopolskie”, No 3 (65), 2017, pp. 529-536.

21. Pilecka B., *Kryzyspsychologiczny: wybranezagadnienia*, Kraków: Wydawnictwo UniwersytetuJagiellońskiego, 2004.

22. Skrzypczak J., *Badaniadiagnostyczne u kobiet z wczesnymitratamiciąż*, w: *Położnictwo*, t. 4 *Diagnostykabiofizyczna i biochemiczna w medycynieperinatalnej*, Eds: G. Bręborowicz, M. Wielgoś, Warszawa: Wydawnictwo Lekarskie PZWL, 2012, pp. 365-374.

23. Skrzypczak J., *Poronienie*, w: *Ciążawysokiegoryzka*, red. G. H. Bręborowicz, wyd. III, Poznań: OśrodekWydawnictwNaukowych, 2010, pp. 97-120.

24. Sławiński H., *Homiliapodczasopgrzebudziczmarłych bez chrztu [w:] Od bólu po stracie do nadzieizycia. Pogrzebdziekaporonionego*(Eds) J. Dziedzic, P. Guzdek, Wydawnictwo UniwersytetuPapieskiegoim. Jana Pawła II w Krakowie, Kraków, 2013, pp. 127-152.

25. Stonehouse A., Sutherland B., *Po poronieniu*, Warszawa: PaństwowyZakładWydawnictwLekarskich, 1992.

26. Stovall T. G., *Poronienie i ciążyapozamaciczna*, w: *Ginekologia*, t. 2, (Eds) J. S. Berek, E. Novak, tłum.

A. Czekierdowski, Warszawa: Wydawnictwo Medipage, 2008, pp. 663-693.

27. Szkodziak P., Paszkowski T., Paszkowski M., Radomański T., *Poronienie*, w: *Położnictwo*, t. 2 *Medycynamatczyno-płodowa*, Ed. G. H. Bręborowicz, T. Paszkowski, Warszawa: Wydawnictwo Lekarskie PZWL, 2012, pp. 1-9.

KOMUNIKACJA NAUCZYCIELA Z RODZICAMI UCZNIÓW DYSLEKTYCZNYCH

Magdalena Marzec-Jóźwicka

adiunkt w Katedrze Dydaktyki Literatury i Języka Polskiego

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

magmar@kul.pl

Wprowadzenie

Komunikacja szkolnej dotyczy nie tylko relacji nauczyciela z uczniami, ale też umiejętności porozumiewania się pedagoga z ich rodzicami i opiekunami. Niewątpliwie potrzebują oni ukierunkowania w zakresie sposobów postępowania z dzieckiem, zwłaszcza tym, u którego zdiagnozowano specjalne potrzeby

edukacyjne. Rodzice uczniów ze SPE odgrywają ważną rolę w ustaleniu ścieżki rozwojowej swoich dzieci. Prowadząc ich codzienne obserwacje w środowisku domowym, są w stanie rozpoznać zaburzenia i trudności. Umożliwiając dzieciom uczestnictwo w określonych zajęciach, np. logopedycznych, korekcyjno-kompensacyjnych, dydaktyczno-wyrównawczych, kołach zainteresowań, wpływają na ich indywidualny rozwój psychofizyczny. Ponadto są w stanie udzielać wsparcia, motywując swoje dzieci do nauki. To rodzice są pierwszymi nauczycielami. Uczestniczą w wykształceniu młodych ludzi i zazwyczaj pozostają najbliżej ich problemów. Uczniowie, którzy w domu czują się kochani, potrzebni, bezpieczni i akceptowani, jednocześnie mają większą motywację do podejmowania wielu działań. Zarówno w życiu, jak i w szkole zasadniczą rolę odgrywają zatem wzmocnienia pozytywne. Właściwie stosowany przez rodziców i nauczycieli ich system uruchamia procesy emocjonalne, takie jak np. przyjemność, ciekawość, chęć wygrywania, które sprzyjają powstawaniu motywacji wewnętrznej. Ona z kolei powoduje odczuwanie niższego poziomu lęku przed szkołą, podejmowanie zadań stanowiących wyzwanie oraz osiąganie wyższych wyników w nauce [1, s. 6-7].

Warto podkreślić, że aby rodzice mogli dobrze spełniać swoje funkcje w wychowaniu dzieci dysfunkcyjnych, potrzebują ukierunkowania ze strony nauczyciela. Działalność pedagogiczną, zmierzającą do wzbogacenia posiadanej przez opiekunów dziecka wiedzy o nowe profesjonalne treści edukacyjne, określa się mianem pedagogizacji. Jej celem jest udzielenie rodzicom pośredniej lub bezpośredniej pomocy w ich działalności wychowawczej poprzez system szkoleń, wykładów, konsultacji, a nawet interwencji, dostarczających potrzebnych informacji i wskazówek, tak by kierowali się w wychowaniu wiedzą i umiejętnościami pedagogicznymi, a nie tylko intuicją i tradycją [2, online; 3, s. 5].

Pedagogizacja rodziców jest działaniem szczególnie wskazanym w budowaniu ich relacji właśnie z dzieckiem dysfunkcyjnym. Rzadko kiedy zdają sobie bowiem sprawę z tego, jak mogą pracować z takim dzieckiem, jak je wspierać, jakie działania podejmować, by czuło się pewniejsze siebie, odważniejsze i chętne do nauki. Katalog podstawowych zasad dla rodziców dzieci dyslektycznych opracowała m.in. prof. Marta Bogdanowicz, wieloletnia przewodnicząca Polskiego Towarzystwa Dyslektycznego oraz wiceprzewodnicząca Europejskiego Towarzystwa Dysleksji. Oto niektóre jej wskazania [4]:

TAK	NIE
<p>1. Nie traktuj dziecka jako chorego, kalekiego, niezdolnego lub leniwego.</p> <p>2. Nie karz i nie wyśmiewaj w nadziei, że zmobilizujesz do pracy.</p> <p>3. Nie ludź się, że dziecko „samo z tego wyrośnie”, „weźmie się w garść” lub że ktoś je z tego wyleczy.</p> <p>4. Nie spodziewaj się, że kłopoty dziecka pozbawionego specjalistycznej pomocy ograniczą się tylko do czytania i pisania i skończą się w młodszych klasach szkoły podstawowej.</p> <p>5. Nie ograniczaj dziecku zajęć pozalekcyjnych, aby miało więcej czasu na naukę, ale i nie zwalnij go z systematycznych ćwiczeń.</p>	<p>1. Staraj się zrozumieć swoje dziecko, jego potrzeby i trudności.</p> <p>2. Spróbuj jak najwcześniej zaobserwować trudności dziecka, skonsultuj się ze specjalistą.</p> <p>3. Aby jak najwcześniej pomóc dziecku, korzystaj z odpowiedniej literatury i fachowej pomocy, bądź w stałym kontakcie z nauczycielem/ pedagogiem szkolnym.</p> <p>4. Bądź życzliwym, pogodnym, cierpliwym przewodnikiem i towarzyszem dziecka w jego kłopotach szkolnych.</p> <p>5. Chwal i nagradzaj dziecko nie tyle za efekty jego pracy, ile za włożony w nią wysiłek.</p>

Praktycznych wskazówek udzieliła rodzicom również Ewa Ligięza, lubelska psycholog i terapeutka, wychowująca dziecko dysfunkcyjne. Proponowała określone postawy i zachowania, odnoszące się do różnych sfer funkcjonowania dziecka, przede wszystkim tej związanej z edukacją. Oto przykładowe:

1. Nie przechodź do porządku dziennego nad tym, co Cię w dziecku niepokoi.
2. Nie siedź bez końca z dzieckiem nad lekcjami.
3. Nie zabraniaj zajęć dodatkowych.
4. Jeśli dziecko źle czyta, pozwól mu korzystać z biblioteki fonicznej.
5. Jeśli dziecko brzydko pisze, pozwól mu używać komputera.
6. Nie rozmawiaj bez końca o kłopotach dziecka, nie porównuj go z rodzeństwem.
7. Terapię podejmuj najwcześniej jak się da (od zerówki).
8. Prace korekcyjne wykonuj zgodnie ze wskazówkami terapeuty [5, s. 39-41].

W dalszej części artykułu opiszę, jakiego typu informacje powinni przekazywać nauczyciele komunikujący się z rodzicami uczniów ze SPE, przyczyniając się w ten sposób do poprawy możliwości edukacyjnych podopiecznych.

Rodzaje wsparcia, jakiego może udzielić dziecku ze SPE rodzic

Zanim rodzic udzieli dziecku wsparcia, powinien zdobyć od nauczyciela wiedzę na temat tego, czym jest dysleksja rozwojowa, jakie są jej symptomy oraz nabywanie jakich szkolnych i życiowych umiejętności sprawia młodemu dyslektykowi kłopoty [6, s. 9-10]. Rodzic, o czym wie każdy pedagog, jest w stanie udzielić takiemu dziecku przede wszystkim trojakiemu wsparcia: 1/ pomagać w odrabianiu lekcji i uczeniu się, 2/ pozytywnie motywować do nauki

i życia oraz 3/ w razie potrzeby szukać dla niego pomocy: albo u szkolnego pedagoga, w poradni psychologiczno-pedagogicznej lub też w najbliższym oddziale Polskiego Towarzystwa Dysleksji. To w tych kierunkach najczęściej „doksztalcają” rodziców nauczyciele podczas różnego rodzaju szkoleń i konsultacji. Ustalają oni również pomiędzy rodzicem, uczniem oraz pedagogiem warunki kontraktu, określającego reguły współpracy: dziecko najczęściej staje się odpowiedzialne za pracę nad sobą, rodzice za pomaganie mu, a nauczyciel za bycie doradcą [7, online] .

Ze względu na obszerność analizowanego zagadnienia, w niniejszym artykule zwrócę przede wszystkim uwagę na kwestię pomocy, jakiej rodzic może udzielić uczniowi dyslektycznemu w zakresie udoskonalenia podstawowych umiejętności szkolnych, takich jak czytanie, pisanie i wypowiedzanie się, ale też organizacji miejsca do pracy i zabawy [8].

Najwięcej miejsca poświęcę nauce umiejętności czytania. Kształcąc tę sprawność, rodzic może wykonywać razem z dzieckiem ćwiczenia, mające na celu wzmocnienie efektu edukacji otrzymywanej w szkole [9]. Jednym ze sposobów takiego działania jest czytanie w parach, określane też w publikacjach dydaktycznych jako „czytanie we dwoje” [10, online], które można rozumieć i stosować dwojako. Po pierwsze, rodzic odgrywa rolę nauczyciela, a dziecko – ucznia i oboje czytają ten sam tekst na głos. Rodzic powinien pamiętać o dostosowaniu tempa czytania do możliwości dziecka oraz dawaniu mu przykładu poprawnego czytania. Dziecko powinno w tym przypadku czytać każde słowo, a kiedy się pomyli, rodzic wymawia dany wyraz w poprawny sposób, a dziecko go powtarza. Czytanie w parach może też przebiegać inaczej. Zaczyna je wspólne przyjrzenie się zamkniętej książce, leżącej przed dzieckiem. Jeśli jest nowa i nie była do tej pory czytana, rodzic może zapytać dziecko o jej temat, np. na podstawie okładki albo książkowych ilustracji. Jeśli to książka, której część była wcześniej czytana, warto poprosić dziecko o przypomnienie, co wydarzyło się do tej pory, czyli streszczenie wydarzeń. W razie konieczności – rodzic sam przypomnieć fabułę. Czytanie odbywa się wspólnie: albo w ciszy, albo na głos. Ważne, by dorosły zwrócił uwagę na trudne dla dziecka wyrazy i wykorzystał je potem w ćwiczeniach (np. w układaniu zdań z tymi wyrazami, tworzeniu słów pokrewnych, rodzin wyrazowych, dobieraniu słów przeciwstawnych albo bliskoznacznych itp.). Od czasu do czasu warto modyfikować czytanie w parach, np. włączając dodatkowe osoby i czytając z podziałem na role lub nawet inscenizując wybrane fragmenty książek.

Inną techniką jest czytanie na zmianę, określane też jako czytanie na raty. Polega na naprzemiennym czytaniu tekstu przez dziecko i rodzica. Ważne, by podczas czytania przez dorosłego, młody człowiek oprócz słuchania, jednocześnie śledził zdania. Dziecko musi być wtedy aktywne, czytając tekst po cichu. W zależności od stopnia opanowania przez nie umiejętności czytania oraz jego wieku, należy stopniowo wydłużać czas czytania, zwłaszcza samodzielnego i głośnego.

Kolejnym ćwiczeniem może być czytanie sposobem kombinowanym.

Dziecko czyta najpierw głośno pod kontrolą rodzica, np. przez 10 minut, a kiedy się zmęczy, czyta po cichu. Następnie opowiada przeczytaną treść. Jeśli dziecko nie potrafi odtworzyć treści poznanego tekstu, rodzic może mu zaproponować, aby stworzyło związany z treścią rysunek, który następnie staje się punktem wyjścia do rozmowy o tekście [11, online].

Ciekawym pomysłem jest też czytanie uważne, polegające zarówno na dekodowaniu słów, jak i przyglądaniu się budowie i stylowi czytanego tekstu. Dekodowanie słów to czynność obejmująca kilka etapów. Istotne jest m.in. zauważenie ich szczególności/ wyjątkowości na tle innych, szukanie wyrazów podobnie brzmiących, dzielenie słów na drobniejsze części oraz wyodrębnianie w nich krótszych wyrazów. Dekodowanie trudnych słów ułatwia dziecku poznanie znaczenia słowa, wyjaśnia wzór pisowni albo przekształca trudne słowa w możliwe do przeczytania. Uważne czytanie to wspólne przyglądanie się nie tylko słowom, ale również stylowi wypowiedzi. To uświadamianie dziecku, że zdania w tekstach posiadają różną długość: niektóre są zdawkowe i krótkie, a inne rozbudowane i mają charakter deskryptywny. Wynika to z tego, że „autor stara się sportretować postacie w sposób ekspresywny: «ten chudy, śmierdzący, czarny kot» jest bardziej charakterystyczne niż jedynie «ten kot»” [12, s. 35]. Warto pokazywać dziecku, że liczne opisy i charakterystyki, występujące w książkach, są „nie tylko bardzo interesujące do czytania, ale również zawierają bogactwo znaczenia dzięki ekspresji słów” [13, s. 35].

Kolejnym ćwiczeniem jest czytanie z koncentracją. Należy zadbać o to, by dziecko miało odpowiednie warunki do czytania, czyli przede wszystkim ciszę, możliwość skupienia uwagi oraz ochotę na czytanie. Młody człowiek nie powinien zabierać się do doskonalenia tej ważnej czynności, gdy jest przemęczony, zdenerwowany albo rozproszony. Ważnym etapem czytania jest bowiem refleksja nad tekstem. W nauce czytania niezwykle istotne jest też słuchanie przez rodzica głośnego czytania dziecka wraz z akceptacją faktu, że młody czytelnik wciąż popełnia błędy. Rodzic powinien odłożyć wówczas wszystkie swoje obowiązki oraz prace i skoncentrować się wyłącznie na czytającym dziecku, nie poprawiać go, nie podpowiadać kolejnych słów, ale pilnować, by czytało wyrazy, z którymi ma trudności, powoli i dokładnie. Istotne jest też to, by rodzic znał treść przeczytanego przez dziecko tekstu na tyle, by potrafił zadawać mu szczegółowe pytania, na które odwiedzi zdradzają stopień zrozumienia czytanki [14, online].

Wspólne czytanie – w parach, na zmianę, na czas, na głos, z podziałem na role, z wykorzystaniem audiobooka, z nagrywaniem i odsłuchiwaniem – powinno stać się domowym rytuałem, kojarzącym się dzieciom nie tylko z pracą i doskonaleniem umiejętności, ale przyjemnością i jedną z form spędzania wolnego czasu z rodzicem [15]. Ważne, by po każdym ćwiczeniu dokonać podsumowania przeczytanego tekstu: streścić go albo podyskutować na jego temat. Wspólnie przeczytane książki mogą stanowić ponadto ciekawy temat do rodzinnych rozmów, a przez to stwarzać szansę na nawiązanie lepszych relacji rodziców z dziećmi w każdym wieku.

Rodzice mają również możliwość pomocy dziecku w nauce pisania. Komunikując się z opiekunem, nauczyciel może polecić pomysły Sally Raymond, opisane przez nią w książce *Jak pomóc dzieciom radzić sobie z dysleksją? Poradnik dla rodziców*. Proponuje ona rodzicom różnego rodzaju ćwiczenia, mające na celu przede wszystkim naukę poprzez zabawę, np. zapisywanie słów wymyślanych przez rodzica, tworzenie na ekranie komputera tzw. „robakosłów”, a następnie rozdzielanie ich przez dziecko na słowa samodzielne znaczeniowo; zapisywanie wyrazów palcem w nietypowych pozycjach i miejscach, np. w powietrzu, na plecach, na podłodze, z zamkniętymi oczyma (tworzenie wzorów dotykowych). Nauczyciel, w komunikacji z rodzicem dziecka mającego trudności z pisaniem, powinien zwrócić uwagę na ważną rolę cierpliwego i systematycznego sprawdzania prac pisemnych młodego człowieka ze zwróceniem uwagi na popełniane przez niego błędy, wspólne ich analizowanie i poprawianie. Nauczyciel może też doradzić rodzicowi, by dopilnował założenie przez dziecko Osobistego Słownika Ortograficznego, w którym będzie zapisywało trudne wyrazy [16, s. 39-52].

Doskonaleniu umiejętności budowania wypowiedzi ustnych z kolei, co warto podkreślić, służą przede wszystkim codzienne rozmowy, dyskusje na różne tematy: wspólnie przeczytanych książek, obejrzanego filmu, zagadnień poruszanych na lekcjach. Ponadto rodzice mogą wykorzystywać w tym celu wspólne wyjścia, wycieczki i wyjazdy. Dzieci mogą opisywać oglądane obiekty i miejsca, poznane osoby, nazywać emocje i przeżycia, dokonywać recenzji i ocen.

Niektóre dzieci dyslektyczne nie radzą sobie z organizacją miejsca pracy i planu dnia. Nauczyciele, zwracając uwagę opiekunów na tę kwestię, powinni pamiętać, że w życiu i funkcjonowaniu dyslektyka bardzo ważny jest porządek. Rodzice muszą zadbać o to, by różne przedmioty znajdujące się w otoczeniu dziecka miały ustalone miejsca. Istotne jest np. zaopatrzenie się w duże kolorowe pudełka albo segregatory do trzymania dokumentów, ważnych pism. Na ścianie pokoju może znaleźć się kolorowy, ale prosty w analizie plan na dany dzień, a na biurku – odpowiednie pomoce dydaktyczne. Ciekawym pomysłem jest też stosowanie karteczek samoprzylepnych. Nastolatki mogą notować na nich informacje dotyczące ważnych spraw, którymi nie mogą natychmiast się zająć, a następnie przyklejać je na drzwiach pokoju albo w wyznaczonym do tego miejscu. Warto też uświadomić rodzica, by dopilnowywał, żeby dziecko pakowało plecak wieczorem poprzedniego dnia.

Komunikując się z rodzicem dziecka dysfunkcyjnego, nauczyciel może go też odesłać do publikacji o charakterze poradnikowym. Jedną z nich jest kompendium *Jestem rodzicem dziecka z dysleksją* autorstwa wspomnianej wcześniej Marty Bogdanowicz i Renaty Czabaj. Rodzic znajdzie w nim wiedzę na temat organizacji nauki dziecka w domu, tak by przyniosła ona pożądane efekty, szczegółowe zasady pracy z nim w zakresie doskonalenia właśnie umiejętności czytania i pisania, a ponadto przegląd gotowych pomocy terapeutycznych, wskazania dotyczące diety uczniów ze SPE, a nawet adresy oddziałów Polskiego

Towarzystwa Dyslektycznego [17].

Istotne jest to, by w komunikacji z rodzicami uczniów dysfunkcyjnych nauczyciele zwracali uwagę na pozytywny aspekt dysleksji. Co prawda nie można jej wyleczyć, ale za to można udzielać domowego wsparcia dotkniętemu nią dziecku, co starałam się pokazać wyżej. Dzieciom o stosunkowo niewielkich trudnościach w nauce wystarczy pomoc ze strony rodziców i współpracującego z nimi nauczyciela. W przypadku bardziej nasilonych trudności proponuje się dzieciom dyslektycznym udział w zajęciach zespołu korekcyjno-kompensacyjnego w szkole. Dzieci, które wymagają indywidualnej i jeszcze bardziej pogłębionej pomocy terapeutycznej, uczęszczają na terapię do poradni psychologiczno-pedagogicznych albo uczą się w klasach terapeutycznych. Z kolei uczniowie potrzebujący intensywnej i długotrwałej terapii przebywają na oddziałach terapeutycznych stałego pobytu, weekendy spędzając w domu [18, płyta].

Warto, by rodzice uczniów dysfunkcyjnych, niezależnie od tego, jak poważne trudności i zaburzenia mają ich dzieci, otrzymali od szkoły pomoc, by ich komunikacja z nauczycielami opierała się na prawdzie i odnosiła się do realnych możliwości, by mieli pozytywne nastawienie do trudności, z jakimi borykają się ich dzieci [19]. Te być może nigdy nie nauczą się dobrze czytać i bezbłędnie pisać, ale dzięki wsparciu rodziców będą lepiej przygotowane do radzenia sobie i w szkole, i w dorosłym życiu, nabiorą odwagi i pewności siebie, rozwiną w sobie pasję zdobywania osobistych zasług. Zrozumienie ze strony opiekunów doprowadzi do odkrycia ich mocnych stron. Lista zalet może zdobić pokój lub salę lekcyjną. Rozmowa o mocnych stronach uczniów może być też tematem lekcji wychowawczych.

Komunikując się z nauczycielem, rodzic dziecka dysfunkcyjnego z kolei powinien rozwinąć w sobie przeświadczenie, że jego potomek nie jest jednostką niedoskonałą ze względu na zaburzenia percepcji wzrokowej czy słuchowej lub brak orientacji lateralizacyjnej, ale „indywidualnością o niecodziennych możliwościach neurologicznego przetwarzania danych w sposób odmienny od pozostałych”, która ma takie trudności, jakie posiadali Hans Christian Andersen, Tomas Edison, Wolfgang Amadeusz Mozart, Albert Einstein czy Leonardo da Vinci [20, s. 104]. Zamartwianie się zatem lepiej zastąpić zdrowym rozsądkiem i pozytywnym działaniem [21].

Podsumowanie

Dom rodzinny w poważnym stopniu wpływa na funkcjonowanie dziecka w szkole. Sylvia Rimm, amerykańska pedagog, w książce *Bariera szkolnej kariery: dlaczego dzieci zdolne mają słabe stopnie?* wysnuła tezę, że rodzice mogą stanowić przyczynę tzw. Syndromu Nieadekwatnych Osiągnięć, czyli sytuacji, w której dzieci pracują znacznie poniżej swoich możliwości, sprawiają kłopoty wychowawcze, nie potrafią integrować się z rówieśnikami, nie szanują nauczycieli oraz nie przestrzegają zasad obowiązujących w szkołach. Na taki stan rzeczy wpływa m.in. status dziecka w rodzinie. Dziecko upragnione

manipuluje rodzicami, domagając się uwagi oraz żądając, by jego potrzeby były natychmiast zaspokajane. Dziecko chorowite zazwyczaj jest otaczane przez rodziców nadmierną opieką, wskutek czego jest niesamodzielne i coraz bardziej wymagające. Matka wychowująca samotnie dziecko zupełnie poświęca się spełnianiu jego potrzeb i zachcianek, co uniemożliwia młodemu człowiekowi przejawianie własnej inicjatywy. Dziecko wyrastające wśród nieustannego aplauzu rodziców, nabiera przekonania o swoich nadzwyczajnych talentach [22; 23, s. 131-135]. Rimm wskazywała też rodzinne wzory nieadekwatnych osiągnięć, do których zaliczyła: 1/ pasywno-agresywne zachowania rodziców, ich skłócenie, nieustanną walkę o bycie wzorem dla dziecka, manipulowanie nim i jego postrzeganiem drugiego opiekuna; 2/ identyfikowanie się dziecka z jednym z rodziców, najczęściej silniejszym i sprawującym w domu władzę; 3/ identyfikowanie się rodzica w dzieckiem, prowadzące do nazbyt emocjonalnego przeżywania za nie kłopotów i trudności; 4/ wychowywanie dziecka na swój obraz i podobieństwo; 5/ uzależnianie od siebie dziecka, wreszcie 6/ zdominowanie sytuacji w rodzinie przez dziecko [24].

Amerykańska pedagog, podobnie jak wymienione we wstępie artykułu Bogdanowicz i Ligieża, również sformułowała prawa, ułatwiające komunikację nauczycieli z rodzicami uczniów dysfunkcyjnych. Okazuje się jednak, że powinni ich przestrzegać opiekunowie wszystkich uczniów, nie tylko ze SPE. Oto niektóre z jej wskazówek:

1. Dzieci łatwiej uczą się właściwych zachowań, jeśli mają odpowiednie wzorce do naśladowania.
2. Rozmawianie o dzieciach przy dzieciach może drastycznie wpłynąć na ich zachowanie i poczucie własnych wartości.
3. Przesadne reakcje rodziców na sukcesy bądź niepowodzenia prowadzą do odczuwania silnej presji.
4. Poczucie własnej wartości dzieci zdobywają poprzez pokonywanie przeszkód.
5. Pewność siebie i poczucie odpowiedzialności za własne postępowanie dzieci zdobywają wtedy, gdy zakres ich swobód jest poszerzany stopniowo, w miarę dojrzewania.
6. Dzieci będą dążyły do osiągania sukcesów w nauce, jeśli dostrzegą związku pomiędzy wysiłkiem włożonym w proces uczenia się, a uzyskiwanymi wynikami.
7. Brak i nadmiar (opieki, zainteresowania, wymagań) objawiają się tak samo niekorzystnie [25].

Na zakończenie warto wspomnieć, że komunikację rodziców i nauczycieli regulują zasady dydaktyczno-wychowawcze. Są do nich zaliczane m.in.: 1/ zasada pozytywnej motywacji, gdyż nieodzownym warunkiem skutecznego współdziałania obu stron jest dobrowolny i chętny w nim udział; 2/ zasada partnerstwa, określająca wspólny cel, jakim jest dobro dziecka; 3/ zasada wielostronnego przepływu informacji o trudnościach, postęпах i wynikach

dziecka czy 4/ zasada aktywnej i systematycznej współpracy, realizowanej poprzez stały kontakt z rodzicem, jego dostępność i możliwości skonsultowania się z nim w razie potrzeby [26].

Komunikacja domu rodzinnego dziecka i szkoły powinna opierać się na działaniach i słowach, które Adele Faber i Elaine Mazlish, autorki książki *Jak mówić, żeby dzieci się uczyły w domu i w szkole*, określiły następująco: „Obie strony muszą dostrzegać różnicę między słowami, które demoralizują a tymi, które dodają odwagi; między słowami prowokującymi konfrontację, a tymi, które zachęcają do współpracy; między słowami uniemożliwiającymi dziecku myślenie i koncentrację, a tymi, które pobudzają naturalne pragnienie uczenia się” [27, s. 201].

Bibliografia:

1. M. Toczek, *Wpływ rodziców na motywację dziecka do nauki*, [w:] *Poradnik informacyjny dla rodziców. Zeszyt 1.*, s. 6-8, http://www.orpeg.pl/images/Upload/dokumenty/Dla_Rodzicow_Poradnik_1_1.pdf [dostęp: 30.05.2019].
2. M. Mroczkowska-Madejczyk, *Jak prowadzić pedagogizację rodziców?*, <http://oswiata.org.pl/publikacja/referat-jak-prowadzic-pedagogizacje-rodzicow/1114> [dostęp: 30.05.2019].
3. M. Jałowy, *Pedagogizujemy rodziców*, „Biblioteka w Szkole” 2004, nr 11.
4. M. Bogdanowicz, *O dysleksji, czyli specyficznych trudnościach w czytaniu i pisaniu – odpowiedzi na pytania rodziców i nauczycieli*, Lublin 1994.
5. E. Ligieża, Praca z uczniem dyslektycznym, „Konspekt” 2001, nr 2.
6. R. Leszczyński, *Dysleksja jako ciągle aktualny problem pedagogiczny*, [w:] „Nauczyciel i Szkoła” 2008, nr 1-2, Mysłowice, s. 9-18.
7. M. Toczek, *Wpływ rodziców na motywację dziecka do nauki*, [w:] *Poradnik informacyjny dla rodziców. Zeszyt 1.*, s. 6-8, http://www.orpeg.pl/images/Upload/dokumenty/Dla_Rodzicow_Poradnik_1_1.pdf [dostęp: 30.05.2019].
8. G. Squires, S. Mc Keown, *Pomóż dziecku z... dysleksją*, tłum. A. Wejchert-Spodenkiewicz, Warszawa 2006.
9. J. Zborowski, *Nauka domowa ucznia*, Warszawa 1975.
10. A. Januszko, *Jak pomóc dziecku w nauce czytania*, edukacja.edux.pl/p-13537-jak-pomoc-dziecku-w-nauce-czytania.php [dostęp: 09.11.2017].
11. Tamże.
12. S. Raymond, *Jak pomóc dzieciom radzić sobie z dysleksją. Poradnik dla rodziców*, tłum. E. Klimas-Kuchtowa, Kielce 2004.
13. Tamże.
14. J. Orłowicz, *Co zrobić, by dziecko polubiło czytanie*, [w:] *Poradnik informacyjny dla rodziców. Zeszyt 1.*, [orpeg.pl/images/Upload/dokumenty/Dla_Rodzicow_Poradnik_1_1.pdf](http://www.orpeg.pl/images/Upload/dokumenty/Dla_Rodzicow_Poradnik_1_1.pdf) [dostęp: 01.12.2017].
15. J. Cieszyńska, *Kocham uczyć czytać: poradnik dla rodziców i nauczycieli*, Kraków 2006.
16. S. Raymond, *Jak pomóc dzieciom radzić sobie z dysleksją. Poradnik dla rodziców*, tłum. E. Klimas-Kuchtowa, Kielce 2004.
17. M. Bogdanowicz, R. Czabaj, *Jestem rodzicem dziecka z dysleksją. Najważniejsze informacje i wskazówki do pracy*, Gdynia 2006.
18. M. Łoskot, *Pomoc psychologiczno-pedagogiczna, płyta Praca z uczniem posiadającym trudności w nauce*, Wydawnictwo FORUM, Poznań 2009.
19. J. Mickiewicz, *Jedynka z ortografii. Rozpoznawanie dysleksji, dysortografii i dysgrafii w starszym wieku szkolnym*, Toruń 2002.
20. S. Raymond, *Jak pomóc dzieciom radzić sobie z dysleksją. Poradnik dla rodziców*, tłum. E. Klimas-Kuchtowa, Kielce 2004.
21. M. Bogdanowicz, *Ryzyko dysleksji. Problem i diagnozowanie*, Gdańsk 2002.

22. S. Rimm, *Bariery szkolnej kariery: dlaczego uczniowie zdolni mają słabe stopnie*, tłum. D. Ekiert-Grabowska, Warszawa 1994.
23. A. Pindera, *Funkcjonowanie dziecka w rodzinie niepełnej*, [w:] „Nauczyciel i Szkoła” 2008, nr 1-2, Mysłowice, s. 131-135.
24. Tamże.
25. Tamże.
26. A. Gorzelana, *Współpraca rodziny i szkoły. Płaszczyzny, cele, możliwości*, <https://szkolnictwo.pl/index.php?id=PU5029> [dostęp: 16.06.2019].
27. A. Faber, E. Mazlish, przy współpr. L. Nyberg i R. A. Templeton, *Jak mówić, żeby dzieci się uczyły w domu i w szkole*, przeł. B. Horosiewicz, Poznań 1996.

CMENTARZYSKO KURHANOWE Z GOLI GÓROWSKIEJ, POW. GÓRA: INDYWIDUALIZM SPOŁECZNO-KULTUROWY W KREUJĄCEJ SIĘ NOWEJ RZECZYWISTOŚCI EPOKI BRĄZU

mgr Zgurecki Wojciech

doktorant, Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk.

Warszawa

wojciech.zgurecki@gmail.com

Spółeczność kultury unietyckiej (dalej: KU), istniejącej w okresie od ok. 2300 p. Chr. do ok 1600 p. Chr. na obszarze od Austrii i wschodnich Niemiec po Czechy, Morawy i zachodnią Polskę (Śląsk, ziemia lubuska, Wielkopolska), wytworzyła dość niezwykły obrządek pogrzebowy. Ugrupowanie to pod wieloma względami było rewolucyjne jak na wczesny okres epoki brązu i należy już w tym momencie zaznaczyć, że wprowadziło nową „jakość” wśród społeczności centralnej Europy doprowadzając do ich rozwoju społeczno-kulturowego. Stosowane przez KU konstrukcje sepulkralne tworzą sakralno-funkcjonalny kontrast względem zwyczajów funkcjonujących w neolicie czy nawet wobec współczesnych jej grup kulturowych, zaś poprzez niekiedy swój jednostkowy charakter różnicują także samą KU co dostrzegalne jest zwłaszcza na przykłady materiału z ziem polskich (tu stanowiącego porównawczy materiał bazowy). Wytworzone w KU formy zabezpieczeń można przypisać niezbyt licznej kategorii pochówków. Większość odnajdywanych w materiale tzw. grobów płaskich cechuje się konstrukcją jamową o nie zachowanym współcześnie oznaczeniu w terenie. Nie wykluczone jednak, że i te pochówki mogły posiadać niewielkie kopce ziemne z czasem całkowicie poddane erozji. Jednak w grobach tych rzadziej występują struktury o większym stopniu skomplikowania konstrukcji. Najczęstszą sytuacją jest grób zawierający szczątki złożone bezpośrednio do jamy grobowej lub rzadziej posiadający dodatkowo jeden rodzaj zabezpieczenia (kamiennego i/lub drewnianego), rzadziej natomiast występują pochówki zawierające większą ilość struktur kamienno-drewnianych (np. kurhany).

Przykładowo obecność trumien drewnianych najliczniej odnotowano na Śląsku, głównie na stanowisku w Przeclawicach, zaś z pozostałych stanowisk pochodzą jedynie ślady zabezpieczonych pochówków interpretowanych jako domniemane trumny (casus: kurhan w Łękach Małych, pow. Kościan). Tworzenie większych konstrukcji względem jednostkowych pochówków w KU doprowadziło do zaznaczenia istnienia elit wodzowskich, o charakterze odrębnym niż to było w dotychczas funkcjonujących społecznościach doby neolitu. Powstały w ten sposób kurhany wyraźnie odróżniające się zarówno swą budową, ale też i niekiedy cechami zastosowanego obrządku, od powszechnie funkcjonujących technikach grzebalnych. Na tym tle interesująco przedstawia się cmentarzysko kurhanowe z Goli Górowskiej, pow. Góra skąd pochodzą trzy obiekty nawiązujące do kurhanów KU (m.in. z Szczepankowic, pow. Wrocław; Łęk Małych, kurhan IV, pow. Kościan). Niestandardowy charakter stanowiska i poszczególnych obiektów jest dostrzegalny m.in. w: metodzielokacji kurhanów w grupie na jednym stanowisku, budowie kurhanów i sposobie przystosowania konstrukcji do ciepłej formy pochówku. Podstawowym moim celem jest tu zatem charakterystykacmentarzyskaorazunikatowej budowy kurhanów z Goli Górowskiej, pow. Góra i tym samym próba odpowiedzi na kwestie związane z przyczynami zastosowania kremacji w tego rodzaju konstrukcji.

Gola Górowska położona jest około 6 km na zachód od miejscowości Góra i 72 km na północny zachód od Wrocławia, tj. **w północnej części województwa** dolnośląskiego, a dokładniej w gminie Góra. Obszar, na którym znajduje się miejscowość, w klasyfikacji regionów geograficznych położony jest w dwu rejonach. Są nimi: południowa części mezoregionu Pradoliny Głogowskiej, który należy do makroregionu Obniżenia Miłicko-Głogowskiego, a także środkowa i północna część mezoregionu Wysoczyzny Leszczyńskiej, należącej do makroregionu Niziny Południowo - wielkopolskiej. Oba makroregiony wchodzą w skład wielkopolsko-śląskiej podprovincji Niziny Środkowopolskiej.

Stanowisko zostało zlokalizowane¹ na terenie piaskowni w Goli Górowskiej, gdzie były już odnajdywane wcześniej fragmenty ceramiki. W efekcie przeprowadzonych prac wykopaliskowych odsłonięto trzy obiekty, które były „*nakryte dużymi nasypami kamiennymi*” (Sarnowska W. 1969, s. 258). Opis w dokumentacji zbadanych obiektów wskazuje, że pod ww. nasypami znajdowały się groby jamowe umieszczone centralnie i posiadające dodatkowe zabezpieczenia kamienne. Wszystkie obiekty zostały w różnym stopniu uszkodzone wskutek prowadzonych prac rolniczych.

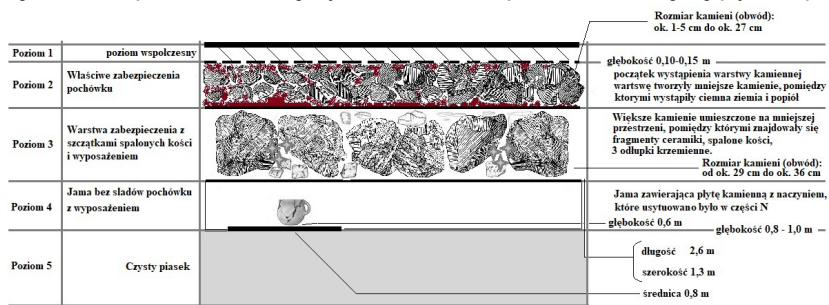
Kurhan nr I został zlokalizowany na poziomie ok. 0,10 m ÷ 0,15 m i sięgał do głębokości² ok. 0,8 m (patrz ryc. 1). Jama grobowa posiadała rozmiary 2,6

---

1 Z pewnością odkrycie miało miejsce przed rokiem 1969. Wówczas Sarnowska W. (1969, s. 257) podaje informację o cmentarzysku, jednak nie precyzując daty odkrycia.

2 Wyposażenie zostało odkryte na głębokości 0,6 m; natomiast w oparciu o analogiczne znaleziska [np. płyta kamienna z grobu w Gorzowie Wielkopolskim] można sugerować, że grubość tej płyty wynosiła ok. 0,2 m.; sumując jama mogła mieć łączną głębokość ok. 0,8 m;

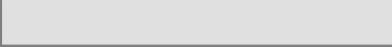
m długości i szerokość 1,3 m i została zlokalizowana wzdłuż osi SN. Właściwe zabezpieczenie pochówku wystąpiło na poziomie 2 (patrz ryc.1), na którym znajdowała się warstwa mniejszych kamieni. Część kamieni znajdujących się w

Ryc. 1. Schemat grobu z kurhanu nr 1 w Goli Gorowskiej, pow. Góra (nie uwzględniono znajdującego się ponad jamą nasypu kamiennego).

części południowo wschodniej została całkowicie usunięta „przed rozpoczęciem prac archeologicznych, zapewne rozwleczoną plugiem” (Sarnowska W. 1969, s. 258). Kamienie w tej warstwie posiadały wielkość „od wielkości pięści do wielkości głowy ludzkiej” (Sarnowska W. 1969, s. 258). Spostrzeżenie ww. przełożone na standardowe rozmiary ludzkiej dłoni i głowy (uzależnione od wieku i płci) wskazuje, że wymiary kamieni w tej warstwie wynoszą od ok. 5÷27 cm do ok. 29÷36 cm (Gedliczka A. 2001; Jarosz E. 2003; Kocpzyński M., Siniarska A. (red.) 2017). Pomiędzy tymi kamieniami znajdowała się czarna ziemia i popiół. Poniżej znajdowały się na mniejszej przestrzeni większe kamienie od ww., tj. posiadające rozmiar powyżej 36 cm. Pomiędzy tymi kamieniami zostały odnalezione fragmenty spalonych kości, ceramika oraz trzy odłupki krzemienne. „Przy zdejmowaniu tej warstwy odkryto w części północnej płytę kamienną o średnicy około 0,8 m, na której znajdowało się małe naczynko z uchwytem (wymiary: wys. 5 cm, średnica wylewu 7 cm). Naczynie znajdowało się na głębokości 0,6 m” (Sarnowska W. 1969, s. 258).

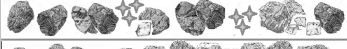
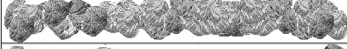

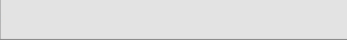
Kolejny z obiektów (kurhan nr II) został zlokalizowany na poziomie ok. 0,10 m ÷ 0,15 m i sięgał do głębokości ok. 0,4 m (patrz ryc. 2). W najwyższej części grobu (patrz ryc. 2) wystąpiła uszkodzona warstwa kamienna zabezpieczająca jamę grobu, który znajdował się poniżej. Kamienie tej warstwy

Poziom 1	poziom współczesny		głębokość 0,10 - 0,15 m
Poziom 2	Uszkodzona warstwa zabezpieczająca jamę		Uszkodzona warstwa orki warstwa Kamienie w układzie nieregularnym
Poziom 3	Jama bez śladów pochówku z wyposażeniem		głębokość 0,25 m Jama grobowa o kształcie owalnym, wystąpiła w jasnym piasku długość 1,6 m szerokość 0,9 m
Poziom 4	Czysty piasek		głębokość 0,4 m

Ryc. 2. Schemat grobu z kurhanu nr 2 Goli Górskiej, pow. Góra (nie uwzględniono znajdującego się ponad jamą nasypu kamiennego).

zostały rozrzucone wskutek prac rolniczych i w efekcie nie jest możliwe ustalenie pierwotnego układu czy choćby schematu związanego z ich ułożeniem. Dopiero na głębokości 0,25 m wystąpiła, owalna jama grobowa posiadająca rozmiary 1,6 m długości i szerokość 0,9 m (poziom 3). Jama została zlokalizowana bezpośrednio w jasnym piasku wzdłuż osi SN. Zarówno w jamie jak i ponad nią, w zniszczonej warstwie kamiennej, nie zachowały się szczątki kostne. W jamie wystąpił jeden uszkodzony dzbanek oraz pojedyncze fragmenty ceramiki. Dzbaneł, częściowo zrekonstruowany, posiadał rozmiary: wysokość 10 cm przy średnicy wylewu 10,5 cm.

Ostatni, kurhan nr III, został zlokalizowany na poziomie ok. 0,10 m ÷ 0,15 m (określenie głębokości w oparciu o analogie z kurhanu I oraz II z tego samego cmentarzyska) i sięgał do głębokości ok. 0,5 m (patrz ryc. 3). W najwyższej części obiektu (patrz ryc. 3) wystąpiła uszkodzona warstwa kamienna, określona jako

Poziom 1	poziom współczesny		Domniemany płaszcz ziemny
Poziom 2	Obwarowanie kamienne		Uszkodzone obwarowanie kamienne Ślady spalonego szkieletu ("gwiazdka") Fragmenty ceramiki
Poziom 3	Dwie warstwy kamienne górnej części jamy		głębokość 0,2 m Bruk 1
Poziom 4	Uszkodzona warstwa zabezpieczająca jamę		Bruk 2
Poziom 5	Jama bez śladów pochówku z wyposażeniem		Jama grobowa o kształcie owalnym, wystąpiła w jasnym piasku długość 3,2 m szerokość 1,4 m
Poziom 6	Czysty piasek		głębokość 0,5 m (przez analogię do GG K2)

Ryc. Schemat grobu z kurhanu nr 2 w Goli Górskiej (nie uwzględniono znajdującego się ponad jamą nasypu kamiennego).

Ryc. 3. Schemat grobu z kurhanu nr 3 w Goli Górskiej, pow. Góra (nie uwzględniono znajdującego się ponad jamą nasypu kamiennego).

„obstawa” (Sarnowska W. 1969, s. 258), a zabezpieczająca jamę grobu znajdującego się poniżej. Na głębokości 0,2 m wystąpiła, owalna jama grobowa posiadająca rozmiary 3,2 m długości i szerokość 1,4 m (poziom 3). W górnej jej części znajdowały się dwie warstwy kamienne. Jama została zlokalizowana wzdłuż osi SN. W zniszczonej jej części południowej znajdowało się: 6 paciorków bursztynowych, mała przewróconą czarka, 3 spirale z drutu

brązowego. Z kolei w północnej grobu znajdowały się: dwa duże naczynia (w tym jedno zniszczone znajdujące się bliżej wschodniej krawędzi grobu). Natomiast w centrum grobu znajdowały się: uszkodzona szpila uszata, 2 kółka spiralne (zausznice?) z drutu brązowego, ząb zabarwiony na zielono stopem brązu, zaś „*pod brązami stwierdzono fragment drewna bez śladów ognia. Nad jamą grobową były rozsypane skorupy oraz ślady spalonego szkieletu (część czaszki i ręk)*” (Sarnowska W. 1969, s. 258).

Pod względem posiadanych cech metrycznych kurhany KU skwalifikować można w dwie zasadnicze grupy. Pierwszą tworzą obiekty o znacznych rozmiarach i wyraźnie rozbudowanej konstrukcji, którym odpowiadają m.in. obiekty z Szczepankowic i Kątów Wrocławskich (pow. Wrocław), czy Łęk Małych (pow. Kościan). Natomiast w skład drugiej grupy włączyć można już kurhany (w tym właśnie analizowane tu obiekty) wyróżniające się nieznacznie mniejszymi konstrukcjami, jednak posiadające równie zróżnicowane formy konstrukcyjne. W tym miejscu omówionych zostanie kilka przykładów, które nawiązują do konstrukcji zastosowanych w kurhanach z Goli Górowskiej (pow. Góra) a wchodzących w skład tej właśnie grupy.

Zasadniczą strukturą obiektu z Górki (pow. Wrocław, woj. dolnośląskie) był „*duży nasyp kamienny*” (Sarnowska W. 1969, s. 260), który stanowił ochronę dla jamy grobu znajdującego się pod nim. Choć w źródłach opisujących strukturę obiektu z Górki, pow. Wrocław nie istnieje wzmianka o płaszczu ziemny, to jednak nie wykluczone, że tego rodzaju struktura mogła w tym wypadku być zastosowana. Pod nasypem znajdowała się jama z nikłymi śladami „*po skurczonych szkieletach. Otoczone[szkielety] były ciemniejszymi smugami, pozostałością zapewne po obłożeniu drewnem*” (Sarnowska W. 1969, s. 260). Groby były zróżnicowane pod względem wielkości, a mniejszy z nich ma stanowić analogię „*według W. Boege do grobu z Wilczkowa*” (Sarnowski W. 1969, s. 260). Poprzez wystąpienie w obrębie jednej jamy dwu pochówków, a zróżnicowanych pod względem wielkości, pewną analogią może tu być główny grób z kurhanu nr I w Łękach Małych, pow. Kościan.

Z kolei informacje źródłowe odnoszące się do obiektu z Groß Gastrose (gm. Schenkendöbern, pow. Spree - Neiße, Brandenburgia) choć są ubogie to opis obiektu wskazuje, że mógł posiadać co najmniej płaszcz ziemny o rozmiarach umożliwiających jego rozróżnienie w terenie podczas prowadzonych prac eksploracyjnych. Pod płaszczem ziemnym znajdował się grób jamowy zawierający skrzynię kamienną, który został nakryty płaskim kamieniem. Wewnątrz skrzyni znajdował się pochówek ciała palny. Odnośnie wyposażenia wiadomo jedynie, że było obecne. Kurhan ten jest datowany na fazę klasyczną kultury unietyckiej (Jentsch 1888, s. 283-285; Gandert 1957, s. 51; B. Butent – Stefaniak 1997, s. 188).

Odmianą konstrukcją, względem ww., cechuje się kurhan z Guzowic (gm. Cieszków, pow. Miłicki, woj. Dolnośląskie) odkryty w roku 1937. Opis źródłowy wskazuje, że konstrukcja ta mogła zawierać dodatkowo płaszcz ziemny. Tym niemniej w chwili odkrycia odsłonięto obiekt z zachowanym w

pełni jedynie nasypem kamiennym o rozmiarach: wysokość ok. 1,0 m, długość 4,0 m i szerokość 2,1 m i został ułożony z dużych polnych kamieni. W pochówku nie odnaleziono żadnych szczątków kostnych, a jedynie wyposażenie składające się z ostrza sztyletu³ pionowo wetkniętego w kamienie z śladami drewnianej oprawy, która później uległa zniszczeniu a także siekierki o niskich brzegach⁴ położonej skośnie na sztylcie. Obiekt jest datowany na przełom BA2 z BB1, a więc może być związane z schyłkową fazą rozwoju KU.

Natomiast już w Kromolinie (gm. Żukowice, pow. Głogowski, woj. dolnośląskie) gdy prowadzone były prace eksploracyjne obiekt nie posiadał zachowanego płaszcza ziemnego, a jedynie „*duży nasyp kamienny*” (Sarnowska W. 1969, s. 346). Pod tą strukturą znajdowała się jama o głębokości ok. 1,0 m, w której wystąpiło obwarowanie kamienne lub jak je określa B. Richtofen „*rodzaj skrzyni kamiennej*” (Sarnowska W. 1969, s. 346). W jamie nie odkryto szczątków, a wystąpiło natomiast wyposażenie zawierające siekierkę o niskich brzegach, dwa dłuta⁵ oraz fragment główki sztyletu. Odkryte przedmioty były położone w bliskiej odległości względem siebie.

Podobna sytuacja zaistniała w Krzelowie (st. archiw. 19 (1), Gm. Wińsko, Pow. Wołowski, Woj. Dolnośląskie), gdzie obiekt nie posiadał zachowanego płaszcza ziemnego a jedynie wielowarstwową konstrukcję kamienną z kamieniami ułożonymi „*w kształcie jakby studni. W pobliżu*” (Sarnowska W. 1969, s. 270-271) tej konstrukcji na głębokości 1,5 m wystąpiło wyposażenie, w skład którego weszło naczynie, przedmiot wykonany z kamienia a także 2 wyroby wykonane z brązu. Pierwszy z ww., tj. pucharek na nóżce, posiadał rozmiary ok. 6,2 cm wysokości przy średnicy wylewu ok. 6,3 cm i cechował się ściankami grubościennymi, gładkimi i niezdobionymi. Drugi - tzn. podwójny młot kamienny, był facetowany podłużnie i wykonany ze skały szarobiałej i gruboziarnistej w efekcie końcowym osiągając długość ok. 9,3 cm. W jego części centralnej znajdował się otwór na stylisko, a ślady zużycia na jego powierzchni świadczą o jego intensywnym użytkowaniu. Następnym z egzemplarzy wchodzących w skład ww. wyposażenia był sztylet odlany z rękojeścią wraz z 4 guzkami imitującymi nity. Posiadał przy tym wymiary ok. 20,6 cm długości, ok. 2,7 cm szerokości ostrza i ok. 0,3 cm grubości ostrza, a także ok. 0,32 cm grubości rękojeści. Przedmiot ten cechowały nikłe ślady ornamentu rytego oraz brak żeberka, a ponadto posiadał spatynowane złamanie ze śladami reparacji. Rękojeść zakończona jest owalną płytką. Wraz ze sztylitem zachowały się resztki drewnianej pochwy w postaci drzazg. Ostatnim przedmiotem z ww. zestawu jest uszkodzona szpila wygięta szablasto (tj. trzpień ułamany przy końcu) o długości ok. 13 cm, którą cechuje posiadanie półkolistej główki zdobionej oraz tarczki przekłutej pionowo.

Obiekty z Goli Górskiej (pow. Góra), datowane na BA2, w kontekście

---

3 ostrze sztyletu połączone było z rękojeścią za pomocą 4 nitów o szerokich główkach. Długość zachowanego ostrza (brak wierzchołka) 24 cm, szer. 4,3 cm.

4 Wymiary siekierki: dług. 17 cm, szer. 2,6 cm.

5 Przy mniejszym dłucie zachowały się ślady drewnianej rękojeści.

obrzędki pogrzebowego KU wyróżniają się odmiennymi cechami swej lokacji, zastosowanej formy obrzędki i konstrukcji grobu. W pierwszym z ww. aspektów budowle te zostały zlokalizowane w obrębie tego samego cmentarzyska. Większość obiektów w typie kurhanów, a związanych z KU, była wznoszona pojedynczo (np. Szczepankowice czy Katy Wrocławskie, pow. Wrocław) bądź stanowiła zespół pojedynczo wzniesionych kurhanów w obrębie większego terytorium (np. sytuacja z rejonu Saksonii – Anhalt). Analogią dla cmentarzyska z Goli Górowskiej, a związaną bezpośrednio z KU, jest stanowisko z Łęk Małych (pow. Kościan). Czternaście kurhanów zostało rozmieszczonych tu w sposób rzędowy, a sytuację taką odnotować można⁶ jeszcze odnośnie cmentarzysk kurhanowych z wczesnego okresu epoki brązu znajdujących się w Chełmsku (pow. Miedzyrzecki) i Bąkowie (gm. Wyrzysk).⁷ Odnosząc się do drugiego z ww. problemów, pozostałości kremacji związane z KU (21 stanowisk)⁸ występują na obszarze Śląska i Wielkopolski, Saksonii-Anhalt, wschodniej Brandenburgii, Austrii, Czech a także Słowacji gdzie datowane są na BrA2. Jedynymi wyjątkami są tu związane z całym przedziałem BrA stanowisko z Langenlois w Austrii, a także związane z wczesnymi fazami rozwoju KU pochówki ciałopalne z cmentarzyska we Wrocławiu-Oporowie na Śląsku. W okresie tym jedynie na dwa stanowiska kurhanowe wyróżniają się sposobem depozycji skremowanych szczątków ponad jamą grobu, tj. Gola Górowska i Franzhausen II (gr. nr 148). W jamie grobu kurhanu nr I z Goli Górowskiej odnotowano obecność popiołu i czarnej ziemi, która znajdowała się między kamieniami pierwszej warstwy bruku. Natomiast już druga warstwa bruku zawierała spalone kości ludzkie. Podobna sytuacja wystąpiła w przypadku kurhanu nr III, gdzie pomiędzy kamieniami pierwszej warstwy bruku wystąpiły rozsypane pozostałości spalonego szkieletu. Jedynie w kurhanie nr II nie odnaleziono żadnych szczątków kostnych ani śladów kremacji, co może być tłumaczone dużym stopniem zniszczenia obiektu. Z kolei grób 148 z Franzhausen II został nakryty wielowarstwowym brukiem, który tworzył rodzaj nasyp kamiennego. W jamie znajdującej się pod nim została złożona szczątka kobiety w pozycji skurczonej, co odróżnia go od ww. pochówek. Jednak wśród warstw kamiennych nasypu znajdowały się skremowane szczątka osobnika dorosłego, co stanowi pewną analogię do grobów z Goli Górowskiej. Obiekty te tworzyły zatem rodzaj konstrukcji warstwowej, w której skremowane szczątka zostały zdeponowane w obrębie wewnętrznego zabezpieczenia kamiennego znajdującego się pod nasypem kamiennym i ponad jamą wypełnioną przez wyposażenie lub kolejny pochówek. Uwzględniając

---

6 W oparciu o badania autorskie dotyczące prowadzonego aktualnie studium obrzędki pogrzebowego KU.

7 Stanowiska z Bakowa i Chełmska posiadają wstępne określenie datowania na wczesny okres epoki brązu (ok. 2200 p. Chr. do 1600 p. Chr.); nie zawierają odniesienia do konkretnej grupy kulturowej; Stanowiska badano jedynie częściowo, nie podejmując szerszych badań wykopaliskowych.

8 W oparciu o badania autorskie dotyczące prowadzonego aktualnie studium obrzędki pogrzebowego KU.

aspekt konstrukcji analizowanych budowli należy zauważyć, że struktura jaką jest nasyp kamienny wyróżnia głównie obiekty w typie kurhany. Są one związane zarówno z dużymi obiektami, takimi jak np. Szczepankowice (pow. Wrocław) czy kurhan nr I oraz IV z Łęk Małych (pow. Kościan), czy o znacznie mniejszych od ww. rozmiarach (np. Gorka, Kromolin, Krzelów). Bez względu na swój rozmiar były one tworzone poprzez warstwy kamieni, które układano w kolejno nakładających się na siebie warstwach. W efekcie poszczególne poziomy były tworzone przez oddzielne bruki kamienne zróżnicowane pod względem swych rozmiarów, a także zróżnicowanej wielkości kamieni z reguły układanych od większych na samym dole ku coraz większym w górnych warstwach nasypu. W tym kontekście konstrukcje kamienne z Goli Górowskiej można uznać za rodzaj bruków tworzących nasypy kamienne tych obiektów, a które zostały w znacznym stopniu zniszczone wskutek działań człowieka. Z uwagi na głębokość znalezienia tych warstw nie wykluczone też, iż obiekty te posiadały dodatkowo płaszcze ziemne z czasem poddane erozji. Za tego rodzaju interpretacją zdaje się przemawiać sposób w jaki została wzniesiona ww. konstrukcja kurhanu kultury Unterwöblinger z stanowiska w Franzhausen II (gr. nr 148). Pewne podobieństwo względem kurhanów z Goli Górowskiej można odnotować w odniesieniu do konstrukcji z Guzowic, gdzie na wielowarstwowym bruku zostało złożone wyposażenie. Choć w tym wypadku nie odnaleziono szczątków kostnych to z uwagi na przykłady pochówków warstwowych z Goli Górowskiej i Franzhausen II nie wykluczone, że ślady te zostały zdeponowane w sposób analogiczny do ww. grobów lub nie zachowały się.

Reasumując, należy zauważyć, że charakteryzowane cmentarzysko wyróżnia sposób lokalizacji obiektów polegający na umieszczeniu większej ich liczby w obrębie jednego stanowiska. Sytuacja ta nie jest częstym zjawiskiem w obrębie KU i bezpośrednio jest związana z kurhanami tzw. grupy kościańskiej KU w Łękach Małych (pow. Kościan). Podstawowe cechy konstrukcji budowli z Goli Górowskiej (pow. Góra) posiadają swe odpowiedniki w innych strukturach. Obecność warstwowego nasypu kamiennego odnotowano m.in. w grobie głównym z Szczepankowic (pow. Wrocław), grobie głównym z kurhanu nr IV i grobie bocznym z kurhanu nr I w Łękach Małych. Pod względem posiadanych rozmiarów obecność bruków układanych warstwowo najbardziej odpowiada konstrukcjom pochodzącym m.in. z Górki, Kromolina czy być może też Krzelowa. Natomiast wystąpienie pod kurhanami z Goli Górowskiej jamy zbliża te obiekty do konstrukcji znanych m.in. zgrobów znajdujących się w kurhanach I÷III w Łękach Małych (pow. Kościan) czy w kurhanie z Brandýs nad Labem-Vrābi w Czechach. O ile zatem zastosowane formy konstrukcji nie stanowią większej przeszkody interpretacyjnej, o tyle już kwestia przystosowania tych struktur do kremacji w wersji warstwowej czyni z badanego zagadnienia istotny problem. W przekroju pionowym kurhanu, mając na względzie schematy poszczególnych warstw z analizowanych grobów (por. ryc. 1÷3), na samym dnie umieszczano tu wyposażenie a w centrum konstrukcji pochówek ciałaopalny. Nieznacznie przypomina to sytuację z grobu głównego w kurhanie nr III w Łękach Małych

(pow. Kościan), gdzie większość szczątków kostnych znajdowała się w centralnej części lejowatego dołu grobowego wypełnionego brukami. Jednak indywidualizm zastosowanej tu formy grzebalnej i sposób przystosowania do niej konstrukcji wydaje się świadczyć o szczególnym charakterze złożonych szczątków, a także osób dokonujących tego zabiegu. Być może mamy tu do czynienia z zjawiskiem polegającym na importowaniu nowych zwyczajów lub próbie przystosowania innej formy grzebalnej do konstrukcji zarezerwowanej dla elity społecznej. Tym samym możliwe, że w tym momencie rozwoju ludzkości – tj. w początkach epoki brązu – doszłoby nie tylko do radykalnych zmian społecznych ale i kulturalnych. Nie ulega także wątpliwości, iż same kurhany z Goli Górowskiej są wyznacznikami rodzącego się egalitaryzmu w wczesnej epoce brązu tworzących się struktur rodowych, które w większym stopniu niż to było w neolicie, zaczynają dominować jako jednostki w grupach społecznych.

BIBLIOGRAFIA:

1. Butent-Stefaniak B. 1997, Z badań nad stosunkami kulturowymi w dorzeczu górnej i środkowej Odry we wczesnym okresie epoki brązu, Wrocław-Warszawa-Kraków.
2. Gedliczka A. 2001, Atlas miar człowieka. Dane do projektowania i oceny ergonomicznej, Warszawa
3. Jarosz E. 2003, Dane antropometryczne populacji osób dorosłych wybranych krajów Unii Europejskiej i Polski dla potrzeb projektowania, Warszawa.
4. Kopczyński M., Siniarska A. (red.) 2017, Budowa fizyczna człowieka na ziemiach polskich wczoraj i dziś, Warszawa.
5. Kowiańska – Piaszykowa M. 2006, The Barrow barrow burial ground from the early bronze period in Łęki Małe, province of greater Poland (Wielkopolska), Poznań.
6. Sarnowska W. 1969, Kultura Unietycka w Polsce, tom I, Wrocław-Warszawa-Kraków.

STOSUNKI ROSYJSKO-BIAŁORUSKIE W LATACH 1995-2000

mgr Zubrzycka Sylwia

Uniwersytet Marii Curie Skłodowskiej w Lublinie

sylek32@wp.pl

Tematyka stosunków politycznych łączących państwa byłego Związku Radzieckiego jest niezwykle złożona i frapująca. Składają się na nią specyficzne uwarunkowania geopolityczne, związane z polityczną i gospodarczą dominacją Rosji na całym obszarze byłego ZSRR oraz mniej i bardziej wyraźne tendencje separatystyczne. Ponadto pojawiające się dążenie do politycznego i ustrojowego samookreślenia się państw, które nierzadko po raz pierwszy w swej historii stanęły u progu niepodległości.

W pierwszych latach po rozpadzie Związku Radzieckiego sytuacja polityczna w Federacji Rosyjskiej i na Białorusi nie sprzyjała intensyfikacji

współpracy. W wypadku Białorusi charakter bilateralnych interakcji w latach dziewięćdziesiątych warunkowały determinanty gospodarcze, natomiast w przypadku Rosji aspekty geopolityczne. Od początku transformacji ustrojowej najistotniejszym sąsiadem Białorusi była Rosja. Były to kluczowe lata formowania się wzajemnych interakcji opartych na rudymentach interesów ekonomicznych i politycznych określanych samodzielnie zarówno w Mińsku, jak i w Moskwie.

Przed 1990 r. na Białorusi nie egzystowały znaczące ruchy intelektualne kwestionujące istniejący prawo-polityczny porządek Związku Radzieckiego. Znaczna większość obywateli akceptowała polityczny status swojego kraju. Uzyskanie w 1991 r. niepodległości przez państwo białoruskie było efektem międzynarodowej sytuacji i podjętych działań przez niewielką grupę inteligencji¹.

Następująca po dojściu do władzy Michaiła Gorbaczowa w ZSRR odwilż, w szybkim tempie implikowała polityczne zmiany nie tylko w krajach bałtyckich, czy na Ukrainie, ale także w samej Federacji Rosyjskiej. Natomiast na Białorusi z olbrzymią determinacją członkowie aparatu administracyjnego i partyjnego bronili egzystującego ładu sowieckiego. Było to rezultatem wysokiego stopnia sowietyzacji większej części białoruskich partyjnych i intelektualnych elit. Większość stanowiły elity pochodzenia rosyjskiego, w których język i kultura rosyjska zdecydowanie dominowały nad białoruskimi w sferze publicznej. W 1990 r. w wyborach do Rady Najwyższej na Białorusi, pierwszy raz partycypowali kandydaci na deputowanych, którzy nie posiadali rekomendacji Komunistycznej Partii Białorusi. W rezultacie tych wyborów w białoruskiej legislaturze pierwszy raz znalazła się opozycja². 17 marca 1991 r. na obszarze całego Związku Radzieckiego zostało przeprowadzone referendum, w którym obywatele mieli opowiedzieć się za tym, czy chcą pozostać w państwie radzieckim. Przeważająca większość podjęła decyzję, że należy zachować ZSRR. Zdecydowało o tym nawet więcej procent głosujących niż w Rosji. 25 sierpnia 1991 r. ogłoszono niepodległość Białorusi, który był aktem w istotnym stopniu wymuszonym zewnętrzną sytuacją. Chodzi tutaj przede wszystkim o wydarzenia w Federacji Rosyjskiej, będącej od 12 czerwca 1990 r. suwerennym państwem w ramach Związku Radzieckiego³.

Od 1993 r. jednym z fundamentalnych zadań rosyjskiej polityki zagranicznej jest reintegracja w ramach strefy postradzieckiej. Białoruś po dekompozycji ZSRR nigdy scalających ją z Rosją więzi, całkowicie nie zerwała. Dla Federacji Rosyjskiej istotną kwestią strategiczną stało się zbliżenie z państwem białoruskim. Prymarnym dążeniem Rosji w stosunku do Białorusi, stało się jej zachowanie, w obszarze emanacji rosyjskich. Państwo białoruskie bezpośrednio sąsiaduje z: Litwą, Łotwą, Estonią i Polską, czyli członkami Unii Europejskiej i NATO. Z powodu swojego geostrategicznego położenia stanowi

---

1 E. Mironowicz, *Historia państw świata XX. Białoruś*, Warszawa 2007, s. 253-275.

2 D. Marples, *Historia ZSRR od rewolucji do rozpadu*, Wrocław 2006, s. 258.

3 Ibidem, s. 258-261.

dla Federacji Rosyjskiej strefę o niebagatelnym znaczeniu.

Kooperacja rosyjsko-białoruska od początku przebiegała dość płynnie, ponieważ była efektem obustronnej konieczności. Dla Federacji Rosyjskiej współpraca z Białorusią dawała potencjalną ewentualność sprawowania nad nią kontroli w coraz większym stopniu, a ponadto wywierania decydującego wpływu na jej gospodarkę i politykę. Natomiast dla państwa białoruskiego, bliska kooperacja stanowiła nieodzowny determinant trwałości państwowej, chociaż równocześnie podporządkowanie jej coraz bardziej Rosji.

Fundamentem współpracy była zależność polityczna, gospodarcza i militarna⁴. Państwo rosyjskie za najistotniejsze uznawało reintegrację w wymiarze politycznym i wojskowym. Pojawił się nawet zamiar utworzenia wzajemnych relacji na zasadzie konfederacji. Taki pomysł, wynikał z percepcji państwa białoruskiego, jako „mostu” pomiędzy Zachodem a Federacją Rosyjską, jak również uwarunkowań historycznych i geopolitycznych. Ponadto zacieśnienie rosyjsko-białoruskiej współpracy wywierało negatywny wpływ na stosunki z Ukrainą, co oznaczać mogło nawet zwiększenie jej izolacji w ramach Wspólnoty Niepodległych Państw⁵. Natomiast Białoruś⁶ liczyła na wsparcie finansowe np. bezwrotne pożyczki czy zmniejszenie zadłużenia. Dla Rosji integracja z państwem białoruskim petryfikowała jej przewodnią pozycję i rolę we Wspólnocie Niepodległych Państw. Ponadto ułatwiała jej bliski kontakt z Zachodem, rozszerzała tzw. „przestrzeń życiową” oraz dawała potencjalną ewentualność polityczno-militarnego manewru o znacznie szerszym charakterze. Państwo białoruskie jest zależne w sferze politycznej, militarnej i ekonomicznej od rosyjskiego. Rosja dysponuje nawet możliwością oddziaływania na politykę wewnętrzną Białorusi i partycypuje również w precyzowaniu jej polityki zagranicznej.

Wynika z tego, że Federacja Rosyjska nie tylko kontroluje, ale także może formować wewnątrzbiałoruskie interakcje polityczne, militarne i ekonomiczne. Dążenie Białorusi do reintegracji z Rosją mogło być rezultatem rozczarowania i poczucia zagrożenia, a nie faktycznych planów.

W lecie 1994 r. białoruskim prezydentem został Aleksander Łukaszenka, który chcąc realizować własne cele polityczne, prowadził korzystną dla Federacji Rosyjskiej politykę integracyjną i nawet określał się mianem „rosyjskiego

---

4 Podczas prezydentury Borysa Jelcyna, tendencje rosyjskie do zachowania w obszarze swoich wpływów Białorusi, znalazły odbicie w procesie reintegracji obydwu krajów. Lata 1996-2000 to okres, kiedy pojawiły się i ewoluowały wspólne struktury federacyjne: Stowarzyszenie Rosji i Białorusi – 2.04.1996 r.; Związek Białorusi i Rosji – 2.04.1997 r.; Państwo Związkowe Rosji i Białorusi - 8.12.1999 r., (Союзное государство России и Беларуси, Sojuznoje gosudarstwo Rossii i Bielarusi). Zob. szerzej: www.Soyuz.by www.embassybel.ru/belarus-russia-relations/commonwealth-history/ [dostęp dnia 04.06.2019 r.].

5 Zob. szerzej: pkt 7.15.1, 7.15.3, 7.15.7, *Czy ZSRR się odrodzi? Tezy Rady ds. Polityki Zagranicznej i Obronnej*, "Biuletyn Rosyjski" kwiecień-maj 1996.

6 Aleksander Łukaszenka pragnął wykorzystać procesy integracyjne, aby rozwinąć własną karierę polityczną, np. zostać szefem Rady Najwyższej Państwa Federalnego, a co za tym idzie zaistnieć na rosyjskiej arenie politycznej.

patrioty”⁷.

Cele rosyjskiej polityki zagranicznej wobec białoruskiego państwa, zostały sprecyzowane w oficjalnych dokumentach: o ogólnym rozwoju wzajemnych stosunków i dotyczących Związku Białorusi i Rosji. Fundamentalnym dokumentem tego typu, tworzącym preludium do zjednoczenia był „Układ o przyjaźni, współpracy i stosunkach dobrosąsiedzkich”. Zawarto go, w trakcie wizyty Borysa Jelcyna na Białorusi - 21 lutego 1995 r. Miał on obowiązywać przez 10 lat, a ponadto w sytuacji, gdy żaden z uczestników nie wypowiedziałby jego postanowień, istniała możliwość przedłużenia go.

Układ obligował obu partycypantów do poszanowania suwerenności państwowej we wspólnych interakcjach. W tym dokumencie zawarto np. takie sformułowania jak: brak ingerencji w sprawy wewnętrzne, nienaruszalność granic, niestosowanie siły, ani groźby jej użycia, pokojowe regulowanie sporów, czy poszanowanie praw człowieka i podstawowych swobód. Wynika z tego, że większość postanowień miała raczej charakter deklaracyjny⁸. Aleksander Łukaszenka uważał, że układ z Rosją stanowi najlepszy i najskuteczniejszy sposób na wyciągnięcie Białorusi z kryzysu i umożliwi jej progres w przyszłości. Natomiast elementarnym dążeniem Rosji było zredukowanie białoruskiej suwerenności, i udało się jej to osiągnąć.

2 kwietnia 1996 r. podpisano kolejny – „Układ o utworzeniu stowarzyszenia suwerennych republik”. Jego postanowienia zakładały, że każdy z uczestników zachowuje integrację terytorialną i niepodległość, jak również hymn, godło i flagę państwową. Ponadto samodzielnie precyzuje relacje dyplomatyczne i konsularne⁹. Układ określał strukturę przyszłej federacji obydwu krajów. Miała się ona składać z czterech organów: Kongresu Międzyparlamentarnego, Rady Federacji, Komitetu Integracyjnego i Sądu Federalnego. Członkami instytucji uchwałodawczej – Kongresu, było 100 parlamentarzystów, po ½ z każdego państw. W Radzie zasiadać mieli: prezydenci, premierzy i szefowie parlamentów, natomiast instytucję wykonawczą stanowił Komitet Integracyjny, składający się z delegatów egzekutywy obu krajów¹⁰.

Uzasadniony wydaje się wniosek, że transpozycja rosyjsko-białoruskiej integracji stanowiła preludium do całkowitego „wchłonięcia” Białorusi przez Rosję. Zawarty w 1996 r. układ był nową, istotną fazą w obustronnych relacjach.

---

7 14 maja 1995 r. przeprowadzono na Białorusi referendum, którym: 75 % opowiedziało się za zmianą symboli narodowych, 78 % za poszerzeniem zakresu prerogatyw prezydenta, 83 % za zrównaniem praw języka rosyjskiego i integracją ekonomiczną z Rosją. Zob. szerzej: I. Korbinskaja, *Długi koniec zimnej wojny: Rosja i Europa 1991-1996*, Warszawa 1998, s. 66-75.

8 Zob. szerzej: art. 1 *Договор о дружбе, добрососедстве и сотрудничестве между Российской Федерацией и Республикой Беларусь* з 21.02.1995, www.soyuz.by/ru/?guid=10264 [dostęp dnia 04.06.2019 r.].

9 Granice zewnętrzne obu państw miały być chronione koincydencyjnie. Ponadto postanowiono zorganizować wspólny, swoisty budżet zjednoczeniowych projektów. Zob. szerzej: art. 14, 15, 16 *Договор об образовании сообщества России и Беларуси* з 02.04.1996, www.soyuz.by/ru/?guid=10439 [dostęp dnia 04.06.2019 r.].

10 Zob. szerzej: art. 9-11 *ibidem*

Jego postanowienia, planowały nie tylko kooperację Federacji Rosyjskiej i państwa białoruskiego w wymiarze politycznym, ale także gospodarczym i obronnym. Oba kraje miały współpracować w kwestiach bezpieczeństwa, czy ochrony granic, jak również określać koincydencyjną politykę zagraniczną. Ponadto w połowie lat 90-tych Rosja dążyła do umocnienia WNP. Jej działania podejmowane były, wobec perspektywy rychłego rozszerzenia Paktu Północnoatlantyckiego na Wschód. A miały na celu, powstrzymanie procesu przystępowania do NATO, krajów z dawnego obszaru wpływów radzieckich.

Następny układ – „Porozumienie o Związku Białorusi i Rosji”- tzw. ZBiR¹¹, podpisano rok później, 2 kwietnia 1997 r. Miało ono dość lapidarny charakter, jednakże stanowiło dalszą fazę w kierunku potencjalnej integracji. Ponownie akcentowano nienaruszalność suwerenności zarówno państwa białoruskiego, jak i rosyjskiego. Jednocześnie planowano jeszcze podpisanie Statutu ZBiR¹², precyzującego detale procesu zjednoczeniowego. W myśl unormowań tego aktu, federacja miała prowadzić do postępującej i nieprzymuszonej integracji, zgodnie z preferencjami i prawodawstwem obydwu krajów. Służyć temu miało wspólne sformułowanie fundamentów polityki ZBiR, czy skoordynowanie działań w zakresie polityki zewnętrznej, chociaż związek miał dysponować zredukowaną prawnomiędzynarodową podmiotowością. Dokument ten zawierał regulacje odnośnie obywatelstwa ZBiR, które miało być przyznawane samoczynnie obywatelom obu krajów. Ponadto uściślał konkretne płaszczyzny integracji np. unifikacja systemów prawnych, podatkowych, taryf celnych czy standardów socjalnych¹³. Budżet federacji był kreowany ze środków pochodzących z budżetów partycypantów oraz z jej majątku własnego. Statut ZBiR generował ewentualność opuszczenia Związku, jednakże realizacja takiego zamiaru, nie skutkowałą inhibicją wykonania wzajemnych zobowiązań podjętych zarazem przez jedną jak i drugą stroną¹⁴.

25 grudnia 1998 r. podpisano „Deklarację o dalszym jednoczeniu Rosji i Białorusi”. Ten akt stanowił dalszą fazę w postępującej integracji. Deklaracja podkreślała uwarunkowania historyczne, polityczne, geograficzne czy ekonomiczne scalenia Rosji i Białorusi. Poza tym ustalała terminy końca realizacji konkretnych etapów zjednoczenia¹⁵.

---

11 Zob. szerzej: *Договор о Союзе Беларуси и России з 02.04.1997*, www.soyuz.by/ru/?guid=10441 [dostęp dnia 04.06.2019 r.].

12 Statut ZBiR został podpisany dopiero 23 maja 1997 r. W lutym 1997 r. Borys Jelcyn wysunął propozycję przeprowadzenia referendum dotyczącego zagadnienia integracji obu krajów. A ten dokument stanowił swoistego rodzaju odpowiedź na tą jelcynowską koncepcję. Zob. *Wokół Statutu Związku Białorusi i Rosji*, „Sygnały”, OSW, 10.06.1997, nr 26, s.1-5.

13 Zob. art. 9,10, 12,13, *Устав к Договору о Союзе Беларуси и России от 2 апреля 1997 года з 23.05.1997*, <http://www.soyuz.by/about/docs/dogovor4/> [dostęp dnia 04.06.2019 r.].

14 Zob. art. 30-32, 35, *ibidem*.

15 Taki moment miała stanowić połowa roku 1999, było to nierealne. Zob. szerzej: *Декларация о дальнейшем единении Республики Беларусь и Российской Федерации з 25.12.1998*, www.soyuz.by/ru/?guid=10445 [dostęp dnia 04.06.2019 r.].

8 grudnia 1999 r., w ósmą rocznicę rozwiązania ZSRR Aleksander Łukaszenka i Borys Jelcyn zawarli – „Układ o utworzeniu Państwa Związkowego Białorusi i Rosji”. Równocześnie podpisano „Program działań Federacji Rosyjskiej i Republiki Białorusi zbudowania Państwa Związkowego”. Pierwszy z aktów precyzował konstrukcję i uprawnienia poszczególnych organów federacji, natomiast drugi, kompetencje Związku i jego członków. W myśl postanowień pierwszego z tych dokumentów strukturę instytucjonalną Państwa Związkowego tworzyły: Najwyższa Rada, Parlament, Rząd i Sąd.

Najistotniejszy organ stanowiła Najwyższa Rada Związkowa. W jej skład wchodziły głowy państw, szefowie egzekutyw a także przewodniczący izb legislatyw partycypantów Związku. Ta instytucja funkcjonowała pod przemianym zwierzchnictwem, prezydentów obu państw członkowskich. W posiedzeniach Rady mogli brać jeszcze udział przedstawiciele parlamentu, Rządu i Sądu Związkowego. Pełniła ona wiele ważnych funkcji: rozpatrywała istotne kwestie dotyczące federacji, wyznaczała termin wyborów legislatury, czy zatwierdzała przyjęty przez nią budżet. Dysponowała możliwością wydawania własnych aktów: dekretów, postanowień i dyrektyw, które uzyskiwały moc obowiązującą, jeśli zostały zaakceptowane przez państwa związkowe¹⁶.

Bikameralna legislatura to instytucja odbijająca rozbieżności potencjałów obydwu krajów. Pierwsza izba składa się z reprezentantów partycypantów, natomiast drugą wybierano w wolnych wyborach. Repartycja mandatów była nierówna, ponieważ Rosja uzyskiwała ich prawie trzy razy więcej (75) niż Białoruś - 28. Kadencja obu izb była czteroletnia, funkcjonowały odrębnie, według własnych regulaminów wewnętrznych. Najistotniejsze uprawnienia parlamentu dotyczyły takich kwestii jak: przyjmowania ustaw i ich projektów, unifikacja prawodawstwa państw członkowskich, przyjmowania budżetu, czy ratyfikacji umów międzynarodowych. Prawem inicjatywy ustawodawczej dysponują: Rada Najwyższa, rząd i grupa, co najmniej 20 deputowanych izby niższej¹⁷.

Trzeci organ to Rząd składający się z ministrów partycypantów federacji. Ta instytucja miała pełnić funkcje egzekutywy. Natomiast kolejny organ stanowi Sąd Państwa Związkowego. W jego skład wchodziło 9 niezależnych sędziów, wyznaczonych przez parlament po zaaprobowaniu przez Radę. Jedno państwo może wydelegować maksymalnie 5 członków. Sędziowie tego sądu muszą posiadać wysokie kwalifikacje zawodowe i moralne. Kadencja jest sześćioletnia, istnieje możliwość jednej reelekcji¹⁸.

W myśl postanowień drugiego dokumentu – programu działań dotyczącego zbudowania państwa związkowego, kompetencje federacji podzielono na 2 grupy: wspólne i wyłączne. Do pierwszej z nich, zaliczono kooperację w dziedzinie:

---

16 Zob. szerzej: art. 34-37, *Договор о создании Союзного государства з 08.12.1999*, www.soyuz.by/ru/?guid=10447 [dostęp 4.06.2019 r.]; <http://www.soyuz.by/about/docs/dogovor5/> [dostęp dnia 04.06.2019 r.]

17 Zob. szerzej: art. 39-43, *ibidem*

18 Zob. szerzej: art. 44-48, 50-54, *ibidem*

polityki zagranicznej, obronnej, socjalnej, kulturalnej, ujednoczeniu prawa, walce z terroryzmem, czy podejmowaniu decyzji o przyjęciu innych krajów do federacji¹⁹. Natomiast do drugiej grupy, należały przede wszystkim uprawnienia o charakterze gospodarczym dotyczące: ujednoczenia obszaru ekonomicznego, systemu transportowego, łączności, polityki finansowej, czy celnej²⁰.

Uważna analiza powyższych unormowań prowadzi do konkluzji, iż w gestii Państwa Związkowego znajdował się szeroki wachlarz kompetencji. Uzasadnione wydaje się stwierdzenie, że dążeniem Federacji Rosyjskiej było zainteresowanie jak również zainspirowanie Białorusi do intensyfikacji procesu zjednoczenia.

Zjednoczenie państwa rosyjskiego i białoruskiego, w ramach wspólnego Państwa Federacyjnego, stanowi najbardziej rozwinięty stopień reintegracji w strefie postradzieckiej. Przyczyn takiego stanu rzeczy należy upatrywać we wspólnej przeszłości. Po rozpadzie ZSRR, Białoruś występując z jego szeregów nie była przekonana o takiej potrzebie. Ponadto białoruskie społeczeństwo odczuwało nostalgię za przeszłością. Wykorzystywano ten fakt wielokrotnie, początkowo robiła to Rosja, następnie politycy białoruscy. Jednym z nich był Aleksander Łukaszenka, który w swym programie politycznym, jako jedną z priorytetowych kwestii, propagował ideę integracji „bratnich, słowiańskich narodów” w „związki państw słowiańskich”. Wynika z tego, że idea unii z Federacją Rosyjską stała się koncepcją na konstrukcję własnego kraju, jak również metodą na zachowanie lub zdobycie władzy²¹.

14 sierpnia 2002 r. doszło do spotkania prezydenta Rosji i prezydenta Białorusi. Władimir Putin przedstawił tam dwa projekty dotyczące przyszłego kształtu wzajemnych procesów integracyjnych. Pierwsza koncepcja zakładała zjednoczenie w formie analogicznej jak Unia Europejska. Przewidywano utworzenie wspólnego parlamentu, a nawet wprowadzenie wspólnej waluty - rubla rosyjskiego. Miało to nastąpić już 1 stycznia 2004 r. Oznaczało to, że wyłącznym ośrodkiem emisji nowej waluty, miał zostać Centralny Bank Federacji Rosyjskiej, natomiast pozbawiono Narodowy Bank Białorusi możliwości prowadzenia autonomicznej polityki pieniężnej.

Drugi projekt przewidywał utworzenie wspólnego państwa związkowego, którego fundamentem miała być rosyjska ustawa zasadnicza. To właśnie wyłącznie w myśl unormowań konstytucji Rosji, miały powstać wspólne instytucje federalne. Ponadto zakładano dwie opcje wejścia Białorusi w skład państwa rosyjskiego: inkluzję, miasta Mińsk i sześciu białoruskich obwodów,

---

19 Wynikało to z założenia, że układ miał mieć charakter otwarty. Oznaczało to, że istniała możliwość przystąpienia do niego, także przez inne zainteresowane kraje, po uprzednim spełnieniu warunków proceduralnych.

20 Zob. szerzej: *Программа действий Российской Федерации и Республики Беларусь по реализации положений Договора о создании Союзного государства з 08.12.1999*, <http://www.soyuz.by/about/docs/program/> [dostęp dnia 04.06.2019 r.].

21 Zob. szerzej: W. Naumczyk, *Wewnętrzne i zewnętrzne uwarunkowania zagrożenia podmiotowości Białorusi*, „Biuletyn Białoruski” 1997, nr 7, s. 15-17.

jako oddzielnych podmiotów Federacji; lub jako jedną jednostkę będącą podmiotem Federacji²². Aleksander Łukaszenka i białoruska elita rządząca uznali putinowskie propozycje za uwłaczające i odrzucili je. Ponadto stwierdzili, że nawet Lenin czy Stalin, nie próbował dokonać rozparcelowania Białorusi i inkorporowania jej do RFSRR czy ZSRR²³.

Urzeczywistnienie warunków wzajemnego zjednoczenia, według drugiej koncepcji Putina, oznaczałoby utratę suwerenności państwa białoruskiego, jak również pozbawienie Aleksandra Łukaszenki i ekipy rządzącej ich prestiżu i wpływów. Prezydent Białorusi utraciłby propagandową rolę inicjatora w procesie unifikacji „bratnich narodów Białorusi i Rosji” na rzecz szefa Federacji Rosyjskiej. Ponadto prawnopolityczna pozycja białoruskiej głowy państwa uległaby znacznemu zredukowaniu. Realne przyłączenie Białorusi w skład Federacji Rosyjskiej w krótkiej perspektywie czasowej nie wydaje się możliwe. Przyczyn takiego stanu rzeczy, należy upatrywać przede wszystkim w odmiennościach systemów politycznych, gospodarczych obu krajów, jak również możliwości implikacji międzynarodowych np. sprzeciwu państw zachodnich. Zachód postrzega Aleksandra Łukaszenkę, jako wielkiego propagatora reintegracji z Federacją Rosyjską. Paradoxem jest jednak to, że polityka białoruskiego prezydenta skutkuje jej izolacją na arenie międzynarodowej. A to implikuje zacieśnianie ekonomicznej kooperacji rosyjsko-białoruskiej, a także wsparcie Rosji dla reżimu Łukaszenki. Z punktu widzenia państwa rosyjskiego najbardziej optymalna byłaby sytuacja, w której Białoruś prowadziłaby politykę zagraniczną zorientowaną tylko na Rosję aż do realnej reintegracji z nią. Realizację takiej taktyki wobec państwa Łukaszenki ułatwiają rządzące elity polityczne, jak również eliminowanie każdego elementu uznanego za opozycyjny w stosunku do istniejącej władzy.

Utworzenie Związku Białorusi i Rosji umożliwiło politykom rosyjskim zbliżenie swojej polityczno-militarnej infrastruktury aż do Bugu. Było to rezultatem postępującego rozszerzenia NATO, a zdeteterminowane potrzebą zabezpieczenia się przed tym. We współczesnej sytuacji geopolitycznej, Białoruś to „ostatni bastion” ewentualności utrzymania rosyjskich wpływów poza jej granicą zachodnią. Na recepcję tego państwa przez Rosję nie miały wpływ ma kwestia, że było ono członkiem Związku Radzieckiego. Ten fakt wpływa nie tylko na stosunek Federacji Rosyjskiej do Białorusi, ale także na stan jej interakcji z krajami Europy Zachodniej.

Podsumowując - uzasadniona wydaje się konkluzja, że dla Rosji

---

22 Władimir Putin przewidywał konieczność przeprowadzenia w tej sprawie ogólnonarodowego referendum w maju 2003 r., w którym obywatele obu krajów, wyartykułowaliby swoje preferencje odnośnie kwestii stworzenia wspólnych instytucji władzy. Według putinowskich propozycji, w grudniu 2003 r. miały odbyć się wybory do wspólnej legislatury, natomiast elekcja szefa Państwa Związkowego miała przypadać na wiosnę 2004 r. Wybór tych terminów nie był przypadkowy, ponieważ pokrywały się one z datami wyborów parlamentarnych i prezydenckich w Rosji.

23 Zob. szerzej: www.osw.waw.pl/pub/punkt/0306/030613.htm [dostęp dnia 04.06.2019 r.]

długotrwałym, prymarnym zadaniem o charakterze geostrategicznym, jest i będzie zachowanie Białorusi w swym wyłącznym obszarze oddziaływań. Federacja Rosyjska realizuje to dążenie posługując się instrumentami natury militarnej, ekonomicznej i politycznej. Ponadto wykorzystuje izolację państwa białoruskiego na arenie międzynarodowej.

Streszczenie

Tematyka stosunków politycznych łączących państwa byłego Związku Radzieckiego jest niezwykle złożona i frapująca. Składają się na nią specyficzne uwarunkowania geopolityczne, związane z polityczną i gospodarczą dominacją Rosji na całym obszarze byłego ZSRR oraz mniej i bardziej wyraźne tendencje separatystyczne. Ponadto pojawiające się dążenie do politycznego i ustrojowego samookreślenia się państw, które nierzadko po raz pierwszy w swej historii stanęły u progu niepodległości.

Słowa kluczowe

Rosja, Białoruś, stosunki polityczne, stosunki gospodarcze, Putin, Łukaszenka, federacja, ZBiR, porozumienie, współpraca

Summary

The subject of political relations between the countries of the former Soviet Union is extremely complex and intriguing. It consists of specific geopolitical conditions related to the political and economic domination of Russia in the entire area of the former USSR and the more and more distinct separatist tendencies. In addition, the emerging striving for political and systematic self-determination of states, which often for the first time in its history stood at the threshold of independence.

Keywords

Russia, Belarus, political relations, economic relations, Putin, Lukashenka, federation, ZBiR, agreement, cooperation

Bibliografia

1. *Czy ZSRR się odrodzi? Tezy Rady ds. Polityki Zagranicznej i Obronnej*, "Biuletyn Rosyjski", kwiecień-maj 1996.
2. Marples D., *Historia ZSRR od rewolucji do rozpadu*, Wrocław 2006.
- 3.
4. Korbinska I., *Długi koniec zimnej wojny: Rosja i Europa 1991-1996*, Warszawa 1998.
5. Mironowicz E., *Historia państw świata XX. Białoruś*, Warszawa 2007.
6. Naumczyk W., *Wewnętrzne i zewnętrzne uwarunkowania zagrożenia podmiotowości Białorusi*, „Biuletyn Białoruski” 1997, nr 7.
7. *Wokół Statutu Związku Białorusi i Rosji*, „Sygnały”, OSW, 10.06.1997, nr 26.

Netografia

- www.Soyuz.by/ [dostęp 04.06.2019 r.]
- www.embassybel.ru/belarus-russia-relations/commonwealth-history/[dostęp dnia 04.06.2019 r.]
- www.soyuz.by/ru/?guid=10264 [dostęp dnia 04.06.2019 r.]
- www.soyuz.by/ru/?guid=10439 [dostęp dnia 04.06.2019 r.]
- www.soyuz.by/ru/?guid=10447 [dostęp dnia 04.06.2019 r.]
- <http://www.soyuz.by/about/docs/dogovor5/> [dostęp dnia 04.06.2019 r.]
- www.osw.waw.pl/pub/punkt/0306/030613.htm [dostęp dnia 04.06.2019 r.]
- <http://www.soyuz.by/about/docs/dogovor4/> [dostęp dnia 04.06.2019 r.]
- <http://www.soyuz.by/about/docs/program/> [dostęp dnia 04.06.2019 r.]

O INTERPRETACJI „WPLYWÓW” W TWÓRCZOŚCI KAZIMIERZA MALEWICZA

Korsakova Violetta

*Absolwentka i magistrantka Instytutu Historii Sztuki
Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków
viola.korsakova@gmail.com*

Wstęp

Analiza i interpretacja dzieł sztuki może prowadzić do odnotowania podobieństw międzyróżnymi zjawiskami artystycznymi, a w konsekwencji wskazania między nimi współzależności. Niniejsze rozważania skupiają się wokół metod, które są stosowane włącznie przez historyków sztuki w badaniu sztuki czasów minionych.

Za przykład służyłoby funkcjonowanie w historii sztuki koncepcji współzależności twórczości plastycznej i teoretycznej Kazimierza Malewicza a tradycji ruskiego malarstwa ikonowego. Koncepcję tę skonfrontować bowiem warto z tekstami źródłowymi i dziełami malarskimi artysty.

Rozważaniom tym przyświeca dodatkowo pytanie o granice interpretacji. Uznając (według Umberto Eco [4, ss. 45-65]) kryterium nadinterpretacji za potrzebne w historii sztuki, a w omawianych przypadkach pozwalające uniknąć rozwijania mylących koncepcji z dziedziny „wpływologii”, dążono do „odróżnienia podobieństw uzasadnionych od przypadkowych i złudnych” [4, s. 48].

Wybrane wątki treściowe i ikonograficzne w obrazach Malewicza przed 1915 r.

Malewicz, urodzony w 1879 roku w Kijowie, spędził dzieciństwo na wsi ukraińskiej, nakażdym kroku stykając się z ikonami. Nie dostrzegając jednak ich wartości malarskich, włąpierwszą rewelacją artystyczną był dla niego realistyczny plakat reklamowy, przedstawiający dziewczynę w piekarni. Drugą, znacznie mocniejszą – robotnik malujący ścianę domu nazielono [12, t. 1, s.26]. W 1896 jego rodzina przeprowadziła się do Kurska, gdzie przyszły malarz zaczął interesować się sztukami plastycznymi, by po 1907 kontynuować działalność artystyczną w Moskwie. Ewolucja twórcza Malewicza na początku XX wieku jest charakterystyczna dla swego czasu, gdyż do 1915 roku zdążył przejść przez fazę symbolistyczną i fowistyczną, by później ulegnąć awangardowym futuryzmowi oraz kubizmowi. Niektórzy badacze, dążąc do odnalezienia inspiracji ikonami w całej twórczości malarza, dopatrują się zapożyczeń z malarstwa ikonowego już w jego wczesnych dziełach. Jean-Claude Marcade przywołuje tu autoportrety z lat 1907, 1909-1910 i 1910, które interpretuje nie jako podobizny Malewicza, lecz jako uogólnione przedstawienia „malarza samego w sobie”, czyje spojrzenie wydaje się według badacza przesywać „widzialne” i kierować się ku światowi wewnętrznemu [13]. Z

kolei Dmitrij Sarabianow odnotowuje konsekwentne zastosowanie archetypów ikonowych u Malewicza już od połowy lat 1900 – w stylizacji *Calunu*, – iten sam „priorytet duchowości” zdaniem badacza utrzymuje się w dziełach pierwszego tzw. okresu „chłopskiego” początku lat 1910, żeby znaleźć następne realizacje w okresie suprematystycznym oraz postaciach drugiego okresu „chłopskiego” [18, ss. 278-277]. Jednak następujące posobie chaotyczne i uległe wobec cudzych wpływów stylizacje modernistyczne i kubofuturystyczne w 1915 roku ustąpiły nowemu okresowi w twórczości Malewicza – suprematystycznemu, kiedy artysta rezygnując z przedmiotowości stworzył własny kierunek malarski oraz rozwinął specyficzny system filozoficzno-estetyczny.

Czarny Kwadrat i teksty teoretyczne okresu suprematystycznego

Spośród obrazów suprematystycznych, w rozważaniach badaczy o paralelach międzymalarstwem ikonowym i twórczością plastyczną Malewicza najczęściej przywoływany jest *Czarny Kwadrat*. Jako „programowe” dzieło nowego systemu malarskiego, porównywany przez malarza do wizerunku Boga – w odróżnieniu od innych dzieł suprematystycznych albo choćby drugiego „chłopskiego” cyklu lat 1928-1932 – skupia w sobie, zamiast poszczególnych motywów, skomplikowany układ odniesień do prawosławnych praktyk religijnych, ikonowych koncepcji formalnych i technik artystycznych, oraz zajmuje szczególne miejsce w estetycznych i filozoficznych rozważaniach artysty.

W grudniu 1913 r. w sankt-petersburskim teatrze Luna-park przedstawiono pierwszą operę futurystyczną *Zwycięstwo nad Słońcem* wystawioną przez Michała Matuszyna i Aleksego Kruczionych, z dekoracjami wykonanymi według projektów Malewicza. Rok później Matuszyn zaczął opracowywać wydanie libretta *Zwycięstwo nad Słońcem* ze szkicami malarza. Z listów między nim a Matuszynem, dotyczących owych ilustracji, pochodzą pierwsze wzmianki o rysunkach, będących kontynuacją rozwiązań plastycznych opery, a przedstawiających czarny i biały kwadrat [13, t. 2, s. 114].

19 grudnia 1915 roku odbyło się otwarcie *Ostatniej wystawy futurystycznej „0,10”* naktórej Malewicz po raz pierwszy zaprezentował 39 suprematystycznych obrazów – opatrzonych wkrótce komentarzem w broszurze programowej *Od kubizmu i futuryzmu ku suprematyzmowi* [13, t. 1, ss. 35-55] – w tym *Czarny Kwadrat*, zawieszony w tzw. „czerwonym kącie”, niby ikona. Ze wszystkich dzieł suprematystycznych, w swoich dalszych rozważaniach teoretycznych Malewicz do tego obrazu będzie się odnosił najczęściej.

Na białym polu obrazowym ukazany został czarny czworobok, w formie zbliżony do kwadratu. Nieznacznie, na kilka milimetrów rozszerza się ku podstawie. Granice figury są prawie równoległe do granic obrazu. Cała powierzchnia jest pozbawiona impastów, lecz jej faktura jest szorstka.

Przy powierzchniowym oglądzie *Kwadratu* odnosi się wrażenie skrajnej statyczności jego kompozycji. Wynika ono z umieszczenia czarnego czworoboku w centrum pola obrazowego i zbliżenia jego formy do kwadratu, przy

pozostawieniu pomiędzy nim a granicami obrazu prawiejednakowej szerokości białych pól. Ta centralizacja tworzy początkowo wrażeniemonumentalności, jednak po dłuższej obserwacji zauważamy nieznaczne odchylenia wgranicach dolnej i górnej podstawy czworoboku – statyczność czarnego kwadratu wydaje sięwówczas zaburzona.

Kolorystyka dzieła w zamiarze Malewicza miała być sprowadzona do dwóch barw: białejdla tła i czarnej dla czworoboku. Biały, mieszczący w sobie wszystkie kolory spektrum, kontrastuje z czarnym, pochłaniającym każdy kolor. Niedawne badania składu użytych farbolejnych wykryły w nich domieszkę kredy [24] – przez to powierzchnia *Czarnego Kwadratu*, mimoże malowanego farbą olejną, jest matowa, pozbawiona połysku i nie odbija światła. Zanimpokryły ją krakelury była głęboko i jednolicie czarna. Malewicz „deestetyzuje kolor”, uwalniago z funkcji mimetycznej i wykorzystuje jako „koncepcję teoretyczną” [8, s.27]. W swychrozważaniach o kolorze dodaje on na marginesie brudnopisu kolejnej rozprawy: „szatan tociemna plama, a Bóg – jasna” [13, t. 4, s. 94].

Kolejnym zagadnieniem istotnym dla analizy *Kwadratu* są stosunki przestrzenne wsamym obrazie oraz jego relacja z otoczeniem. *Kwadrat* Malewicza początkowo może sprawiąćwrażenie płaszczyznowości, jednak w opracowaniu Wilhelma Wundta z dziedziny psychologii i percepcji opublikowanym w 1912 roku [23, s. 118] przedstawienie mniejszego kwadratu w większym jestpodane jako schemat perspektywiczny, przy czym punkt zbiegu może znajdować się jak w okupatrzącego, tak i w „głębi” obrazu. Sztuka suprematystyczna, odrzucając przedmioty, odrzuca główny czynnik formotwórczy, stając się bliżej planowości – w kontekście wieloplanowości analizował układy przestrzenne *Kwadratu* przede Łazarz Lisicki [10, ss. 340-342] oraz Wiktor Szklowski [22, s. 326]. W przedstawieniach figuratywnych ilość planów jest ograniczona, natomiast w *Czarnym Kwadracie* możliwe staje się wyjście od płaszczyzny obrazu w przestrzeń irracjonalną, znieskończoną liczbą planów. Według koncepcji Malewicza rzeczy pograżają się w „białej i wolnej otchłani” [4, ss. 100-101] przestrzeni suprematystycznej: nie poddają się więcej skrótom perspektywicznym i przestają być wymierne. Wszystkie elementy są równorzędne, jeden równy w znaczeniu całości. Przywołując rozważania Erwina Panofsky’ego nad przestrzenią w sztuce wschodniej: „po raz pierwszy filozofowie i artyści ujmują świat jako continuum, zdając się jednocześnie pozbawiać go jego porozumiewawczości i rozumowości; istotnie, przez tę metamorfozę przestrzeń stała się cieczą jednorodną i, jeśli można tak powiedzieć, ujednorodniającą; lecz nadal nie pozwala się zmierzyć i pozostaje przestrzenią bez wymiaru”. [17, s. 100]

Treści, zawarte w *Czarnym Kwadracie*, określał sam Malewicz w licznych rozprawach, manifestach, listach i broszurach, które wyrażały przede wszystkim założenia programowe suprematyzmu. Malarz wyznaczył ten obraz na czołowe dzieło nowego kierunku, „twarz nowszej sztuki”. Kwadrat miał być „zerem form”, swoistym nihil nad światem przedstawień figuralnych w sztuce, a jednocześnie „załączkiem wszystkich możliwości”. Był wyzwoleniem sztuki zmyślenia przedmiotowego i początkiem bezprzedmiotowości, w tym sensie był

też „zerem” formy plastycznej i koloru. Oznaczał podstawowy element, moduł sztuki suprematystycznej, z którego to dopiero wywodzą się krąg czy krzyż [13, t. 1, s. 67]. Jednak następne interpretacje *Kwadratu* przez Malewicza z „ikon” kierunku czynią go „ikoną” wszechświata i przedstawieniem Boga. Wliście 1920 r. do Michała Gerszezona pisał: „Nagle przyszło mi do głowy, że jeżeli ludzkość woczyła obraz Bóstwa na swoje podobieństwo, to *Czarny Kwadrat* jest być może obrazem Boga jako istoty jego doskonałości na nowej drodze dzisiejszych początków” [12, s. 647]. Zamierzenie tej paraleli przez malarza już od momentu powstania obrazu w 1915 r. jest szczególnie zaskakujące ze względu na wspomniany sposób jego ekspozycji na wystawie „0,10” – analogiczny do zwyczajowego miejsca umieszczania ikon w prawosławnych domostwach.

Dodatkowych materiałów do dyskusji na ten temat dostarczyły wyniki badań przeprowadzonych pod kierownictwem Iriny Vakar w 2015 roku przez Galerię Tretiakowską w rocznicę stulecia powstania obrazu [24]. Wykazały one wspomniany wcześniej specyficzny skład użytych farb, nawiązujący do malarstwa ikonowego. Poza tym stwierdzono obecność dwóch – a nie jednego, jak początkowo uważano – obrazów „pod” *Czarnym Kwadratem*: pod kompozycją protosuprematystyczną, kolory której widać przez krakelury, znajduje się wcześniejsza kompozycja kubofuturystyczna. Prócz tego przy wykorzystaniu promieniowania podczerwonego odczytano w prawym dolnym rogu obrazu napis ołówkiem wykonany przez Malewicza w języku rosyjskim: „Bitwa Murzynów nocą”. Odsyła on do obrazu Alfonsa Allais *Bitwa Murzynów w jaskini ciemną nocą*, który przedstawia czarny prostokąt na białym tle. Jak twierdzi Andrzej Sarabianow, Malewicz mógł słyszeć o tym obrazie od Michała Łarionowa. Wspomniany napis, umieszczony do góry nogami, zrodził pytania o to, czy *Kwadrat* był dotychczas eksponowany w właściwy sposób, lecz przede wszystkim zaskoczył kontrastem z mistycznymi interpretacjami obrazu.

Natomiast pomijane zarówno przez samego Malewicza, jak i przez literaturę przedmiot jest zagadnienie relacji między *Czarnym Kwadratem* z 1915 roku, a autorskimi powtórzeniami tematu. Drugi *Czarny Kwadrat* autorstwa Malewicza powstał w roku 1923 r. na prośbę zastępcy dyrektora Galerii Tretiakowskiej ze względu na pogarszający się stan pierwowzoru, będącego wówczas w posiadaniu muzeum. Trzeci – około roku 1929. Czwarty – w 1932 r. dla Biennale w Wenecji [6, s. 11]. Każda z następnych realizacji tematu różniła się od pierwszej proporcjami i wymiarami – wydawałoby się, że Malewicz dążył nie do dokładnego powtórzenia pierwszego obrazu, lecz do jak najdoskonalszego ukazania czarnego kwadratu na białym tle. Dzieła te nie były eksponowane jednocześnie w tym samym miejscu. Swego rodzaju „głównym” *Czarnym Kwadratem* był obraz z 1915 roku. Późniejsze autorskie powtórzenia nie grają żadnej roli w tekstach teoretycznych artysty i wydawałoby się, że nie były traktowane jak kopie konkretnego dzieła malarskiego, lecz raczej jako specyficzne obiekty pośredniczące między widzem a ideą *Kwadratu*.

Postawa Malewicza wobec ikon w jego rozważaniach teoretycznych

W rozważaniach estetycznych i filozoficznych Malewicza często odnajdywanopokrewieństwo z koncepcjami sztuki bizantyńskiej, filozofii neopłatońskiej, a nawet wschodnichtradycji mistycznych. Spośród różnorodnych zagadnień w teoriach malarza warto odnotować te,które dotyczą relacji z ikoną jako obrazem boskości lub obiektem kultu oraz ich interpretacje w literaturze przedmiotu.

W opracowaniach takich jak broszura *Bóg nie został obalony*[11, ss. 21-40] czy rękopis *Suprematyzm.Świat jako bezprzedmiotowość, lub Wieczny Spokój*[13, t. 3, ss. 68-235] Malewicz ukazał osiągnięciebezprzedmiotowości – będącej „wiecznym spokojem” – niemalże jako swój ideał filozoficzny. Porównywał ciemności do stanu spokoju, w którym oko, a przez nie świadomość, nie jestprzepełniane i zamęcane wizjami otaczającego świata. Na podstawie podobnych koncepcji wtekstach Malewicza oraz specyficznego minimalizmu i niechęci do przedstawień figuralnych wsuprematyzmie, określano postawę malarza jako ikonoklastyczną. Przykładowo AlainBesançon [1, s. 400] bezprzedmiotowość interpretował jako dążenie do pustki oraz niebytu, sugerującapofatyczny charakter koncepcji Malewicza – co mimo wszystko trudno pogodzić zcałokształtem rozważań malarza o charakterze katafatycznym. Koncepcję tę rozwinęłaAleksandra Szatskich, porównując filozofię Malewicza do założeń prawosławnych nurtówpobożności [21, t.3, s. 8]. Inni badacze – najpełniej Siergiej Horużyj [7, s.14] i Tatiana Lewina [9, ss. 3-13] – zestawili to zzałożeniami doktryny hezychastycznej Grzegorza Palamasa i koncepcją „boskiego światła”,przytoczywszy rozważania Malewicza o Bogu z roku 1924, gdzie malarz odwoływał się m.in. dosłów Jana Apostoła: „Bóg jest światłością, a nie ma w Nim żadnej ciemności” [2] oraz notował:„Zjednoczenie z Bogiem możliwe jest tylko przez światło. Trzeba być światłym, żebyzjednoczyć się z Bogiem [...] Wszystko zobaczone staje się widzialnym od światła, bowiemwszystko, co staje się widzialnym, jest światłem” [13, t. 4, s. 66]. Jednak zaznaczyć trzeba, że mimoodnotowania licznych podobieństw, podstawowa różnica polega na braku aspiracjisuprematyzmu do ukształtowania szkoły praktyk duchowych.

Co istotne, w tekstach Malewicza postawa wobec „ikon” jest dwojaka. Odróżnić trzebaodwołania do malarstwa ikonowego – tradycji, której rozwiązania formalne malarz docenia – odwzmianek o ikonie jako obiekcie kultu, rozumianym przez Malewicza jako przeżytek staregosystemu artystycznego, któremu zapowiada przyszłość „martwego manekina byłego duchowegoi utylitarnego życia”. W odwołaniu do tego drugiego kontekstu Andrew Spira, charakteryzującpostawy malarzy awangardy rosyjskiej początku wieku wobec dziedzictwa ikonowego, określiłpostawę Malewicza jako „propagandową” [20]. Malarz pisał o przedstawiającej sztuce religijnej [13, t. 1, s. 67]:„Idee religijne same w sobie nie są wspaniałe [...] Stąd powstanie sztuki religijnej. Co się stało?Stało się to, że Bogu nie szaty i wspaniałość potrzebne, a czyste dusze, nie bogacz, a ubogi,nagość i bieda Boga nie razi, byleby dusza czysta, biała.” Co ciekawe, w wybranych artykułachspotkać można podważenie wartości

artystycznych malarstwa ikonowego: „Wszyscy wielcy malarze ikon jak rzymscy, tak i bizantyńscy [...] przysłonili wyższy sens wulgarnością barwnych zestawień, zalotnością światłocienia [podkreślenie autorki] – zabili oblicze realnego Chrystusa.” Jednoznaczne u Malewicza jest przede wszystkim potępienie starego systemu obrazowego, co można podsumować jego manifestacyjnym zawołaniem: „Niech żyje obalenie starego światasztuki! Ozbudowaniu nowego świata sztuki: Wchodzimy do nowego raj, żeby stworzyć nowy obraz własny, zrzuć maskę [13, t. 1, s. 213] starego bóstwa”.

Podsumowanie

Podsumować warto zarówno przedmiot powyższych rozważań, jak i specyfikę postaw przywoływanych badaczy, która kształtuje metodologię badań, a więc stan wiedzy na temat twórczości omawianego malarza.

W odniesieniu do podobieństw między rozwiązaniami formalnymi i treściowymi w malarstwie ikonowym i w obrazach Malewicza, trzeba podkreślić przede wszystkim punktystyczność obu koncepcji [3, ss. 69-73]. Szczególnego znaczenia nabiera symbolika czystych kształtów geometrycznych i barw – doskonałość treści ma być wyrażana między innymi przez doskonałość formalną dzieła. Na przestrzeni obrazów ikony składa się z jednej wielopłaszczyznowej układów, do tego dochodzi wielowarstwowość czasowa, której ponadczasowe stany wyrażane są przez ujęcia statyczne i hieratyczne, szczególnie charakterystyczne dla wczesnych obrazów suprematystycznych oraz tzw. drugiego okresu „chłopskiego”. Podobnie dla ikony charakterystyczne jest wykorzystanie stereotypowego elementu malarskiego jako symbolu lub znaku. Zarówno ikona jak i *Czarny Kwadrat* są symbolami malarskimi o podobnej funkcji: mają wyprowadzić widza ze świata materialnego w inne przestrzenie przeżyć duchowych.

Z kolei w dorobku teoretycznym Malewicza odróżnić trzeba stosunek wobec ikony jako obiektu kultu lub przedstawienia utrzymanego w figuratywnym systemie obrazowym, od ikony jako próby przedstawienia pozaziemskiego absolutu.

Skonfrontowanie analizy wybranych obrazów Malewicza z jego koncepcjami teoretycznymi pozwala zauważyć niejednoznaczność, a wręcz niespójność stosunku malarza do ikony. W przypadku próby ich treściowej interpretacji autorzy muszą wziąć pod uwagę objaśnienia, których dokonał sam autor. W tym wypadku prowadzenie jakichkolwiek dalszych rozważań i analiz ma rację bytu tylko przy założeniu, że celem jest ustalenie tego, co dzieło mówi niezależnie od intencji autora. Większą swobodę mają badacze wywodzący swe interpretacje od koncepcji teoretycznych malarza, aczkolwiek najczęściej porównania te porzucają na odnotowaniu stosunku podobieństwa, bez sugerowania, że pomysły Malewicza zostały zainspirowane tą czy inną myślą filozoficzną bądź teologiczną. Przez to interpretacje te najczęściej nie są wykorzystywane jako klucz do analizy dzieł sztuki.

Najbardziej zastanawiające wydają się interpretacje dzieł Malewicza, podporządkowujące jego twórczość tradycji liturgicznej i celom religijnym

[16; 18]. Skonfrontowanie takiego „odczytania” obrazów Malewicza z analizą formalną malarstwa ikonowego oraz jego własnych prac i manifestów, pozostawia pole dla refleksji nad koniecznością kryterium nadinterpretacji w historii sztuki.

Bibliografia

1. Biezanson A., *Zaprietyj obraz. Intieliektual'naja istorija ikonoborczestwa*, Moskwa 1999.
2. *Biblia Tysiąclecia - Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu*, Nowy Testament, Poznań 2000.
3. Byczkow V., *Ikona i russkij awangard naczala XX wieku* [w:] Korniewiczze. *Kniga neoklassycznej estetyki*, red. Byczkow V., Man'kowskaya N., Moskwa 1998, s. 69-75.
4. Clair J., *Malewicz, Uspienski i przestrzeń Neoplatońska* [w:] *Kazimierz Malewicz*, red. S. Bojko, L. Brogowski, M. Kurewicz, Gdańsk 1983, s. 88-103.
5. Eco U., *Nadinterpretacja tekstów* [w:] *Interpretacja i nadinterpretacja*, red. S. Collini, Kraków 1996, ss. 45-65.
6. Goriaczewa T., *Poczi wsio o „Czornom Kwadracie”* [w:] *Prikluczenija czornogo kwadrata*, red. T. Charykina, Sankt-Petersburg 2007.
7. Horużyj S., *K fienomienologii askiezy*, Moskwa 1998.
8. Jakovljevic B., *Unframe Malevich!: Ineffability and Sublimity in Suprematism*, „Art Journal”, 63, 3, 2004, ss. 18-31.
9. Lewina T., *Abstrakcyjja i ikona, mietafizyczny realizm w russkom iskusstwie*, „Artkult”, 1, 2011, ss. 3-13.
10. Liśicki Ł., *Sztuka a pangeometria* [w:] *Poszukiwania i eksperymenty. Z dziejów sztuki rosyjskiej radzieckiej lat 1910 – 1930*, red. I. Wróblewska, Warszawa 1982, ss. 338-339.
11. Maliewicz K., *Bog nie skinit*, Witebsk 1922.
12. Maliewicz K., *Czornyj kwadrat*, red. A. Shatskich, Moskwa 2001.
13. Maliewicz K., *Sobranije soczinenii w piati tomach*, red. A. Shatskich, t. 1-5, Moskwa 1995-2004.
14. Marcade I., *Maliewicz i prawosławna ikonografija* [w:] *Poezija i żywopis': Sbornik trudowpamiaty N. I. Hardżyjewa*, red. Mejlah M. B., Sarabianow D. W., Moskwa 2000.
15. Mudrak M. M., *Kazimir Malevich and the liturgical tradition of Western Christianity* [w:] *Byzantium/Modernism. The Byzantine as Method in Modernity*, red. R. Betancourt, M. Taroutina, „Visualising the Middle Ages”, t. 12, Boston 2015, ss. 37-73.
16. Nakow A., *Kazimir Malewicz, le peintre absolu*, Paryż, 2007.
17. Panofsky E., *Perspektywa jako forma symboliczna*, Paryż 1975.
18. Rogozińska R., *Ikona w sztuce XX wieku*, Kraków 2009.
19. Sarabianow D. W., *Russkaja żywopis'. Probużdienije pamiaty*, Moskwa 1998.
20. Spira A., *The Avantgard Icon*, Farnham 2008.
21. Szatskich A., *Malewicz poslie żywopisi* [w:] *Sobranije soczinenii w piati tomach*, red. A. Shatskich, red. Szatskich A., t. 3, ss. 7-67.
22. Szkłowski W., *Przestrzeń malarska a suprematyci* [w:] *Poszukiwania i eksperymenty. Z dziejów sztuki rosyjskiej i radzieckiej lat 1910 – 1930*, red. I. Wróblewska, Warszawa 1982, ss. 326-328.
23. Wundt W., *Oczierki psychologii*, Moskwa 1912.
24. *Na poliach „Czornego kwadrata” najdeny otipczatki pal'cew Maliewiczza*, <http://artguide.com/news/35>, (dostęp 05.12.2018).

UWAGI NA TEMAT SPÓŁEK CELOWYCH PARTNERSTWA PUBLICZNO - PRYWATNEGO

mgr Kurek Natalia Małgorzata

doktorantka w Katedrze Teorii i Filozofii Prawa

Wydział Prawa i Administracji Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej

w Lublinie

nataliamalgorzatakurek@gmail.com

recenzent - dr Marzena Myślińska

Wstęp

Partnerstwo publiczno - prywatne stanowi formę współpracy sektora publicznego i partnera prywatnego, której celem jest realizacja inwestycji lub świadczenie usług, za których dostarczenie odpowiedzialny jest sektor publiczny. Liczni przedstawiciele doktryny, judykatury, jak i prawnicy praktycy nazywają partnerstwo publiczno – prywatne alternatywną metodą wykonywania zadań publicznych.

Współpraca pomiędzy podmiotem publicznym, a partnerem prywatnym opiera się na założeniu zgodnie z którym każda ze stron jest w stanie lepiej wywiązać się z powierzonych jej zadań, aniżeli w sytuacji, gdyby za całościową realizację zadania odpowiedzialny byłby tylko jeden podmiot. Przejawem takiej form współpracy jest spółka celowa partnerstwa publiczno – prywatnego.

Niniejszy artykuł składa się z trzech zasadniczych rozdziałów i zakończenia. W rozdziale pierwszym autorka zaprezentowała podstawowe informacje związane z instytucją partnerstwa publiczno – prywatnego w odniesieniu do zadań i wydatków publicznych. Kolejny rozdział odnosi się do spółki celowej. Trzeci rozdział dotyczy spółki celowej partnerstwa publiczno – prywatnego. Całość wieńczy zakończenie.

Instytucja partnerstwa publiczno – prywatnego – zarys tematu

Partnerstwo publiczno – prywatne, chociaż w wielu regionach świata stosowane na coraz większą skalę, ze względu na wysoki stopień złożoności jego istoty oraz relatywnie krótką najnowszą historię nie jest interpretowane jednoznacznie¹. Różnice pomiędzy dotychczas sformułowanymi definicjami sprowadzają się do określenia charakteru, przedmiotu partnerstwa, celu i zakresu współpracy prowadzonej pomiędzy podmiotem publicznym, a partnerem prywatnym. W różnych państwach pod pojęciem partnerstwa publiczno – prywatnego rozumie się różne techniki realizacji projektów inwestycyjnych, historycznie stanowiących domenę administracji publicznej².

W mojej opinii, instytucja partnerstwa publiczno – prywatnego stanowi alternatywną formę wykonywania zadań publicznych. Wspomniane zadania

---

1 A. Cenker, *Partnerstwo publiczno – prywatne jako metoda wykonywania zadań publicznych*, Warszawa 2011, s. 153.

2 Tamże.

publiczne są immanentnie związane z funkcjonowaniem instytucji państwowych.

W tradycji polskiego ustawodawstwa zostały uchwalone aż dwie ustawy, które w pełni zostały poświęcone partnerstwu publiczno – prywatnemu, a czego odzwierciedleniem są ich tytuły. Pierwotnie w polskim porządku prawnym partnerstwo publiczno – prywatne zostało uregulowane w ustawie z dnia 28 lipca 2005 roku o partnerstwie publiczno – prywatnym³. W świetle przepisów przytoczonej ustawy; Partnerstwo publiczno – prywatne to oparta na umowie o partnerstwie publiczno – prywatnym współpraca podmiotu publicznego i partnera prywatnego służąca realizacji zadania publicznego, jeśli odbywa się ona na zasadach określonych w ustawie.

Wspomniana ustawa z 2005 roku została uchylona, a następnie zastąpiona ustawą z dnia 19 grudnia 2008 roku⁴ o takim samym tytule. Jest to drugi polski akt prawny rangi ustawowej w pełni poświęcony partnerstwu publiczno – prywatnemu. Jednakże ustawodawca tym razem nie zdecydował się na zdefiniowanie partnerstwa publiczno – prywatnego, tylko ograniczył się do określenia jego istoty. Zgodnie z art. 1 ust. 1 rzeczonej ustawy; Istotą partnerstwa publiczno – prywatnego jest wspólna realizacja przedsięwzięcia, która opiera się na podziale zadań i ryzyk pomiędzy podmiotem publicznym i partnerem prywatnym.

Partnerstwo publiczno – prywatne w szerokim rozumieniu w zdefiniowanym w aktach prawnych Unii Europejskiej oraz dokumentach instytucji Unii Europejskiej definiowana jest jako partnerstwo sektora publicznego i prywatnego mające na celu realizację przedsięwzięć lub świadczenie usług tradycyjnie dostarczanych przez sektor publiczny⁵. Należy zauważyć, że każda ze stron czerpie ze współpracy własne korzyści – wprost proporcjonalne do swojego zaangażowania.

Godzi się zauważyć, że partnerstwo publiczno – prywatne jest przedmiotem zainteresowania nie tylko przedstawicieli nauk prawnych, ale także nauk ekonomicznych. Z punktu widzenia przedstawicieli teorii prawa partnerstwo publiczno – prywatne stanowi przykład unikatowej instytucji prawnej – hybrydy prawa publicznego i prawa prywatnego.

Zgodnie z przepisami obecnie obowiązującej ustawy status partnera prywatnego ma przedsiębiorca lub przedsiębiorca zagraniczny. Natomiast podmiotem publicznym może być: jednostka sektora finansów publicznych w rozumieniu przepisów o finansach publicznych, inna, osoba prawna, utworzona w szczególnym celu zaspokajania potrzeb o charakterze powszechnym niemających charakteru przemysłowego ani handlowego, nie działająca w zwykłych warunkach rynkowych, której celem nie jest wypracowanie zysku oraz nieponosząca strat wynikających z prowadzenia działalności, jeżeli pojedynczo lub wspólnie, bezpośrednio lub pośrednio przez inny podmiot:

---

3 Ustawa z dnia 28 lipca 2005 roku (Dz. U. 2005, poz.1420)

4 Ustawa z dnia 19 grudnia 2008 roku (Dz. U. 2018, poz. 1683).

5 <http://ipp.pl/strona/partnerstwo-publiczno-prywatne-ppp> [dostęp 2019 - 06-21]

- finansują ją w ponad 50% lub
- posiadają ponad połowę udziałów albo akcji, lub
- sprawują nadzór nad organem zarządzającym, lub
- mają prawo do powoływania ponad połowy składu organu nadzorczego lub zarządzającego.

Podstawą współpracy stron w ramach partnerstwa publiczno – prywatnego jest w każdym przypadku umowa cywilno – prawna, w której partner prywatny zobowiązuje się do realizacji przedsięwzięcia za wynagrodzeniem oraz z poniesienia w całości lub w części wydatków na jego realizację lub poniesienia ich przez osobę trzecią⁶.

Cechą charakterystyczną umów zawieranych w ramach partnerstwa publiczno – prywatnego jest ich długoterminowość. Wszak umowy na realizację przedsięwzięcia w trybie partnerstwa publiczno – prywatnego zawierane są na 30 lat lub dłużej.

Rodzaje umów (formy współpracy):

- 1)eksploatacja i utrzymanie;
- 2)projektowanie i budowa;
- 3)projektowanie, budowa i eksploatacja;
- 4)rozbudowa „wokół bazy”;
- 5)dzierżawa i sprzedaż;
- 6)okresowa prywatyzacja;
- 7)dzierżawa (sprzedaż) modernizacja i eksploatacja;
- 8)budowa, eksploatacja, przekazanie;
- 9)budowa, przekazanie i eksploatacja;
- 10)projektowanie, budowa, finansowanie i eksploatacja⁷.

Ponadto, partnerstwo publiczno – prywatne nie jest prywatyzacją działań władzy publicznej. Albowiem partnerstwo publiczno – prywatne zastępuje proces prywatyzacji. Prywatyzacja ogranicza się do działalności gospodarczej – budowy, finansowania, użytkowania i zarządzania inwestycją. W obszarze odpowiedzialności władzy publicznej pozostaje dostępność poszczególnych usług i świadczona przez nie jakość.

Z formalnoprawnego punktu widzenia nie istnieją żadne ograniczenia dotyczące realizacji zadań publicznych w formule partnerstwa publiczno – prywatnego.

Spółka celowa – zarys problematyki

Nazwa spółka celowa wywodzi się z języka angielskiego – *Special Purpose Vehicle (SPV)*. Wspomniana spółka celowa pojawiła się na przełomie lat 80. i 90. ubiegłego wieku w związku z transformacją ustrojową. Początkowo spółka

---

6 R. Cieślak, *Pojęcie partnerstwa publiczno – prywatnego* [w:] *Partnerstwo publiczno – prywatne*. 100 pytań, wyjaśnień, interpretacji, R. Cieślak (red.), Warszawa 2014, s. 17.

7 K. Płonka – Bielenin, *Charakter prawny umowy o partnerstwo publiczno – prywatne*, „Samorząd terytorialny” nr 9, [dostęp 2017-10-03].

celowa SPV funkcjonowała jako *joint venture* i ograniczała ryzyko inwestycyjne przez wspólników spółki celowej zwanych też sponsorami projektu⁸.

Należy zauważyć, że spółka celowa nazywana jest także spółką zadaniową, obiektową, projektową, a także spółką specjalnego przeznaczenia. Nazwa ta nie jest przypadkowa. Wszak spółka celowa powoływana jest w celu realizacji konkretnego przedsięwzięcia lub konkretnych przedsięwzięć, czy też inwestycji, które zostały postawione przez sponsorów projektu. Osiągnięcie przez wspomnianych sponsorów projektu lub projektów założonego celu oznacza sukces – zarówno dla sponsorów, jak i inwestycji.

Autorka stoi na stanowisku, że spółka celowa i spółka specjalnego przeznaczenia to ten sam podmiot. Niektóre źródła traktują pojęcie spółka celowa i spółka specjalnego przeznaczenia jako odrębne, tłumacząc, że pierwsze oznacza spółkę zawiązaną przez podmiot publiczny i partnera prywatnego celem współpracy, drugie zaś jest spółką wyłącznie prywatną (stąd inna nazwa – spółka celowa prywatna)⁹. Spółka celowa może przybrać formę spółki osobowej: jawnej, komandytowej, komandytowo – akcyjnej, jak również spółki kapitałowej: z ograniczoną odpowiedzialnością lub akcyjnej. Wybór formy spółki powinien być podyktowany celem projektu, który ma zostać realizowany.

Godzi się zauważyć, że nieco wężej spółki celowe rozumiane są przez przepisy prawa Unii Europejskiej. Albowiem zalicza się do nich przede wszystkim spółkę z ograniczoną odpowiedzialnością lub spółkę komandytową. Zabieg ten podyktowany jest realizacją ściśle określonego celu, tak aby wykluczyć ryzyko finansowe.

Każda spółka celowa posiada osobowość prawną, a nadto, wpisana jest do Krajowego Rejestru Sądowego, posiada Numer Identyfikacji Podatkowej, REGON, podlega opodatkowaniu, tymczasową siedzibę, minimalny kapitał zakładowy, rachunek bankowy oraz aktualne księgi rachunkowe i sprawozdania finansowe.

Nadmieniam, że do tej pory nie została sformułowana jedna, powszechna definicja spółki celowej. Jednakże przepisy prawa Unii Europejskiej, a dokładnie rzecz ujmując Rozporządzenie Parlamentu Europejskiej i Rady (UE) nr 549/2013 z dnia 21 maja 2013 roku w sprawie europejskiego systemu rachunków narodowych i regionalnych w Unii Europejskiej zawiera wyliczenie cech charakterystycznych dla spółek celowych:

- 1) nie zatrudniają pracowników i nie posiadają aktywów niefinansowych;
- 2) fizycznie ich obecność ogranicza się do tablicy z nazwą spółki lub znaku potwierdzającego miejsce rejestracji;
- 3) zawsze są powiązane z innym przedsiębiorstwem, często jako jednostka zależna;
- 4) są rezydentami innego terytorium niż to na którym rezydentami są

---

⁸ K. Czerkas, *Spółka celowa: tworzenie, zastosowanie, funkcjonowanie, finansowanie*, Gdańsk, 2017, s.32.

⁹ M. Zyznar – Soczewica, *Spółki celowe a realizacja projektów partnerstwa publiczno – prywatnego*, „Organizacja i zarządzanie” nr 62, s. 193-195.

powiązane przedsiębiorstwa. Wobec braku fizycznego obecności siedzibę przedsiębiorstwa ustala się na podstawie terytorium ekonomicznego, gdzie założono lub zarejestrowano dane przedsiębiorstwo zgodnie z obowiązującymi tam przepisami;

5) są zarządzane przez pracowników innego przedsiębiorstwa, które może, ale nie musi być przedsiębiorstwem powiązanym. Spółka specjalnego przeznaczenia płaci za świadczone na jej rzecz usługi i obciąża z kolei swoją jednostkę macierzystą lub inne przedsiębiorstwo opłatą dla pokrycia tych kosztów. To jedyna działalność, w jaką zaangażowana jest spółka specjalnego przeznaczenia, choć często zaciąga ona zobowiązania w imieniu swojego właściciela, zwykle też otrzymuje dochód inwestycyjny i czerpie zyski z tytułu posiadania aktywów.

Spółka celowa ma co do zasady ograniczony zakres działalności. Zdarzają się i takie sytuacje, że spółka celowa jest spółką akcyjną.

Spółka specjalnego przeznaczenia bardzo chętnie jest wykorzystywana przez deweloperów. W ten sposób zostaje ograniczona możliwość zgłaszania roszczeń z rękojmi i gwarancji, które mogą być zgłaszane tylko do takiej spółki.

Spółka celowa partnerstwa publiczno – prywatnego

W świetle art. 14 ust. 1 ustawy z dnia 19 grudnia 2008 roku o partnerstwie publiczno – prywatnym; Umowa o partnerstwie publiczno – prywatnym może przewidywać, że w celu jej wykonywania podmiot publiczny i partner prywatny zawiążą spółkę z ograniczoną odpowiedzialnością albo spółkę akcyjną. Zatem ustawa w celu realizacji przedsięwzięcia w formule partnerstwa publiczno – prywatnego dopuszcza utworzenie spółki celowej wyłącznie w formie spółki kapitałowej. Nadmieniam, że do 18 września 2018 roku ustawa o partnerstwie publiczno – prywatnym przewidywała, że spółka celowa mogła mieć formę spółki kapitałowej (spółki z ograniczoną odpowiedzialnością lub spółki akcyjnej), spółki komandytowej lub komandytowo – akcyjnej. Z kolei podmiot publiczny nie mógł być komplementariuszem.

Celem powołania wszystkich rodzajów spółek wymienianych w cytowanym przepisie ustawy o partnerstwie publiczno – prywatnym może być wszelka działalność prawnie dopuszczalna¹⁰. Jednakże cel i przedmiot działalności spółki celowej wyznaczany jest postanowieniami umowy o partnerstwo publiczno – prywatne.

Ponadto cel, dla którego spółka została powołana musi zostać niezmieniony przez cały okres, w którym spółka wykonuje swoje zadania, aczkolwiek nic nie stoi na przeszkodzie temu, by dostosować jej funkcjonowanie do postępu w danej dziedzinie lub do nowatorstwa udziałowca prywatnego, pod warunkiem, że nie ulegną zmianie istotne warunki zamówienia publicznego, w oparciu o

---

¹⁰ M. Liżewski, *Spółka partnerstwa publiczno – prywatnego* [w:] *Partnerstwo publiczno – prywatne. 100 pytań, wyjaśnień, interpretacji*, R. Cieślak (red.), Warszawa 2014, s. 72.

które dokonano wyboru partnera¹¹.

Należy zauważyć że zarówno tryb utworzenia orz funkcjonowanie spółki celowej musi być zgodne z przepisami Kodeksu spółek handlowych¹². W sytuacji, gdy podmiotem publicznym będzie jednostka samorządu terytorialnego to do tworzenia i funkcjonowania spółek celowych zastosowanie będzie miała ustawa o gospodarce komunalnej¹³.

W przypadku powołania spółki z ograniczoną odpowiedzialnością jej działalnością będzie kierował zarząd¹⁴. Wspomniany zarząd jest organem obligatoryjnym. Składa się z co najmniej jednej osoby. Nadto, w skład zarządu mogą wchodzić osoby spoza grona wspólników. Członkowie zarządu powoływani są uchwałą zgromadzenia wspólników. Jednakże umowa spółki może regulować to w inny sposób. Kwestią otwartą pozostaje sposób reprezentacji spółki przez zarząd¹⁵. Nadzór nad działalnością spółki pełni rada nadzorcza w skład której wchodzi co najmniej trzech członków. Z kolei organem stanowiącym spółki z ograniczoną odpowiedzialnością jest zgromadzenie wspólników.

Odnosnie zmiany umowy lub statutu spółki zastosowanie będą miały przepisy ogólne przewiduje dla tych czynności odpowiednio większość: 2/3 głosów dla zmiany umowy spółki oraz ¾ dla zmiany statutu¹⁶.

Decyzja o powołaniu spółki celowej w celu realizacji inwestycji w formule partnerstwa publiczno – prywatnego powinna znaleźć odzwierciedlenie w postanowieniach umowy o partnerstwie publiczno – prywatnym. Umowa ta powinna zawierać w szczególności postanowienia określające:

- 1) rodzaj spółki;
- 2) przedmiot działalności spółki (nie może on wykraczać poza przedmiot przedsięwzięcia);
- 3) wysokość kapitału zakładowego oraz strukturę udziałową/akcyjną;
- 4) rodzaj wkładów (pieniężne/niepieniężne) na pokrycie kapitału zakładowego i terminy ich wniesienia;
- 5) obowiązki w ramach umowy spółki;
- 6) zobowiązania inwestycyjne partnera prywatnego i forma wniesienia środków na ich realizację (np. podwyższenie kapitału zakładowego);
- 7) zasady funkcjonowania organów spółki i zasad ich wyboru;
- 8) przesłanki likwidacji spółki;
- 9) kary umowne związane z uchybieniem obowiązkom strony na etapie tworzenia spółki¹⁷.

---

11 B. Korbus, T. Srokosz, M. Wawrzyniak, *Partnerstwo publiczno – prywatne. Poradnik*, Warszawa 2010, s. 63.

12 Ustawa z dnia 15 września 2000 roku (Dz. U. 2019, poz. 505).

13 Ustawa z dnia 20 grudnia 1996 roku (Dz. U. 2019, poz. 712).

14 M. Liżewski, *dz. cyt.*, s. 73.

15 Tamże

16 B. Korbus, T. Srokosz, M. Wawrzyniak, *dz. cyt.*, s. 69.

17 M. Liżewski, *dz. cyt.*, s. 73.

W mojej ocenie realizacja przedsięwzięcia w formule partnerstwa publiczno – prywatnego w oparciu o spółkę celową stanowi doskonałe rozwiązanie, które usprawnia współpracę między stronami. Godzi się zauważyć, że wyłącznie ustawa o partnerstwie publiczno – prywatnym przewiduje możliwość realizacji inwestycji w formule spółki celowej. Nie będzie zatem możliwe zawiązanie spółki celowej w przypadku, gdy strona publiczna zdecyduje się na skorzystanie z „klasycznego” modelu koncesji na roboty budowlane¹⁸.

Zakończenie

Rekapitulując, chciałabym formułować wnioski, które wynikają z niniejszego artykułu:

I. Partnerstwo publiczno – prywatne to unikatowa forma współpracy podmiotu publicznego z partnerem prywatnym, której celem jest realizacja określonego przedsięwzięcia – wykonania zadania publicznego. Współpraca ta opiera się na założeniu, że każda ze stron – partner prywatny i podmiot publiczny są w stanie lepiej wywiązać się z powierzonych jej zadań, niż w sytuacji, gdyby za realizację zadania byłyby odpowiedzialna wyłącznie jedna strona.

II. Spółka celowa – SPV – *Special Purpose Vehicle*, zwana także obiektową, projektową lub spółką specjalnego przeznaczenia. Wspomniana spółka powoływana jest do realizacji konkretnego celu lub celów postawionych przez współników.

III. Ustawa o partnerstwie publiczno – prywatnym przewiduje możliwość utworzenia spółki celowej w celu realizacji przedmiotu umowy o partnerstwo publiczno – prywatne. Cel i przedmiot działalności spółki musi być tożsamy z postanowieniami rzeczonyj umowy. Do utworzonej w ten sposób spółki odpowiednie zastosowanie będą miały przepisy Kodeksu spółek handlowych.

Bibliografia

Akty prawne:

1. Ustawa z dnia 19 grudnia 2008 roku o partnerstwie publiczno – prywatnym, Dz. U. 2009, nr 19, poz. 100.

Publikacje:

1. B. Pietrzak (red.), Z. Polański, B. Woźniak, *System finansowy w Polsce*, t. 2, Warszawa 2008.

2. A. Cenquier, *Partnerstwa publiczno – prywatne jako metoda wykonania zadań publicznych*, Warszawa 2011.

3. C. Kosikowski, *Sektor finansów publicznych w Polsce*, Warszawa 2006.

4. A. Gajewska – Jedwabny (red.), *Partnerstwo publiczno – prywatne*, Warszawa 2007

5. Europejski Bank Inwestycyjny, Rola EBI w Partnerstwach Publiczno – Prywatnych, 2004.

---

18 Tamże, s. 75.

6. K. Płonka – Bielenin, T. Moll, *Partnerstwo publiczno – prywatne. Komentarz do ustawy o partnerstwie publiczno – prywatnym*, Warszawa 2012.

7. J. Ostaszewski, *Finanse*, Warszawa 2007.

Inne:

1. *ISPA – PPP Operational Guidelines for Successful Public – Private Partnerships “Working Draft”*, 13/06, European Commission 2002.

2. Niemiecka Grupa Zadaniowa ds. PPP, Niemieckie Ministerstwo Transportu, Budownictwa i Mieszkalnictwa.

3. Public Private Partnership A Guide for Local Government

4. Standard&Poor’s PPP Credit Survey 2005.

МУРАЛ У СУЧАСНОМУ МІСЬКОМУ ПРОСТОРИ: ВИКЛИК ЧИ ВІДБИТТЯ КУЛЬТУРНОЇ РЕАЛІЇ

Лоліна Надія Анатоліївна,

канд. мист-ва, доц.,

завідувач кафедри дизайну Університет «КРОК»

nadiiala@krok.edu.ua

www.orchid.org/0000-0002-0246-3426

Сучасний міський простір – є динамічним, щільно насиченим рекламними та інформаційним носіями, архітектурними площинами та формами. В розвинутих країнах в ньому домінують великі та прості форми, натуральні матеріали та кольори, наближені до природи. Синтетичні ж матеріали та декоративні рішення частіше за все сприймаються схвально завдяки цікавим та інноваційним ландшафтним елементам та дизайну. Можна сказати, дизайн – стає тим засобом, завдяки якому агресивність та категоричність сучасних архітектурних форм сприймаються рівно та позитивно. Сучасний стан українських міст не настільки райдужний: на сьогоднішній день майже всі міста України переживають хаотичний будівельний бум, що набирає свої оберти, знищуючи локальну та загальну висотність історичної забудови, зелені островки легенів міста, зменшуючи рекреаційні зони мешканців. Сучасна архітектура, історична спадщина у контексті сучасної культури, соціальні аспекти адаптації історичної забудови – є актуальними та важливими темами багатьох наукових досліджень та праць.

Серед численних джерел, які присвячені психологічному аспекту сприйняття архітектури та її ролі в художній культурі слід відмітити дослідження Р. Арнхейма («Мистецтво та візуальне сприйняття» 1974), Г.Б. Забельшанського («Архітектура та емоційний світ людини» 1985), Г.М. Вальтера («Природа художньої потреби (функціональний аспект)»

1998), М.Ф. Васильєва («Структура сприйняття пропорції в архітектурі, музиці, кольорі», 2000), О.О. Заварзіна («Геометрія і семіотика естетичної інформативності предметного середовища» 2000), В.І. Антонова («Семіотика культури» 2001), М. Яцино («Культура індивідуалізму» 2012).

Міський простір, його сучасні проблеми та архітектурні ідентифікатори в контексті культури досліджували в своїх роботах І. Арраухо («Архітектурна композиція» 1982), О. Е. Гутнов («Світ архітектури: Мова архітектури» 1985), Б.С. Посацький («Простір міста і міська культура (на зламі XX-XXI ст.) 2007), Б.С. Черкес («Національна ідентичність в архітектурі міста» 2008) та багато інших.

Однак реалії українських міст такі, що сучасні архітектурні об'єкти або комплекси із продуманою естетикою – це, скоріш, виключення, ніж правило. Забудова проспектів та вулиць 70х-80х років, із колись сучасними бічними фасадами, що формували красиву ритмічність, давно втратили свою культурну цінність. Більшість міст немає містобудівного плану розвитку міста із реорганізацією, перебудовою або санкціонованим демонтажем таких застарілих житлових та громадських будинків, тому лишається один вихід – прикрашання таких фасадів старими та перевіреними засобами декоративного оздоблення: стінописом та декоративними панно. Принцип ретуші, маскування та прийняття дійсності за бажану, типовий для сучасної культури, спрацьовує і в контексті архітектури. Таким чином в сучасному місті з'являється елемент мистецької адаптації та архітектурного рефреймінга старих будівель – мурал – широкоформатний стінопис, що є окремим витвором сучасного мистецтва. Він прикрашає місто, стає міським акцентом, перетворює загальне «полотно» міського середовища на традиційну та рідну «плахту», де кожен елемент – мурал додає свою культурну цінність та новизну.

Полеміка соціуму, яка точиться довкола сприйняття муралу, лише підігріває науковий інтерес до нього. Серед дослідників муралу, як окремого жанру живопису є ті, хто досліджує його виключно у історичному аспекті, проводячи лінію роздумів та апелюючи до настінного живопису Античного періоду та епохи Відродження, порівнюючи мурали сучасного міста із шедеврами Леонардо та Рафаеля. Для деяких дослідників цікавим є виключно сучасний період, де в кожному витворі присутній політичний або гострий соціальний заклик.

Розуміння ролі та місця стінопису – муралу у сучасному міському просторі, аспектів сприйняття, аналіз впливу зображення, часто стилізованого або декоративного зрушують питання й більш ґрунтовні: причини формування культурних цінностей сучасного соціуму і їх відбиття у міському просторі.

Розділяючи точку зору дослідників, що мурал – є феноменом сучасної художньої культури, слід підкреслити, що його специфіка в тому, що він працює культурним «маркером», чітко акцентуючи увагу пересічного мешканця міста на ті актуальні питання, що постають перед ним.

Екологічні: нестача води у більшості країн, забруднення повітря, глобальне потепління; демографічні: усміхнені діти, що не мають дитинства; малюки, що граються у човниках на воді, що є, насправді, цілими ріками та морями; хлопчик, що пускає повітряні літаки, а сам при цьому зникає – питання миттєвості життя та мінливості дитинства, локальні: втрати Майдану, загрозлива війна та втрачені покоління та землі – мурал висвітлює гострі та неприємні питання нашого часу. Дослідивши географію активного використання стінопису(муралів), можна зважено говорити, що він є найбільш поширеним в країнах в період змін та революцій, із нестабільною економічною ситуацією.

Починаючи з 2014 року художники з України, Іспанії, Аргентини, Австралії, Німеччини, Британії, Португалії та інших країн прикрасили муралами більше ста будинків та цей тренд продовжується. Муралі вже стали справжньою прикрасою Києва та мають всі шанси стати його новою візитною картою. Наразі Київські муралі складають 160 стінописи, під авторством 35 художників із різних країн [10].

Проблематика муралу поглиблена частковою або повною відсутністю зв'язку сюжету із контекстом міського простору того чи іншого місця, де він створений. Яскравим прикладом є багато вулиць столиці та основні проспекти: проспект Вернадського, проспект Баждана, на якому, наприклад, є вже десять муралів, сюжети кожного із яких, не пов'язані між собою: «Мурал із павою», американського художника Ернесто Маран'є (Ernesto Marañe), «Архангел Михаїл», іспанського художника Рамона Гаяя (Ramón Gaya), «Балеріна» грецького художника Іно (INO).

Так чи інакше, мурал – це сьогоднішнє «обличчя» міст України, спроба художників з усіх куточків земної кулі звернутись до глядача, привернути його увагу до питання, або проблеми, цінностей або потреб суспільства, намагання долучити сучасних міських мешканців до діалогу. Саме тому в багатьох сучасних містах по всьому світові, і Українські міста не є виключенням, з'являються самотні та згруповані декоративні, тривимірні та плоскі, насичені за кольором та контурністю акценти, що звертаються до сучасних мешканців, говорячи про наболіле.

Окремим неоднозначним аспектом, на якому можна в подальшому зупинити увагу є неусвідомлена реконструкція архітектурних об'єктів, бо декоративне оздоблення стін та фасадів муралом, призводить до того, що прикрашена частина конструкції стає акцентом, сприймається основним елементом – домінантою будівлі, що призводить до часткового сприйняття об'єкту, деформуючи його візуальну цілісність, «відриваючи» площину стіни від об'єму. Порушується комунікація між архітектурним ансамблем вулиці, самою будівлею та аудиторією, де кожен мурал – є самодостатнім витвором мистецтва – творчим доробком, сприймається у повній мірі, виключно на відстані. Заглибленням цієї проблеми є використання фасадів декількох сусідніх будівель, при різних темах, техніках, інструментах, колористичних рішеннях та художніх мовах авторів, все це у комплексі

ускладнює сприйняття та розуміння образу міста.

Перед науковцями, митцями, творчими людьми та зацікавленими в тематиці стінопису, як виклик постає пошук відповіді на питання, чи є муралелементом масової, популяризованої та подекуди «знеціненої» художньої культури сьогодення – квінтесенцією мистецтва без змісту. Чи навпаки суспільство відчуває, чує та реагує на заклик та звернення художника, відбувається візуально-емоційна комунікація – найбільш вагома та цінна якість мистецтва. Чи є мурал тимчасовим явищем, притаманним лише країнам із низьким рівнем культурної свідомості, чи сприйняття його, як такого, нівелює та спрощує історію та значення його як явища, яке має тисячолітню історію, із різними етапами та віхами. Всі ці та інші питання можуть та вбачаються актуальним та такими, що заслуговують на подальші наукові дослідження.

Список використаних джерел.

1. Яцино М. Культура індивідуалізму / М. Яцино ; пер. з пол. О.В.Комаристова. – Х.: Гуманитарний Центр, 2012. – 280 с.
2. Горбачев В. Н. Архитектурно – художественные компоненты озеленения городов: [Учеб. пособие для худ. - пром. вузов и арх. фак.] / В. Н. Горбачев. – М. : Высш. шк., 1983. – 207 с.
3. Лоліна Н.А. Мистецький простір у сучасній міській культурі / Н.А. Лоліна// Проблеми розвитку міського середовища: Наук.-техн. зб. – К.: ЦП «Компринт», 2016. – Вип.2 (16). – 209 с. – 185-194 с.
4. Лоліна Н.А. Стилістика міського середовища – парадигма існування в рамках сучасного Києва /Н.А. Лоліна// Сучасні проблеми архітектури та містобудування міського середовища: Наук.-техн. зб./ Відпов. ред.. М.М. Дьомін. – К.: КНУБА, 2015. – Вип.41 (15). – 252 с. – 131-136 с.
5. Петришин Г.П. та ін. Історичні архітектурно-містобудівні комплекси: наукові методи дослідження: Навч. посібник. / Г. П. Петришин, У.І. Іваночко, Ю.В. Ідак, С.І. Топилко, Х.С. Бойко, Н.С. Соснова, О.П. Олешко, Л.Б. Гнесь; За ред. Г.П. Петришин. – Львів.: Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2006. – 212 с.
6. Прищепкін Е., Київські мурали/ Е. Прищепкін. – К.: «Варто», 2017. – 220 с.
7. Посацький Б.С. Простір міста і міська культура (на зламі ХХ-ХХІ ст.): моногр. / Б. С. Посацький. – Львів.: Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2007. – 208 с.
8. Черкес Б. С. Національна ідентичність в архітектурі міста: Монографія / Б. С. Черкес. – Львів: Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2008. – 268 с.
9. Гін Алекс, Громадський простір – для людей: 8 саморобних локацій в США [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://rubryka.com/article/gromadskyj-prostir-dlya-lyudej-8-samorobnyh-lokatsij-v-ssha/>
10. SergiiGryshkevych,Мурали Києва [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://kyivmural.com/uk/index>

APARAT BEZPIECZEŃSTWA WOBEC METROPOLITY KRAKOWSKIEGO KARDYNAŁA ADAMA STEFANA SAPIEHY

Majewski Łukasz

*doktorant Uniwersytetu Humanistyczno-Przyrodniczego
im. Jana Długosza w Częstochowie*

Adam Sapięha a właściwie Adam Stefan Stanisław Bonifacy Józef Sapięha herbu Lis urodził się 14 V 1867 r w Krasiczynie. Jako dziecko pierwsze nauki pobierał w rodzinnym domu. Następnie uczęszczał do IV Wyższego Gimnazjum we Lwowie, które zakończył w 1886 roku, zdając egzamin dojrzałości. Równolegle studiował na Wydziale Prawa na Uniwersytecie w Wiedniu oraz w Instytucie Katolickim we francuskim Lille. W tym ostatnim spędził 10 miesięcy. Następnie kontynuował edukację w dziedzinie prawa na Uniwersytecie Jagiellońskim w Krakowie i w Wiedniu oraz studia teologiczne na uniwersytecie w Innsbrucku. Święcenia kapłańskie otrzymał 1 października 1893 roku we Lwowie¹.

W sierpniu 1894 roku młody duchowny rozpoczął pracę w parafii w Jazłowcu w archidiecezji lwowskiej. Rok później, w październiku 1895 roku ponownie wyjechał na studia, tym razem do Rzymu. 12 czerwca 1896 roku na Papieskim Uniwersytecie Laterańskim uzyskał stopień doktora prawa kanonicznego i cywilnego. W czasie nauki w Rzymie studiował też dyplomację w Papieskiej Akademii Szlacheckiej. Kariera Sapięhy zaczęła nabierać tempa. Od 1897 roku przez cztery kolejne lata pełnił funkcję wicerektora seminarium we Lwowie².

W latach 1905-1911 ponownie przebywał w Rzymie, gdzie pełnił funkcję rzecznika Kościoła katolickiego na ziemiach polskich. Wkrótce został mianowany szambelanem papieskim i dołączył do grona najbliższych współpracowników Piusa X. Utworzył też polskie biuro prasowe, którego głównym zadaniem było informowanie dziennikarzy o sytuacji Polaków, którzy mieszkali pod zaborami³.

W 1911 roku cesarz Franciszek Józef nominował Adama Sapięhę na ordynariat krakowski. Sakrę biskupią udzielił mu Pius X w kaplicy Sykstyńskiej 17 grudnia 1911 roku. Warto nadmienić, że w dniu ingresu do katedry wawelskiej nakazał wydać obiad dla ubogich mieszkańców Krakowa i okolic. Opieka nad potrzebującymi i biednymi była naczelną zasadą biskupiej posługi Sapięhy przez kolejne 40 lat⁴.

Działalność Biskupa Sapięhy była bardzo szeroka: zreorganizował i

---

1 J. Nowak, *Książę kardynał Adam Stefan Sapięha jako apostoł miłosierdzia w naszej ojczyźnie*, „Polonia Sacra”. 18 (2014) nr 2 (35), s. 178-179.

2 H. Glass, *Adam Stefan Sapięha (1867-1951)*, [w:] *W pracy i w walce. Życiorys szesnastu wybitnych Polaków XX wieku*, Londyn 1978, s. 27-30.

3 *Arcybiskup Sapięha na czele Kościoła w Polsce*, „Tygodnik Powszechny”, nr 42, s. 1-2.

4 B. Przybyszewski, *Zarys dziejów diecezji krakowskiej*, Kraków 1998, s. 84.

rozszerzył sieć parafialną tak, aby kapłani byli bliżej wiernych; pozwalał na zakładanie nowych zakonów w diecezji; zachęcał do tworzenia domów parafialnych, które miały stawać się ośrodkami życia kulturalnego i społecznego; tworzył przy parafiach komitety pomocy ubogim i potrzebującym; dążył również do podniesienia poziomu wykształcenia duszpasterstwa. W trakcie I wojny światowej założył Krakowski Biskupi Komitet Pomocy dla Dotkniętych Klęską Wojny, zwany również Książęco-Biskupim Komitetem (KBK), w efekcie czego otrzymał przydomek Wielkiego Jałmużnika. Jako zwolennik niezależności polskiego Kościoła od wpływów zewnętrznych, wszedł w konflikt z nuncjuszem apostolskim Achillesem Rattim, czyli późniejszym papieżem Piusem XI⁵.

Był bardzo aktywny w świecie polityki. W 1922 roku wygrał wybory do senatu z listy Chrześcijańskiego Związku Jedności Narodowej. Senatorem był jednak tylko przez niespełna pół roku, bowiem w marcu 1923 roku papież Pius XI wydał zakaz piastowania godności publicznych przez hierarchów. Działalność duszpasterska, społeczna i charytatywna abp. Sapiehy była ceniona przez wiele środowisk. Otrzymał liczne wyróżnienia i odznaczenia, z których najważniejszy to Order Orła Białego przyznany mu w 1936 roku⁶.

Na początku 1939 roku podpadający na zdrowiu abp Adam Sapieha poprosił Ojca Świętego o zwolnienie z urzędu. Jednakże w obliczu możliwości wybuchu wojny, zrezygnował ze swoich wcześniejszych planów. Po wybuchu II wojny światowej stał się przywódcą polskiego Kościoła i bezapelacyjnie jednym z przywódców całego narodu. Mimo nalegań hitlerowców nie dał się namówić na współpracę. Jeszcze w trakcie wojny zaangażował się w odbudowę państwowości polskiej m.in. zainicjował wydawanie „Tygodnika Powszechnego”, nakazał wznowienie wykładów na Wydziale Teologicznym, niezłomnie bronił żołnierzy podziemia⁷.

Po przejściu władzy w kraju przez komunistów, rozpoczęły się represje wobec członków Polskiego Państwa Podziemnego oraz związanych z nim duchownych – a więc głównie kapelanów AK czy NSZ. W lutym 1946 roku powstała Sekcja 5 Wydziału V, której zadaniem była walka z Kościołem katolickim i związkami wyznaniowymi. Wtedy to powołana została do życia sprawa obiektowa o kryptonimie „Zeus”. Jej założenia opierały się na rozpracowywaniu krakowskiej kurii metropolitalnej. W jej ramach została założona podteczka, w której gromadzono materiały dotyczące kard. Adama Sapiehy⁸.

Kardynał stał się trudnym przeciwnikiem dla władz komunistycznych. Jako sprawny dyplomata, w odpowiednich momentach potrafił iść na konieczne ustępstwa. Z drugiej strony cechowała go nieugięta postawa. Nie ustawał w

---

5 J. Marecki, F. Musiał, *Kard. Adam Stefan Sapieha*, [w:] *W obronie ojczyzny i kościoła. Komunistyczna bezpieka wobec biskupów polskich*, Kraków 2008, s. 11.

6 E. Morawska, *Sapieha Adam Stefan*, [w:] *Polacy w historii i kulturze krajów Europy Zachodniej. Słownik biograficzny*, Poznań 1981, s. 378-388.

7 J. Wolny, *Sapieha Adam*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 34, Wrocław-Warszawa-Kraków 1992-1993, s. 540-542.

8 J. Marecki, F. Musiał, dz.cyt., s.12.

wyjaśnianiu wiernym niebezpieczeństw systemu komunistycznego⁹. Ostrzegał również kapłanów, aby nie dawali się podejść niebezpiecznym metodom UB, który w podstępny sposób starał się pozyskać duchownych do współpracy¹⁰. Bronił również katolickich szkół, które były zamykane bądź przejmowane przez państwo oraz praca wiernych, a szczególnie dzieci i młodzieży do uczęszczania na spotkania organizacji religijnych¹¹

Kardynał A.S. Sapięha z powodu swojego zaangażowania społecznego i politycznego, a także szacunku jakim darzyli go wierni, znalazł się szybko w głównej sferze zainteresowania funkcjonariuszy UB. Inwigilowano jego aktywności i starano się zdobyć informacje o jego zamiarach. Na tej podstawie konstruowane były dalsze plany operacyjnego działania, które mogłyby okazać się jak najbardziej szkodliwe i destrukcyjne dla kościoła katolickiego¹².

W działania przeciwko kardynałowi bardzo silnie zaangażowana była cała sieć agenturalna. Podsluchiwano jego telefony, kontrolowano listy, czy inwigilowano pracowników i relacje w kurii. Na początku najaktywniej w tej materii wykazywali się agenci o pseudonimach „Janek” i „Paweł”. Na przełomie lat 40-tych i 50-tych dołączył do nich informator o pseudonimie „Kot”, do dziś niezidentyfikowany. Prawdopodobnie był on kurialistą. Z kolei dwaj wcześniej wspomniani agenci niekoniecznie musieli być duchownymi, jednak na pewno mieli mocną pozycję w tym środowisku.

Dla bezpieczeństwa ważne było również zdobywanie informacji o kazaniach i publicznych wystąpieniach kardynała. Szczególnym zainteresowaniem cieszyły się większe zgromadzenia, jak np. zebranie proboszczów i rektorów kościołów krakowskich z 8 XI 1949 roku. Na ten temat zachowały się donosy aż trzech informatorów: „Życzliwego”, „Kaby” oraz „Żagielowskiego”¹³. Wśród poruszanych kwestii omawiany był problem nauczania religii w związku z coraz większymi utrudnieniami ze strony władzy ludowej, funkcjonowania i rejestracji stowarzyszeń katolickich, ale także zachowania niektórych kapłanów. Wedle donosu kardynał miał zdenerwować się na proboszczów, którzy nie spełniali dobrze swoich obowiązków. Mówił, że sam osobiście dokona wizytacji w parafiach, usunie leniwych księży i zastąpi ich młodszymi, którzy nie będą się bać czynnie działać w tej trudnej dla kościoła katolickiego rzeczywistości¹⁴.

Niebawem przybierające na sile represje wobec duchownych sprawiły, że

---

9 *List pasterski abp. A. S. Sapięhy do wiernych archidiecezji krakowskiej o jedności narodu i chrześcijańskiej rodzinie, Kraków 16.VII.1945 r.*, [w:] „Tygodnik Powszechny”, nr 22, s. 2.

10 Instytut Pamięci Narodowej Oddział w Krakowie (dalej: IPN Kr) 039/1, t. 1, Sprawozdania sekcji 5 Wydziału V WUBP w Krakowie za lata 1946-1949, t. I, k. 109.

11 Archiwum Kurii Metropolitarnej w Krakowie (dalej: AKMK), Teki Sapiężyńskie, t. 28, nr 190; Memoriał kard. A.S. Sapięhy i bpa. Z. Choromańskiego, skierowany do prezydenta Polski ludowej i przewodniczącego KC PZPR Bolesława Bieruta, Kraków, 11 grudnia 1948 r.

12 IPN Kr 039/1, t. 1, Fragment raportu okresowego kierownika Sekcji 5 Wydziału V WUBP w Krakowie za okres od 15 do 30.XI.1947 r., k. 78.

13 IPN Kr 01/1, Wyciąg z donosu informatora „Życzliwy”, k. 77.

14 IPN Kr 01/1, Wyciąg z donosu informatora „Żagielowski”, k. 75.

kard. Adam Sapieha liczył się z tym, że jego niepokorne zachowanie w pewnym momencie będzie mogło stać się pretekstem do aresztowania. Dlatego też napisał oświadczenie, w którym zawarł, że w przypadku utraty wolności, wszelkie jego wypowiedzi, czy przyznania się byłyby nieprawdziwe i nie wynikałyby z jego woli¹⁵. Mimo wszystko jednak kardynał występował w obronie represjonowanych duchownych, m.in. wstawiając się u szefa WUBP w Krakowie za aresztowanym ks. Stanisławem Słonką, czy ks. Kazimierzem Buzałą, prosząc o jak najszybsze ich uwolnienie¹⁶. Odważny był również w manifestowaniu swoich poglądów poza granicami kraju. Podczas wizyty w Rzymie, zapytany o to, gdzie jest jego szata kardynalska, odpowiedział, że nie stać go na tak kosztowną rzecz, gdyż jego kraj został wyniszczony przez okupanta¹⁷. Ponadto stanowczo występował przeciw utworzonemu i sterowanemu przez bezpiekę ruchowi „księży patriotów”, którzy według niego niszczyli jedność w kościele, sięjąc niezgodę między duchownymi. Wielokrotnie występował do nich prosząc o opamiętanie, powołując się na śluby posłuszeństwa, które składali na ręce biskupów¹⁸.

Ogromna rola kard. Adama Sapiehy w kościele powodowała, że był coraz intensywniej inwigilowany, a sieć agenturalna wokół jego osoby coraz bardziej wzrastała. Praktycznie każdego dnia wpływały do WUBP nowe informacje o działalności, wystąpieniach, czy innych aktywnościach kardynała. Póki co nie ma źródeł potwierdzających, że UB w jakikolwiek sposób uniemożliwił działania metropolity. Prawdopodobnie wówczas funkcjonariusze z zajmującej się Kościołem sekcji nie mieli możliwości przeprowadzenia bardziej restrykcyjnych działań operacyjnych, bądź zdawali sobie sprawę z tego, że kardynał był poza ich zasięgiem. Dlatego też ograniczali się jedynie do analizy jego działań pod względem zagrożenia dla ówczesnej władzy i wysyłania na ten temat raportów¹⁹.

Nawet podczas choroby metropolity informatorzy wysyłali codziennie donosy o jego działaniach, planach, a przede wszystkim o stanie zdrowia. Szczególnie aktywny w tej sprawie był wspomniany już wcześniej TW „Kot”. Z kolei głównym zadaniem informatora o pseudonimie „Dyrektor” było pozyskanie informacji o tym, kto miał największe szanse na zastąpienie kardynała Sapiehy²⁰.

Po śmierci metropolity bezpieka robiła wszystko, aby na bieżąco orientować się w nastrojach panujących w społeczeństwie i uzyskać jak najszybciej informacje o ewentualnie wzrastających niepokojach. Przed pałacem biskupim nieustannie gromadziły się tłumy ludzi z różnych środowisk społecznych, które

---

15 J. Wolny, Kardynał Adam Stefan Sapieha w służbie narodu i Kościoła, „Niedziela”, nr 6, 1982, s. 5.

16 IPN Kr 01/1, Pismo kard. S.A. Sapiehy do szefa WUBP w Krakowie w sprawie aresztowanych księży Kazimierza Buzały i Stanisława Słonki, k.117.

17 IPN Kr 01/1, Odpis donosu informatora „Brodecki” w sprawie pobytu A.S. Sapiehy w Rzymie, k.8.

18 „Notyfikacje”, 1951 nr 1-3, s. 23.

19 J. Dąbrowski, *Adam Stefan Sapieha*, „Tygodnik Powszechny”, nr 41, s. 5

20 IPN Kr 01/1, Donos informatora „Dyrektor” w sprawie sytuacji w kurii krakowskiej po śmierci kard. A. S. Sapiehy, k. 15-18.

wyrażały żal i smutek po śmierci „Księcia Niezłomnego”, „obrońcy kościoła”, „wielkiego człowieka”²¹. Wśród tłumu mówiono o tym, że śmierć metropolity przyspieszył UB, który go nieustająco nękał. Niektórzy powtarzali, że jego pogrzeb zamieni się w wielką manifestację społeczną. Kobiety czuwające pod siedzibą metropolity zanosiły się płaczem i wzywały do przyjęcia żałoby takiej, jaka zapanowała po śmierci Piłsudskiego – powinno się zaciemnić wszystkie światła, a każdy katolik powinien przywdziać czerń. Wszędzie było słyhać głosy osób, które specjalnie chciały zwolnić się z pracy, bądź zrezygnować ze swoich obowiązków, czy przyjemności, aby móc towarzyszyć w ostatniej drodze „Księciu Niezłomnemu”. W obawie przed rozruchami wywołanymi przez tłum wiernych, którzy mogli uczestniczyć w pogrzebie kard. Sapiehy, zmobilizowano ogromną ilość funkcjonariuszy UB i MO – w pogotowiu stawiając wojskowe jednostki KBW. Akcja zabezpieczenia owego wydarzenia była jednym z najbardziej skomplikowanych i rozległych przedsięwzięć WUBP w tym czasie²². Plan tej operacji szczegółowo opisywał kolejne etapy pogrzebu, wyznaczał osoby kierujące odpowiednimi sztabami zabezpieczenia, co do godziny ustanawiał służbę dyżurnych operacyjnych oraz osób ochraniających najważniejsze instytucje w mieście. Zwiększono ilość patroli samochodowych, których zadaniem było zapobieganie kolportażowi ulotek, sporządzaniu wrogich hasła oraz wywoływaniu innych zakłóceń. W rejonie pogrzebu wszystkie skrzyżowania ulic dojazdowych obstawiała milicja 15 posterunkami w sile 95 ludzi. Cała trasa przemarszu konduktu pogrzebowego została podzielona na odcinki, które były chronione przez ogromną liczbę funkcjonariuszy. Ponadto wielu z nich, miało znajdować się wśród tłumu w ubraniach cywilnych²³.

Śmierć metropolity nie zakończyła zatem działań operacyjnych UB w jego sprawie. Władze PRL były świadome tego, że zwycięstwo nad Kościołem krakowskim mogło mieć miejsce tylko po zniszczeniu lub oczernieniu legendy „Księcia Niezłomnego”. Dlatego też doprowadziły one do propagandowego procesu kurii krakowskiej, który został przeprowadzony w styczniu 1953 roku. Sądzone wówczas działacze niepodległościowych oraz kapłanów z krakowskiej kurii. Celem procesu było skompromitowanie metropolity, dlatego oskarżono go o szpiegostwo, przywłaszczanie sobie dóbr materialnych, broni, a także o przygotowywanie buntu wobec władzom PRL. Dla spotęgowania wrażenia wygnano z diecezji następcę księcia kardynała – metropolitę nominata krakowskiego – abp. Eugeniusza Baziaka. Chociaż proces sądowy kurii krakowskiej odniósł propagandowy sukces, gdyż doprowadzono do obniżenia autorytetu części kapłanów biorących udział w działalności niepodległościowej, nie udały się próby skompromitowania kard. Adama Sapiehy. Tenże proces był ostatnim punktem działań operacyjnych przeciwko „Księciu Niezłomnemu”,

---

21 IPN Kr 01/1, Donos informatora „Cechmistrz” w sprawie nastrojów społecznych w Krakowie po śmierci kard. A.S. Sapiehy, k. 30.

22 IPN Kr 01/1 Materiały dotyczące kard. A.S. Sapiehy, k. 33.

23 IPN Kr 01/1, Plan przedsięwzięć mających zabezpieczyć pogrzeb kard. A.S. Sapiehy, k. 36-44.

którego władza ludowa obawiała się także po jego śmierci²⁴.

Aparat bezpieczeństwa prowadził szeroko zakrojone działania względem metropolity krakowskiego. Każdego dnia wszystkie jego czynności były obserwowane przez całą sieć informatorów rekrutowanych wśród duchownych, najbardziej wśród najbliższego otoczenia kardynała. Działalność społeczna, dobroczynna i kościelna metropolity była tak rozległa, a jego postawa niezłomna, że wzbudzał szacunek wśród ludzi niezależnie od pochodzenia, co powodowało wśród bezpieki chyba największe poczucie zagrożenia.

Bibliografia

1. *Arcybiskup Sapieha na czele Kościoła w Polsce*, „Tygodnik Powszechny”, nr 42, s. 1-2.
2. Dąbrowski J., *Adam Stefan Sapieha*, „Tygodnik Powszechny”, nr 41, s. 5
3. Glass H., *Adam Stefan Sapieha (1867-1951)*, [w:] *W pracy i w walce. Życiorys szesnastu wybitnych Polaków XX wieku*, Londyn 1978, s. 27-30.
4. *List pasterski abp. A. S. Sapiehy do wiernych archidiecezji krakowskiej o jedności narodu i chrześcijańskiej rodzinie*, Kraków 16.VII.1945 r., [w:] „Tygodnik Powszechny”, nr 22, s. 2.
5. Marecki J., F. Musiał, *Kard. Adam Stefan Sapieha*, [w:] *W obronie ojczyzny i kościoła. Komunistyczna bezpieka wobec biskupów polskich*, Kraków 2008, s. 11.
6. Morawska E., *Sapieha Adam Stefan*, [w:] *Polacy w historii i kulturze krajów Europy Zachodniej. Słownik biograficzny*, Poznań 1981, s. 378-388.
7. „Notyfikacje”, 1951 nr 1-3, s. 23.
8. Nowak J., *Księżę kardynał Adam Stefan Sapieha jako apostoł miłosierdzia w naszej ojczyźnie*, „Polonia Sacra”. 18 (2014) nr 2 (35), s. 178-179.
9. Przybyszewski B., *Zarys dziejów diecezji krakowskiej*, Kraków 1998, s. 84.
10. Wolny J., *Sapieha Adam*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 34, Wrocław-Warszawa-Kraków 1992-1993, s. 540-542.
11. Wolny J., Kardynał Adam Stefan Sapieha w służbie narodu i Kościoła, „Niedziela”, nr 6, 1982, s. 5.
12. Archiwum Kurii Metropolitarnej w Krakowie (dalej: AKMK), Teki Sapieżyńskie, t. 28, nr 190; Memoriał kard. A.S. Sapiehy i bpa. Z. Choromańskiego, skierowany do prezydenta Polski ludowej i przewodniczącego KC PZPR Bolesława Bieruta, Kraków, 11 grudnia 1948 r.
13. Instytut Pamięci Narodowej Oddział w Krakowie (dalej: IPN Kr) 039/1, t. 1, Sprawozdania sekcji 5 Wydziału V WUBP w Krakowie za lata 1946-1949, t. 1, k. 109.
14. IPN Kr 039/1, t. 1, Fragment raportu okresowego kierownika Sekcji 5 Wydziału V WUBP w Krakowie za okres od 15 do 30.XI.1947 r., k. 78.
15. IPN Kr 01/1, Wyciąg z donosu informatora „Życzliwy”, k. 77.
16. IPN Kr 01/1, Wyciąg z donosu informatora „Żagielowski”, k. 75.
17. IPN Kr 01/1, Pismo kard. S.A. Sapiehy do szefa WUBP w Krakowie w sprawie aresztowanych księży Kazimierza Buzafa i Stanisława Słonki, k.117.
18. IPN Kr 01/1, Odpis donosu informatora „Brodecki” w sprawie pobytu A.S. Sapiehy w Rzymie, k.8.
19. IPN Kr 01/1, Donos informatora „Dyrektor” w sprawie sytuacji w kurii krakowskiej po śmierci kard. A. S. Sapiehy, k. 15-18.
20. IPN Kr 01/1, Donos informatora „Cechmistrz” w sprawie nastrojów społecznych w Krakowie po śmierci kard. A.S. Sapiehy, k. 30.
21. IPN Kr 01/1 Materiały dotyczące kard. A.S. Sapiehy, k. 33.
22. IPN Kr 01/1, Plan przedsięwzięć mających zabezpieczyć pogrzeb kard. A.S. Sapiehy, k. 36-44.
23. IPN Kr 01/1, Meldunek specjalny naczelnika Wydziału V WUBP w Krakowie do Dyrektora Departamentu V MBP, k. 121-125.

---

24 IPN Kr 01/1, Meldunek specjalny naczelnika Wydziału V WUBP w Krakowie do Dyrektora Departamentu V MBP, k. 121-125.

ИНТЕГРАЦИЯ КОММУНИКАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ХУДОЖЕСТВЕННУЮ КУЛЬТУРУ XX-XXI ВЕКОВ

Макаревич Анна Владимировна,

*Белорусский государственный университет культуры и искусств,
старший преподаватель кафедры менеджмента социокультурной
деятельности, кандидат искусствоведения
anna.kruchkova@gmail.com*

Коммуникационные технологии стали проникать в художественную культуру в начале XX в., найдя отражение в творчестве футуристов, дадаистов и др. стилевых направлений. Активно осваивая коммуникативный потенциал новых технологий, художники-экспериментаторы трансформировали эти идеи в творчество.

Первым средством массовой коммуникации, которое открыло новые творческие горизонты, стало радио. Одним из первых идею радио-технологии применил в своем творчестве немецкий художник-абстракционист В. Рутман. В 1928 г. он создал, так называемую, радиопьесу, которая представляла собой фильм, в котором отсутствует видеоизображение. Это говорит о том, что в технологии радио заложено особое пространство для творческих экспериментов. Более того, как отмечал в одном из своих манифестов, известный итальянский футурист Ф. Маринетти, радио предоставляет художникам творческую свободу в виду отсутствия каких бы то ни было культурных традиций.

Богатым источником для возникновения различного рода художественных экспериментов послужило создание телефонной связи. В начале 1920-х гг. стали возникать интересные творческие акты с использованием технических возможностей коммуникационных технологий. Например, художники прибегали к опыту совместного творчества на расстоянии, но с помощью телефонной связи. В подобных творческих экспериментах могли применяться также различные технические устройства, сканирующие и передающие графику с помощью телефонных проводов (факс, например).

На протяжении XX в. глобальные коммуникационные сети развивались стремительным темпом и вскоре телефонные технологии сменились телекоммуникационными. Основной творческой задачей в этой связи становится создание не «статичного» («неизменного») произведения искусства, а создание артефактов, находящихся в «изменяемом», процессуальном состоянии, наподобие хэппенингов или перформативного искусства, и телекоммуникационные сети дают огромное количество возможных вариантов создания творческих событий. Примером интерактивной живописи может служить творческий акт, когда художник посредством телекоммуникационной сети передает визуальное изображение

другому, который трансформирует исходное. Это процесс «открытого творчества» может не иметь конца. Подобный творческий прием может быть использован и в составлении литературного произведения и выглядеть либо как совместное написание оригинальных текстов несколькими авторами, либо как создание текста с использованием различных сюжетных линий, героев и проч. из созданных ранее произведений.

Так, коммуникационные технологии, проникнув в творческую среду, позволили художникам не столько репрезентировать свои произведения, сколько изменили суть творческого процесса, сделав его открытым и интерактивным.

Однако следует отметить, что воплощение идей коммуникационных технологий в творчестве шло куда более быстрыми темпами нежели их теоретическое осмысление и обоснование. Вопросы взаимодействия культуры и техники стали дискуссионными лишь со второй половины 1960-х гг. – возникло целое философское направление – философия техники, освещающее проблемы связанные с определением роли коммуникационных технологий в культуре и творчестве. На сегодняшний день подобные вопросы освещаются достаточно широко в культурологии, философии, искусствоведении и компьютерной индустрии.

Основные заключения многочисленных исследований сводятся к тому, что коммуникационные технологии, прежде всего, в корне изменили сам творческий процесс, сделав его до конца не законченным, открытым вмешательствам извне, а иногда и нуждающимся в некоем дальнейшем развитии, то есть произведение искусства получило статус «процессуального». Законченное произведение, таким образом, не является самоцелью творческого процесса, оно лишь импульс для дальнейших художественных поисков.

Кроме того, идея интерактивного творчества, в основе которого находятся коммуникационные технологии, расшатывает идею авторства и авторского стиля, поскольку на первый план становится идея соучастия и сотворчества. В подобном телекоммуникационном творческом процессе важное место приобретает коммуникационный контекст или пространство, в котором каждый из участников имеет возможность реализовать свои творческие идеи. Произведение искусства как результат подобного творческого акта становится лишь документом творческого коммуникационного процесса. Эта идея в свою очередь влечет за собой изменение представления не только о самом субъекте творчества, но и о материальности произведения, которое начинает приобретать черты процессуальности и, как следствие, дематериализуется.

В современной культурном пространстве под воздействием коммуникационных технологий изменяется и статус Творца, который является лишь инициатором художественного события, но никак ни его автором, он дает импульс к творческому взаимодействию, но не замыкает его.

Интерактивное творчество, отсутствие автора, дематериализация произведения искусства привело и к трансформации традиционного зрителя и зрительского восприятия творчества, поскольку зритель оказывается вовлечен в художественный процесс.

Таким образом, возникновение коммуникационных технологий стало мощнейшим стимулом для становления и развития новых видов искусства. Более того, современные коммуникационные технологии изменили традиционную творческую парадигму, значительно расширили возможности процесса художественного взаимодействия и сотворчества. Можно говорить о том, что в основу одной из новейших концепций современного творчества – открытого, интерактивного – легли возникшие и получившие широкое распространение и развитие в течение XX века коммуникационные технологии.

Литература:

1. Абдеев, Р.Ф. Философия информационной цивилизации / Р.Ф. Абдеев. – М. : ВЛАДОС, 1994. – 336 с. : 58 ил.
2. Беньямин, В. Произведения искусства в эпоху его технической воспроизводимости // Беньямин, В. Избранные эссе / В. Беньямин. – М. : Медиа, 1996. – 240 с.
3. Боров, В.И., Коваленко, А.В. Культура и массовая коммуникация / В.И. Боров, А.В. Коваленко. – М., 1982. – 304 с.
4. Клузински, Р. Интерактивность и проблема коммуникации в контексте философии деконструктивизма / Р. Клузинский // NewMediaLogia. – М. : ЦСИ, 1996. – С. 54–56.

LONELINESS AS AN EPIDEMIC

Vitalii MALIMON,

*PhD in Public Administration, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Public Administration
Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas
vmalimon@ukr.net*

Loneliness is considered to be an epidemic illness of the XXI century. And every year it will only increase. For example, Harvard researchers estimate that in the United States in fifteen years about 45% of the population will be lonely, and 52% in Japan [4].

According to Euromonitor International, worldwide, the number of people living alone has increased dramatically from 1996 to 2006 – from 153 million to 201 million (up to 33%). And according to the results of the European Union Statistics on Income and Living Conditions, the average annual increase in the number of individual households in the EU is 2.8%.

Eurostat statistics confirms the global trend – in 2016 in the European Union there were 220 million households, one-third of them – individual. The more north the country is on the map, the more its inhabitants prefer to live in isolation. Thus, 47.4% of households in Denmark consist of one person, in Sweden – 52%, in Cyprus – 20.8%, in Portugal – 20%.

Women are more often to choose a lonely way of life. In EU countries, according to the European Union Statistics on Income and Living Conditions, in 2014, the proportion of such individuals averaged 56.6% (from 50.7% in Denmark to 68.7% in Latvia) [2].

A survey of over 1,000 elderly Britons on a social network site revealed that 73% of them suffered from loneliness for some time or all the time. Half of them felt like this for many years. At the same time, many of them were not living alone, though they were not able to talk about their feelings, even with their loved ones. Nine out of ten said that you can feel lonely even in the family circle.

Carolina Abrahams, a charitable organization director, believes that the effects of loneliness can be devastating. «We can all do something to change the situation for the better. Simple things – greetings or one-minute conversations can embellish the day of an elderly person», – she believes. Charity organizations warn that 1.2 million elderly people in England are chronically lonely. 500,000 of them, over the age of 60, are usually alone. The main factors of loneliness are loss of partner, shyness, retirement and poor health.

In a commission report to **Joe Cox**, it is said that there are millions of isolated citizens. 56 percent of them never talked about their feelings with anyone. Most admit that close friends and relatives would be surprised to discover the truth. Four out of ten elderly people say they sometimes spend the day without saying

a word. Experts warn that loneliness is as harmful to health as smoking [5].

Thus, back in 2007, Professor of Medicine at the University of California at Los Angeles, **Steve Cole**, along with other scientists from the University of California, made an interesting discovery. It turned out that the cells of those who suffer from chronic loneliness look different. Scientists have noticed two main genetic differences between lonely and «non-single» people. 1) In lonely people, genes responsible for the inflammatory reaction of the body, show much more activity. And this is quite dangerous. Yes, inflammation is necessary for the body to cope with the injury. But if the inflammatory processes occur constantly, this creates a good environment for the development of atherosclerosis, cardiovascular and neurodegenerative diseases, as well as metastatic cancer. «This is one of the explanations why lonely people are more prone to such diseases», **Steve Cole** says. 2) At the same time, the activity of genes responsible for the fight against viral infections is suppressed. These genes are responsible for the production of special proteins – interferons of the first type, which prevent the multiplication of viruses in the body. According to **Steve Cole**, in this case loneliness is turning into an epidemic that must be countered. After all, it is more dangerous for health than anxiety and depression, which we are usually scared of [3]. Another study by Americans shows that loneliness, like the physical state of obesity, can cause premature death. **Julianne Holt-Lunstad**, the professor of Psychology at the University of Birmingham in Utah, who led the meta study of colleagues, introduced two of its main directions. The first involved 148 scientific analyzes with 300 thousand participants. His results showed that active social relationships are associated with a 50% reduction in the risk of early death. The second line has collected 70 studies, which attracted 3.4 million people from Europe, Asia and Australia. His main conclusion is that the general welfare of developed countries leads to a decrease in fertility, the aging of nations, often worsening the conditions for public health [7].

According to the scientific studies conducted in 2017 in the UK, it has been estimated that nearly nine million people in the country feel lonely either often or on an ongoing basis. This condition can have very serious consequences for health. As a result, the British government has appointed **Tracy Crouch**, the minister of loneliness, who will deal with issues that Prime Minister **Teresa May** has called «the sad reality of modern life» for many Britain people.

Scientific research conducted at McGill University shows that 75% of adult men living in Canada have no friends, 20% have one friend, and only 5% have more than one friend. Similar conclusions show the studies conducted after a survey of American men. About 90% consider their wives to be their best friends, which comes as no surprise. However, it is alarming that, from the point of view of the norms of individual and public health, the wives were usually the only close friends of these men. Instead, almost all questioned women had not only some very good girl-friends, but also some good boy-friends [8, p. 80].

However, there are some studies of positive manifestations of loneliness. Thus, according to **Eric Kleinberg**, a sociologist, a doctor of philosophy at the

University of New York and the author of the book «Going Solo». New Social Reality', it is important to clearly distinguish the concept of «lonely» and «a loner». After all, not all people who choose to live in isolation, are lonely. On the contrary, according to hundreds of researches and interviews by the author of the book «Going Solo», single people lead a more colorful social, cultural and sexual life than those who live in a marriage. «To live alone, to be alone and to feel lonely are three different social conditions», **Eric Kleinenberg** says. And while ten years ago, the widespread desire of people to be separated from each other led to a generally negative reaction of society, today these reactions have changed for the calmer ones. Now among the titles such as «Lonely people are more likely to develop dementia», «Lonely people are prone to colds and depression», «Family people are less likely to get a heart attack», there are increasingly more optimistic – «The benefits of loneliness», «The best time to be lonely» and «Why do lonely people live a richer and more meaningful life?» [1].

Eric Kleinenberg says, «There is every reason to believe that lonely people compensate for their high social activity, which exceeds the activity of those who live together, and in cities where there are many single people, cultural life rages». In his view, we are obliged to the very same people with innovations and progress in general.

American journalist **Rebecca Traister** wrote the book «All lonely ladies. Unmarried Women and the Rise of an Independent Nation», which studies the impact of a huge number of unmarried women on the political landscape. In her opinion, unmarried American women helped Barack Obama in 2012 to get into the White House – they accounted for 23% of his electorate. According to polls, married ladies preferred to vote for Mitta Romney.

«American unmarried women have demonstrated that they have the power to change the country's life. And this causes a lot of people to be nervous», says **Rebecca Traister** [9]. According to her, earlier the politicians did not take into account the opinion of unmarried people, since most of them were too young and usually did not participate in the political life of the country. Today, however, social reality has changed dramatically: 53% of adult Americans are not married (according to 2015, 40% of all newborn Americans come from unmarried women). And these women are seriously concerned about their future – that's why they follow the political changes and take an active part in them, as a rule, on the side of the Democrats.

Huge work in the fight against the myths concerning loners and their discrimination was performed by **Bella de Paulo** – a professor of philosophy at Harvard University and a social psychologist at the University of California at Santa Barbara. She carried out a significant analysis of scientific studies published after 2000 about how marriage and lonely lifestyle affect the level of happiness and personal growth. The unexpected results of this work **de Paulo** voiced at the Annual Congress of the American Psychological Association (APA) in 2016. Firstly, she found 20,000 scientific publications about marriage and only 500 – devoted to the lives of single people. Secondly, the scientist and his staff came

to the conclusion that people who prefer loneliness lead a more colorful social life and are developing more actively psychologically than married ones [2]. In particular, one study showed that people who got married in the next five years practically stop in personal development, in contrast to those who decided not to marry. Another study found that non-marital citizens are more attentive to their relatives and loved ones – their family and friendship ties are stronger than in those who focus on their marital partner. «When people get married, they become more reserved», **Bella de Paulo** summed up [6].

Thus, nowadays, loneliness has a global nature, it is one of the present-day megatrends and has both positive sides (creates a space for self-actualization, allows to lead a more colorful social, cultural and sexual life) and negative sides (it can have negative consequences for the physical, mental and spiritual health of a person).

Список використаних джерел [References]:

1. Кляйненберг Эрик. Жизнь соло. Новая социальная реальность. М.: Альпина нон-фикшн, 2014. 284 с. [Kleinenberg Eric. Going solo. New social reality. M.: Alpina non-fiction, 2014. 284 p.].

2. Навольнева И. Сто років самотності: люди в усьому світі обирають життя соло. URL: <https://innovationhouse.org.ua/statti/sto-let-odnochestva-lyudy-vo-vsem-myre-vybyrayut-zhynz-solo/>. [Navolneva I. One hundred years of loneliness: people all over the world choose a solo life. URL: <https://innovationhouse.org.ua/statti/sto-let-odnochestva-lyudy-vo-vsem-myre-vybyrayut-zhynz-solo/>].

3. Психологи рассказали, как одиночество влияет на организм. URL: <http://news.ua/health/psixologi-rasskazali-kak-odinochestvo-vliyaet-na-organizm/>. [Psychologists have told how loneliness affects the body. URL: <http://news.ua/health/psixologi-rasskazali-kak-odinochestvo-vliyaet-na-organizm/>].

4. Самотність – це епідемія: З такою заявою виступили фахівці Американської психологічної асоціації. URL: <https://expres.online/archive/digest/2017/09/24/263667-samotnist-epidemiya-takoju-zayavoyu-vystupyly-fahivci-amerykanskoji>. [Loneliness is an epidemic: The statement was made by experts of the American Psychological Association. URL: <https://expres.online/archive/digest/2017/09/24/263667-samotnist-epidemiya-takoju-zayavoyu-vystupyly-fahivci-amerykanskoji>].

5. Титова Е. Британію охопила «епідемія самотності». URL: <http://zdorowya.com.ua/zdorov-ya-v-sviti/item/2992-eksperty-brytaniuu-okhopyla-epidemiia-samotnosti>. [Titova E. Britain was covered by the «epidemic of loneliness». URL: <http://zdorowya.com.ua/zdorov-ya-v-sviti/item/2992-eksperty-brytaniuu-okhopyla-epidemiia-samotnosti>].

6. DePaulo Bella. Singled Out: How Singles Are Stereotyped, Stigmatized, and Ignored, and Still Live Happily Ever After. St. Martin's Press, 2006. 325 p.

7. Loneliness and Social Isolation as Risk Factors for Mortality: A Meta-Analytic Review. URL: <https://www.ahsw.org.uk/userfiles/Research/Perspectives%20on%20Psychological%20Science-2015-Holt-Lunstad-227-37.pdf>.

8. Moustakas C.E. Loneliness and love. Englewood Cliffs, N. J.: PrenticeHall, 1972. 146 p.

9. Traister Rebecca. All the Single Ladies: Unmarried Women and the Rise of an Independent Nation. Simon & Schuster, 2016. 339 p.

CONSTITUTIONAL, POLITICAL AND ETHICAL PARADIGMS. CONDITIONS FOR GENDERCHANGE

*Maciejczuk Mateusz Krzysztof
Olchanowski Mateusz
OlchanowskaMagdalena
Masters of law, PhD Student's
University of Bialystok*

The legal system in Poland is based on a dichotomous division of the sexes into male and female. It is rooted in the Polish tradition and constitutes one of the cornerstones of the functioning of society, where each gender is assigned specific social roles. Human sex is not only a biological but also a legal category. The term sex in English refers only to the biological characteristics of sex. The term sex used on the basis of the Polish language covers all the characteristics of men and women[1].

The following sex types can be distinguished: genetic, gonadal, hormonal, hypotalmistic, genital, certified, mental and social. The certified sex is determined by the doctor after the birth of the child on the basis of physical characteristics[2] and is entered in the birth certificate (at this point the doctor cannot determine the mental sex of the child). The mental sex is defined by the term gender. When there is a lack of gender identity, a kind of “conflict” between mental sex and physical sex, we are dealing with the phenomenon of transsexualism, which is also affected by moral changes, evolution of moral assessments, cross-border flow of media and personal patterns[3]. The issue of transsexualism will always be perceived subjectively, which is mainly influenced by the ethical and religious worldview.

Performing gender reassignment has legal implications. In the area of civil law, these will be family law issues (marriage, parent-child relations) and the protection of personal rights. Due to the formal scope of the work, issues of gender reassignment in labour and social security law will not be discussed in detail[4]. Undoubtedly, sex “correction” raises a legal and ethical problem, therefore, in order to fully understand the problem, it is necessary to make a proper legal and dogmatic interpretation.

The term transsexualism was introduced in 1949 by D. Caldwell, but its popularization dates back to 1952, when George Jorgensen became Christine Jorgensen[5]. The common definition given by K. Imielinski and accepted by the doctrine reads: “*Transsexualism means the discrepancy between the psychological sense of gender and morphological-biological structure and social (certified) gender, which are perceived as (foreign) and belonging to the opposite sex[6]*”. In Poland, the first such procedure was performed in 1963 in the Railway Hospital in Międzyzylesie[7].

Unlike other disorders such as sexual deviation, Transsexualism is not just

a sexual disorder. Such persons are a particular minority, demanding that gender reassignment be sanctioned and that they be given the chance to live a normal life in society. Transsexuals are often classified with homosexuals (on the basis of LGBT-Lesbian, Gay, Bisexual and Transgender). Nothing could be further from the truth; the only thing they have in common is hostility and intolerance by society, while the difference is extreme as homosexuals are reconciled to their own carnality and sex while transsexuals are not. A transsexual feels like a man “trapped” in a woman’s body or a woman “trapped” in a man’s body, and therefore people affected by this disorder are constantly uncomfortable with the maladjustment of the psychological sex to the biological structure of the body and suffer as a result of that (people encountering gender reassignment difficulties are several times more likely to commit suicide than the average for the whole population). Transsexual fetishism is often confused with transsexualism. There is no “syndrome” of sex disapproval in its course, which is the main determinant of transsexual persons.

Discrimination based on sexual identity led to the development of the “Yogyakarta Principles[8]” in 2006. This document includes a reconstruction of international human rights standards for transsexual people. These principles are a doctrinal interpretation of the applicable provisions of international human rights law. Individuals with different sexual identities should have legal capacity in all aspects of the law. No status such as parenthood or marriage may be used to prevent a person’s sexual identity by law. States should establish procedures in their domestic law to take into account gender identity, reconciled with the legal protection of third parties’ interests[9]. The preamble defines sexual identity as a deeply felt internal feeling of gender. The principle of the right to life, freedom of conscience and religion is particularly important from an ethical point of view. No one should be arbitrarily deprived of his or her life on grounds of sexual orientation or identity. The State should take all legal measures to ensure that the rights of persons to freedom of thought or conscience are not discriminated[10]. These principles implicitly give rise to the principle of the subjectivity of the law, where everyone has the right to have his or her legal personality recognised everywhere[11].

The main problem for transsexuals is the lack of comprehensive regulation of the legal status of persons before and during gender reassignment. The current gender reassignment procedure consists of the following stages: medical diagnosis, hormone therapy, legal gender reassignment, surgery[12]. Some transsexuals consider it sufficient to make legal gender reassignment, which sanctions their functioning in society. A way to address the sex gap experienced by a person and the gender of the body is gender correction, which is performed surgically with the support of mainly hormonal pharmacotherapy. Often, the legislator combines certain rights and obligations with belonging to a particular sex. Legal norms refer to sex in two aspects: the first one serves equality and is an emanation of the principle of equality and non-discrimination, the second one makes the admissibility of a given action dependent on belonging to a given sex,

e.g. in the law of social security there is a difference between women and men in terms of the age needed to retire. For many reasons, gender reassignment is important under civil and family law. Firstly, it has an impact on marriage. In accordance with Article 18 of the Constitution of the Republic of Poland[13] and Article 1§1 of the Family Code[14], marriage is a union of persons of the opposite sex[15]. Secondly, sex is significant when civil-status rights are asserted, when the origin of a child is established and denied from a specific woman and a specific man. Thirdly, gender is considered to be part of the personal status of each individual. The last aspect is that belonging to a particular sex is treated as a personal right of a particular person.

Gender reassignment is a controversial global problem, which has led to international jurisprudence and protection at the level of the European Charter of Human Rights. The European Court of Justice in Strasbourg initially believed that gender reassignment was an internal matter for each country[16]. A turn in the jurisprudence came in the case of Mr Godwin of United Kingdom, where internal law regulations violating the right to private life of a transsexual are contrary to the Convention[17]. Being a member of a particular sex is not legally irrelevant, but is important, for example, in the case of retirement age. It is worth stressing that the Godwin judgment is *ex nunc* effective, i.e. a breach of the Convention cannot be invoked by preventing a change in the entry in the birth record as to whether a person belongs to a particular sex in time before the judgment is given.

Under Article 8 of ECHR, States are obliged to enable gender reassignment including the content of civil records for those who have undergone an appropriate surgical procedure. It is up to States to “determine” how gender reassignment is to be carried out.

The topic of transsexualism has also appeared in the case law of the European Court of Justice[18]. A good example was *K.B. v. National Health Service Pensions Agency, Secretary of State for Health*. This person created a relationship with a transsexual who changed from female to male. The lack of legislation prevented him from changing the sex in the birth register, which was an obstacle to marriage, and in the event of the death of one of the partners, the other partner would not receive a pension paid in such situations. Mr Colomer, Advocate General of the ECJ, has prepared a comprehensive opinion on this case, stating that transsexuals may amend their civil-status records as regards their gender and, consequently, the entry in their birth certificate does not enable them to marry the sex, which they originally belonged to. That right is a fundamental right and the fact that it cannot be enforced infringes Community law[19]. The Member States are required to implement the Directives in a manner consistent with the requirements of clarity and certainty by adopting the relevant national provisions; purely administrative practices are not appropriate for that purpose. It may be concluded from the principle of legal certainty that the national legislature is under an obligation to regularise transsexuals. However, until such time as legislative changes are made, the courts are responsible for the protection of transgender people.

Gender reassignment is the basis for changing the personal ID number in which gender information is encoded. If you have a new personal ID number, you can get a new ID card. Once an ID card is received, documents such as your driving licence, passport or insurance card can be changed. The first change of gender, both in legal and biological terms, by a decision of the Provincial Court for the city of Warsaw dated November 24, 1964[20]. However, the front line of the decision begins with the Supreme Court's resolution of 25 February 1978 (III CZP 100/77) allowing for gender reassignment in the birth certificate before surgery, and the correction of the birth certificate in a non-procedural mode[21]. The position was changed by the resolution of the Supreme Court of 22 June 1989 (III CZP 37/89)[22], where being a transsexual is not a basis for correcting the entry of gender in the birth certificate. The provision formulated in this way in practice resulted in a ban on applying Article 31 of the Law on civil status records to transsexuals[23]. On the basis of Article 31 of the C.C.C. the application of a transgender person for correction of the birth record was rejected. The case was taken care of by the Ombudsman, who applied for an extraordinary review to the Supreme Court. The Supreme Court's resolution of 22 March 1991 (III CRN 28/91)[24] recognised the sense of belonging to a given sex as a personal right resulting from art 23 of civil code[25] which on practice, this contributed to an action for gender reassignment under Article 189 of the Code of Civil Procedure, where the defendants would be the plaintiff's parents[26]. However, legal gender reassignment was only allowed after the medical procedure. This change is not a correction of the birth record, but leads to an additional note. The process of determination is not a question of declaring a right that existed previously, but of determining a new right that did not exist previously by way of a court decision. The plaintiff previously had, for example, the status of a man from whom many different legal relations arose, and now the plaintiff wants a change in the status of a woman from which new legal relations will arise.

It is assumed in the doctrine that belonging to a specific gender is a personal right, although gender as a personal right is not mentioned *expressis verbis* in the open catalogue of personal rights in Article 23 of the Civil Code. For example, ridiculing the transsexual's gender may be considered a violation of personal rights. For example the question may be, whether the person laughs at the biological gender or the legal gender[27]. As far as the ridicule of the legal gender is concerned, when a transsexual lives as a man (the female sex reveals the birth certificate of that person), then such behaviour cannot be regarded as unlawful if the mocker refers to the gender in the civil-status record[28]. The situation is different when the situation concerns ridiculing a transgender person (after a biological change of gender), such behaviour on the basis of a specific factual situation is a violation of personal rights. Thus, making a legal gender reassignment is relevant to the scope of protection of a transsexual's personal rights and has the same effect.

Article 18 of the Constitution of the Republic of Poland and Article 1§1 of the Family and Guardianship Code specified that marriage is a union of a man and

a woman. Therefore, the question arises as to what happens if a transsexual wish to marry or if it was legally concluded and one of the persons decided to change the sex[29]. Let me start with the question of the possibility of transgender people to get married. In the light of Article 12 ECHR, the conclusion of a marriage with representatives of one's former sex after one's own gender reassignment is permissible, as is the case with the birth record. Under Polish law, as far as gender is concerned, it is a metric gender[30]. A person belongs to a given gender as long as the birth certificate states so. If there is a legal change of sex, there are no formal obstacles to a transgender person entering into marriage.

On the contrary, if only a biological change of sex were to occur, such a marriage would be inadmissible, and if such a marriage were to occur, then pursuant to Article 189 of the Code of Civil Procedure it may be deemed that *matrimonium non existens*[31]. The second situation is much more complicated because it pertains to the situation when a married person decides to reassign his or her sex. The lack of legislation in this area allows the *lege non distinguente nec rostrum est distinguere* principle to be applied, so I assume that a married transsexual can also reassign his or her gender. The consent of the other spouse is irrelevant. By analogy from Article 2 of the Family and Guardianship Code, we can state that a change of sex does not affect the existence of a marriage that is validly concluded[32]. In the light of Article 2 of the Family and Guardianship Code, anyone with a legal interest may bring an action to establish the non-existence of a marriage. Polish law, which is a well-known fact, does not recognise homosexual relationships. The aforementioned article 'suggests' that the conditions for the existence of the marriage must be breached at the time of the marriage. In the presented situation, the defectiveness is of a secondary nature. Paradoxically, thanks to Article 2 of the Criminal Code, it is possible to defend the thesis that a reassignment of sex does not affect the existence of marriage. Moreover, it is not legally possible to declare the non-existence of marriage of last resort, thus without the institution of proceedings by an entity with active legitimacy to do so, the marriage will continue. Marriage cannot be voided as provided for in Article 17 of the Family and Guardianship Code. In the light of this provision, the marriage will be voided only for the reasons expressly provided for in the Code. The reasons do not assume gender identity of the spouses. However, the cease of the marriage ex lege is only provided for in the event of the death of one of the spouses or in the event of recognition as deceased. The solution introduced in the Lithuanian legislation, where gender reassignment may be demanded by an unmarried adult, seems reasonable *prima facie*[33].

Gender reassignment is of great importance in the reactions between parents and children. The first legal complication is the problem of motherhood. If a transsexual person whose birth certificate states that he or she has a female gender in his or her birth certificate changes it into a male person in legal terms, then biologically, he or she can still have a child. In this bizarre situation, it appears that the mother of the child will be a man. It seems that a sensible solution

to this situation would be to reassign the legal sex after the medical treatment. The issue is different in terms of paternity. A transsexual who reassigns sex from female to male may recognise the child of his partner, who will not, of course, be his child, because after the medical procedure procreation is impossible[34]. On the other hand, it is difficult to talk about recognising a child if the transsexual knows that he or she is not the father, and yet recognising this is a statement of knowledge and not a declaration of will[35]. The problem also arises when there is a gender reassign after the birth of a child through natural procreation. In the best interests of the child, the child has the right to grow up in a healthy family like his or her peers. The fundamental constitutional principle of the good of the child should not allow the parent to reassign his or her sex, which should be regulated *de lege ferenda*.

Legal and medical problems are “overlapping” the ethical problems. It is worth noting that although these transpositions cannot be combined with homosexuality, they have common features from an anthropological and ethical perspective. Most Christian theologians are against gender reassignment. These characteristics disrupt the person’s relationship to his or her gender by distorting the role that man plays in society, causing an inner “tear” in the person. Transsexualism is a reality that is discovered and not chosen. Man is limited in terms of transgender, there is a lack of “free will” which characterizes most of the relationships in the world. Such persons are guilty of their own guilt when, through erotic desires and fantasies, they awaken such tendencies in themselves. When choosing a sexual partner, people refer to the psychological sense of their own sex, and not their body build. The human body is not an object, and its arbitrary treatment is unacceptable, as John Paul II emphasized. Manipulating one’s own body to achieve mental and erotic satisfaction is a manifestation of duality, where man is torn internally. As I have mentioned, the body is reduced to the level of a thing that can be taken into one’s own “hands” and done what one wants to. K. Wojtyła called human carnality “the first-born sacrament”, so it is a kind of constitutive element of identity. From the anthropological point of view, the value of sexuality does not lie in the fact that it becomes a source of pleasure and sexual experience. Every human being should recognize and accept his or her own gender identity. Physical differences are directed towards the good of marriage, where the culminating point is in the procreative capacity. Social relations are formed between men and women, leading to the extension of the human species. Against this background, transsexuality is a disruptive factor in social relations. Parents cannot stay indifferent to the problem with their child. Sometimes they themselves contribute to depravity when they treat a boy as a girl, buying dolls, or selecting “girl-style” clothes. The pathological personality of parents manifests itself in the upbringing style of the child, brings negative educational effects, which are disastrous for the child in the future.

Although many authors consider surgical gender reassignment to be a therapeutic effect, in my opinion it does not have a therapeutic character. The source of human disorders is his psyche, not his body. Sex reassignment surgery

is destructive for the body. We also cannot talk about the principle of holism and the principle of proper therapy, because the medical procedure is artificial and external, which does not actually change the sexual personality of the individual. The sex “given” to a transsexual is not his sex, but one given to him artificially. People with gender disorders definitely need psychological as well as moral and spiritual help, thanks to which such a person will be able to cope with oneself and with his problems. This will allow such a person to find his or her “own” place in interpersonal structures without “resorting” to unacceptable practices. These practices strike at human dignity and are a source of destructive attitudes. The *sin qua non* condition for belonging to a given gender is full psychological identification with a gender different from the biological and morphological gender. It is worth noting that the main determinant of transgender disorders are brain dysfunctions[36].

In terms of ethics, religious morality is also important, which I will present in the example of Christian, Jewish and Muslim religion. As for the surgical procedure related to transsexualism, the Catholic Church’s Magisterium has no official stance, which means that the problem is resolved dogmatically by theologians. A surgical procedure performed on a healthy, harmoniously sexually and sexually developed human being is not permitted. No one is master of himself, of his soul. The patient is conditioned by immanent purposefulness determined by nature[37]. The individual parts of the human body form a whole and are subordinated to it, which is what the principle of totality says[38]. Jewish religion categorically forbids gender reassignment, because changing one’s own body is contempt for the Creator, a recognition that the work - man was not perfect[39]. Moreover, the doctor’s duty is to treat, not to lend art for this type of interference. Muslims, too, do not allow any gender correction that leads to the violation of physical and mental integrity[40]. Such persons are considered “disbelievers” of God, which leads to exclusion from Muslim society.

With reference to the above ethical and moral considerations, I would like to point out that these problems should not have any deep significance for the civil law assessment of this issue. At the basis of such an assumption lies the conviction that there is a significant discrepancy in moral assessments of the same phenomena, depending on who carries out the assessment, and which criteria I use in this assessment. Therefore, there is no single morality, and there are many of them. Even among members of a single society living in the same country, the criterion is too relative to be used in a significant way in the surgical assessment of gender reassignment, especially when it comes to civil law assessment.

Let’s switch to *de lege ferenda* comments. The specificity and complexity of ethical and legal problems related to transsexualism and its therapy make Polish law institutions insufficient. There is a justified need for appropriate legal and dogmatic regulations. Only a statutory regulation without a religion will, in itself, mean that people will continue to be excluded, in this case from the religious community. Within the doctrine, it is proposed that an extra-code countertype be created to ensure the legality of these medical procedures, once certain conditions

have been met[41]. The prerequisites for a reassignment of gender, which is the result of my argument, would be that a transsexual person does not marry and that there is no child. Polish legal doctrine allows for performing procedures with persons who have full capacity to perform legal acts[42]. A person under 18 years of age cannot give consensual consent to perform a surgical procedure on their own[43]. What is important, such a person is already sexually mature, which allows to eliminate to some extent that the problem with regard to his own body concerns a different disorder than transsexualism. The gender reassignment way itself needs to be regulated. Claiming parents under Article 189 of the Code of Civil Procedure is deeply wrong. *De lege ferenda*, a doctor should issue an appropriate certificate of belonging to a given sex, after which the court could reassign the sex by correcting the birth certificate. The statement of the sexologist is objective and depends on the assessment of the specialist and not on the will of the person concerned. K. Osajda[44] suggests that such a certificate should resemble those issued pursuant to Article 40§1 of law on civil state acts, when the child is born (resumption of a previous certificate)[45].

Consideration of gender reassignment leads to a deeper analysis of whether gender reassignment triggers *ex tunc* or *ex nunc*. Gender consists of a mental and physical element. The psychological element is revealed at a later stage of development, so a person belongs to a given gender from birth, even if the biological features indicate something else[46]. If the marital status is indivisible, the personal status is also indivisible. Correction of the birth certificate will allow to assume the effectiveness *ex nunc*. The adoption of *ex tunc* effectiveness leads to a lot of complications (parenting, property settlement). These complications can be avoided if certain situations (unmarried, no children) are clearly “marked”. This problem should be clearly defined since ECJ case law allows for the change itself[47].

In conclusion, it should be stressed that gender reassignment in both legal and ethical terms will always be controversial. The problem is so complex that it gives rise to many doubts and questions about the way in which dogmatic and legal regulations should follow[48]. It should be stated that transgender people, regardless of the prevailing world view in society, must be “recognized” by civil law. The legislator should pay attention to partial changes in the subject matter of consideration. Axiological and legal conflict occurs particularly in the case of a conflict between the law of a transsexual and the principle of the permanence of marriage, the principle of the wealth of the child or the principle of human dignity.

As the Yogyakarta principles state all people are born free and equal in terms of dignity and rights. Unfortunately, this document is flawed, because it shows that marriage must not be an obstacle to the legal recognition of gender identity. In order not to bring legal “chaos” (legal fiction, when a marriage is formed by, for example, two women) an unmarried person could undergo the gender reassignment procedure, whereas married persons should lead to the cessation of marriage in the procedures provided for in the Family and Guardianship Code.

In Poland, we are currently dealing with an intensive intensification of the phenomenon of gender identity, both at the cultural and individual level. In all spheres of public life conflicts resulting from tensions between traditional and new values, norms and patterns are visible[49]. Transsexuals in Poland are a specific minority, closed, distrustful, using autostereotypes, discriminated against by people, but surprisingly, also by other sexual minorities because of their own specificity[50]. Transsexualism is an interesting issue in itself, but it also casts new light on other related areas such as law and ethics[51].

Another problem is whether cultural, religious and social conditions would allow to regulate this situation in Poland? Time will answer these and many other questions. Let us remember that the law is intended to serve the citizens, the question of whether all or part of them. It seems that Cicero was right when he said that “*we devote ourselves to the law in order to preserve freedom*”[52].

Bibliography

1. U. Beck, *Spółeczeństwo ryzyka. W drodze do innej nowoczesności*, Warszawa 2004,
2. P. Daniluk, *Prawne aspekty „chirurgicznej zmiany płci” u transseksualistów*, „Państwo i Prawo” 2007, nr. 5.
3. M. Filar, *Prawne i społeczne aspekty transseksualizmu* [w:] red. M. Filar *Prawo a medycyna u progu XXI wieku*, Toruń 1987.
4. M. Fajkowska-Stanik, *Transseksualizm. Definicje, klasyfikacje i symptomatologia zjawiska*, *Psychiatria. Pol.* 1999, 33 (5), s. 769-781.
5. K. Gładych, *Odzwierciedlenie transseksualizmu w polskim akcie urodzenia*, *Technika i USC* 2001, nr 1.
6. E. Holewińska-Łapińska, *Uznanie dziecka według k.r.o.*, Warszawa 1979 r.
7. S. Hines, *TransForming Gender. Transgender Practices of Identity and Intimacy and Care*, Bristol: The Policy Press, 2007.
8. J. Ignatowicz, M. Nazar, *Prawo rodzinne*, Warszawa 2006.
9. K. Imieliński, S. Dulko, *Przekleństwo Androgyne. Transseksualizm: mity i rzeczywistość*, Warszawa 1988.
10. K. Imieliński: *Zarys seksuologii i seksiatrii*, Warszawa 1982.
11. A. Jeglińska, W. Jegliński: *W obcym ciele*, „*Wiedza i Życie*” 1997, nr 7.
12. K. Kumaniecki, *Cycon i jego współcześni*, Warszawa 1989.
13. M. Krzystanek, *Transseksualizm*, publikacja zamieszczona w portalu *Psychiatria Online*: <http://www.psychiatria.pl/txt/a,668,0>.
14. *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 2.4.1997 r.* Dz.U. 1997 nr 78 poz. 483 ze zm.
15. K. Pietrzykowski, *Kodeks rodzinny i opiekuńczy, Komentarz*, CH Beck, Wyd. 2, Warszawa 2010.
16. O. Leamar, *Krótkie wprowadzenie do filozofii islamu*, Warszawa 2004.
17. Orzecznictwo Sądów Polskich i Komisji Arbitrażowych”, 1983, nr 10, poz.217
18. Orzecznictwo Sądu Najwyższego- Izba Cywilna” 1989, nr 12, poz.188.
19. K. Osajda, *Transseksualizm w orzecznictwie Europejskiego Trybunału Sprawiedliwości*, *Europejski Przegląd Sądowy* 2009 r.
20. K. Osajda w: *Orientacja seksualna i tożsamość płciowa. Aspekty prawne i społeczne*, R. Wieruszewski, M. Wyrzykowski (red), Warszawa 2009 r.
21. Orzeczenie sygn. III CRN 28/91, „*Przegląd Sądowy*” 1991, nr 5-6.
22. Pius XII, *Encyklika Discorsi et messaggi radiodiffusi*, t. XIV, Rzym 1952 r.
23. Pius XI, *Encyklika Casti Conubii* Rzym 1930 r.

24. Preussner-Zamorska, *Matrimonium non existens oraz podlegające unieważnieniu małżeństwo*, „*Studia Cywilistyczne*” 1981, t. XXXI.
25. K. Rozental, *O zmianie płci metrykalnej de lege ferenda*, „*Państwo i Prawo*” 1991, nr 10
26. A. Siemaszko, *Granice tolerancji-o teoriach zachowań dewiacyjnych* Warszawa 1993 r.
27. T. Smyczyński, *System prawa prywatnego, Prawo rodzinne i opiekuńcze*, t.11, Warszawa 2009 r.
28. L. Trepp, *Żydzi, naród, historia, religia*, Warszawa 2009 r.
29. Ustawa z 23.4.1964r., *Kodeks cywilny*, Dz.U. Nr 16, poz. 93 ze zm.
30. Ustawa z 17.11.1964r., *Kodeks postępowania cywilnego*, Dz.U. Nr43, poz.296 ze zm.
31. Ustawa z 29.9.1986r., *Prawo o aktach stanu cywilnego*. Dz. U. z 2011r. Nr 212,poz. 1264.
32. Ustawa z 25.2.1964r., *Kodeks rodzinny i opiekuńczy*, Dz.U. Nr 9, poz. 59 ze zm.
33. R. Wieruszewski, *Zasady Yogyakarty- Zasady dotyczące stosowania międzynarodowego prawa praw człowieka w stosunku do orientacji seksualnej oraz tożsamości płciowej*, [w:] *Współczesne wyzwania wobec praw człowieka w świetle polskiego prawa konstytucyjnego*, red. Z. Kędzia, A. Rost, Poznań 2009 r.
34. Wyrok ETPCz, „*L. p. Litwie*” z 11 września 2007r., skarga 27527/03.
35. A.Zielonacki, *Zmiana płci w świetle prawa polskiego*, *Ruch Prawny Ekonomiczny i Socjologiczny* 1988 nr 2.

STATUTORY ELEMENTS OF THE CRIME OF ILLEGAL DRUG TRAFFICKING IN THE POLISH LAW

*Maciejczuk Mateusz Krzysztof
Olchanowski Mateusz
Olchanowska Magdalena
Masters of law, PhD Student's
University of Białystok*

1. The statutory characteristics of the offence under Article 56 of the Act

The most recent regulation is the Law on Counteracting Drug Addiction of 29 July 2005 [1], Amended on April 1, 2011 by the Law amending the Law on Counteracting Drug Addiction. The amendment amends, inter alia, Article 56 of the same Act, which will be discussed in more detail in this part of the article. The amendment concerned the type of qualified crime, introducing a lower limit of 2 years of imprisonment and increasing the upper limits from 10 to 12 years of imprisonment.

A. Subject of protection

The interest of the state and the interest of entities authorised to market or trade in narcotic drugs, psychotropic substances and poppy straw is the subject of legal protection. The wider nature of the protection will be reflected in the

protection of life and health of citizens. Criminal acts specified in Article 56 of the Act are crimes, which are prosecuted ex officio.

B. The subject matter

The subject matter of the offence under Article 56 of the Act consists in the participation in the marketing or placing on the market of narcotic drugs, psychotropic substances or poppy straw contrary to Articles 33 to 35 and 37.

The definition of trading has not been provided for in the Act. Due to the nature of the provision, it should be assumed that trading is a transaction of sale, donation and exchange of goods. Illegal trade means the sale, donation or exchange of psychoactive substances and substances contrary to the provisions of Articles 33-35 and 37 of the Act. This definition is a narrow concept. Some international acts use the broad concept of “illicit trafficking” including, inter alia, cultivation, possession, manufacture, production and offering for sale[2].

In Articles 33-35 and 40-41 the Act defines entities which, after meeting certain conditions, may use, possess, produce, modify, process or perform legal retail and wholesale trade in narcotic drugs, psychotropic substances and poppy straw. In Article 37 of the Act, entities which may import and export and make intra-Community supplies or acquisitions are indicated.

The construction of the provision contains a separable alternative[3]. The perpetrator of the offence must commit one act in one of the forms of activity consisting in “introduction to the market” or “participation in the market” of narcotic drugs, psychotropic substances or poppy straw.

The concept of introduction to trading, as opposed to participation in trading, is defined in the Act. Pursuant to Article 4 (34), it means “making narcotic drugs, psychotropic substances, precursors or substitutes available to third parties, whether for a fee or not, available to third parties”. This applies to the initial situation, the first transfer of ownership or possession of psychoactive substances[4]. In order to distinguish between marketing and other types of offences, we need to determine whether the third party to whom the possession or property has been transferred is a consumer of the funds. If the third party is not a consumer, the perpetrator of the act shall fulfil the criteria specified in Article 56 of the Act.

The notion of participation in trading should be understood as any subsequent conduct after the introduction to trading, except for the transfer of power to the consumer. It is a paid or not paid activity. Although the Act does not define this concept, definitions can be found in the Supreme Court’s decision which defines participation as “conduct related to direct transfer of narcotic drugs to another person and conduct constituting the functioning of such a person in trade - e.g. storing means or providing access to premises where the means are to be introduced to trade”. [5] While the consumer is the last person whom the power over psychoactive substances has been transferred to, the perpetrator commits a crime of granting a narcotic drug or psychotropic substance to another person (Articles 58 and 59 of the Act).

Offences under Article 56 of the Act may be committed only on the territory

of Poland, as evidenced by the interpretation of the term ‘contrary to Articles 33 to 35 and 37’. The offence of illegal “introduction to the market” is of a material nature where the result will be the introduction of certain narcotic substances to the market, while the illegal “participation in the market” is of a non-negotiable nature.

A person who introduces or participates in drug trafficking cannot be additionally sentenced for possession of drugs (Article 62 of the Act). Without a possession of a drug, it is not possible to commit an offence specified in Article 56 of the Act. This behaviour should be treated as a co-penalized activity, related to Article 56 of the Act with a situational and temporary bond[6].

C. Privileged and qualified type of offence

The provision in paragraph 2 assumes a privileged type of offence. In turn, paragraph 3 provides for a qualified type, the offender is subject to criminal liability under Article 56(3) in the case of an offence concerning a significant number of the abovementioned means and substances.

It should be stated that the statutory threat will mainly depend on the quantity of the means and substances concerned and on the circumstances of the offence as well as in particular the purpose of the offence and the extent of the damage caused or likely to be caused by the offence.[7]

The privileged type will be the case when a small amount of means or substances are marketed or traded for the benefit of at most a few people. In the case of a qualified type, the offender participated in the trade or introduced a significant amount of narcotic substances to the trade. The definition of the term “significant quantity” has not been included in the Act. In the doctrine and jurisprudence, there is a view that a “significant amount” is considered a quantity counted in at least kilograms and necessary for single intoxication of at least tens of thousands of people[8]. A part of the jurisprudence has reinforced another definition of “significant quantity” by defining it as a quantity that can intoxicate several dozen people at a time[9]. In addition to the weight unit, the type of narcotic substances and the purpose[10] for which they are intended should also be taken into account.

In the author’s opinion, one should agree with the view of doctrine and part of judicature, defining the concept of “significant amount” as the amount necessary to intoxicate at least several thousand people or even the amount necessary to intoxicate tens of thousands of people. The amount needed to intoxicate several dozen people is a large amount but not a significant one. The increased criminal liability type must be extremely exceptional, even for wholesale trade in psychoactive substances and psychoactive substances. Meanwhile, the definition of “significant quantity” adopted by part of the jurisprudence, which, in the author’s opinion, specifies too small quantity, causes a situation in which the rule (and not an exception) is the imposition of penalties under Article 56(3) of the Act. In this respect, an amendment to the provision is needed, which would specify that the notion of a significant quantity should eliminate the discrepancy in the jurisprudence or modification of the type of the basic offence so that in

practice it would be a dominant qualification[11]. It should be noted that the concept of a significant number also is used in other articles of the Act.

D. Entity

Offences of introduction to trading and participation in trading are of a general nature. An entity may be any natural person who is sound of mind and reached the age of criminal responsibility.

E. Subjective side

An offence under Article 56 of the Act may only be committed intentionally with direct or possible intent. It is impossible to commit an offence by a person who is unaware of the fact that he or she introduces or participates in illegal trade in psychoactive substances.

F. Penalty risk

Offences under Article 56(1) of the Act are a misdemeanour punishable by a fine and imprisonment from 6 months to 8 years. In the case of a lesser gravity, the perpetrator is subject to criminal liability under Article 56(2) of the Act. An offence of a privileged type is subject to the penalty of a fine, restriction of liberty or deprivation of liberty for up to one year. When the perpetrator commits an offence under Article 56(3), it is cumulatively punishable by a fine and imprisonment from 2 to 12 years.

The preparation for the commission of the offence referred to in Article 56(1) and (3) has been penalized by the legislator in Article 57. Pursuant to the provision, whoever makes preparations for the commission of the offence of illegal introduction to or participation in the market referred to in Article 56(1) shall be subject to the penalty of a fine, restriction of liberty or deprivation of liberty for up to 2 years. In the case of preparation for the commission of the offence referred to in Article 56(3), the perpetrator shall be subject to the penalty of deprivation of liberty for up to 3 years.

The aforementioned regulations are subject to Article 65 in conjunction with Article 64(2) of the Penal Code, pursuant to which a perpetrator who has made a crime a permanent source of income for himself or herself or for an organised criminal group or association aiming at committing crimes, shall be punished by the court in the amount above the lower limit of statutory threat up to the upper limit of statutory threat increased by half[12].

2. “Significant amount of drugs” in Polish criminal law.

The basic principle of criminal law in the Republic of Poland, and in most countries in the world is the principle of *nullum crimen sine lege*. This principle implies among other things, demand for maximum specificity of created laws. It fulfills the external function of specificity of criminal offenses in criminal law that allows an individual to distinguish between types of prohibited behavior from not prohibited, as well as the internal function that allows to distinguish different types of criminal acts.

The question worth to develop is the term of a “significant amount” of psychotropic drugs used by the Law on Drug Addiction Prevention of July 29,

2005. This act criminalizes behavior pertaining to, inter alia: ownership, trading, lending and drug smuggling. In addition to the basic types of offenses the Act increases the penalties in cases where the offender, for example, has a “significant amount of drugs.” The Act repeatedly in the description of actions mentions a “significant amount” of drugs. However, at the same time the definition of “significant amount” was not included in that Act. Therefore, theoreticians and practitioners of the law were forced to develop their own definition of the term. In literature of law and adjudication of Polish courts, there is a view that a “significant amount” means the amount counted at least in kilograms and needed to acute intoxication, at least from a few to tens of thousands of people[13]. Some of the adjudication has established quite a different definition of a “significant amount”, which describes it as an amount, which at one time can intoxicate dozens of people[14]. In addition to the unit of weight the need to take into account the type of narcotic substances and their intended purpose[15] is emphasized.

According to the author we must agree with the view of doctrine and adjudication section, defining the term “significant amount” as an amount necessary to intoxication at least several thousand people, or even the amount necessary for intoxication tens of thousands of people. The amount needed for intoxication of dozens of people is a large number but not significant. In this paper, the author takes the example of article 56 of the Act , which criminalizes illegal trafficking of drugs, was set up to combat illegal wholesalers of narcotic drugs and psychotropic substances. Type of strict criminal liability must pertain to extremely exceptional cases, where huge amounts are in question even for a not detail dealing of agents and psychoactive substances[16]. Meanwhile, some of the Polish adjudication adopted definition of a “significant amount” that specifies, in the author’s view, too small amount causes a situation in which it is a rule (and not the exception) to adjudicate penalties of art. 56 sec. 3 of the Act, and therefore the type of strict criminal liability.

Too small amount of psychoactive substance adopted for the legal classification of art. 56 sec. 3 of the Act results in a situation, where the norm is to adjudicate penalties for qualified crimes. Also filing study[17] carried out by the author seems to confirm the hypothesis presented by the author. In the analyzed cases the basic type of trafficking offenses occurred only 3 times in 15 qualifications accepted by the court. According to the author’s opinion, some of the cases assessed by the court as the trafficking “a substantial amount” of drugs can be classified as basic[18] type, which is trafficking ‘normal amounts of drugs’. The prosecution, followed by the courts, evaluate depending on the latitude and the entity that, for example, one gram of marijuana, can once intoxicate from 3 to 5 people. If we accept the argument of some of adjudication that a “substantial” amount deemed necessary to acute intoxication to dozens of people is already 10 gram of this substance , then the qualification of art. 56 sec. 3 of the Act can be taken because it can intoxicate dozens of people at one time. As a result, all cases tested by the author’s, should be qualified as trafficking

“significant amounts” of drugs.

It should be noted that there are reasonable grounds for believing that the vague concept of a “significant amount of drugs” is inconsistent with the *nullum crimen sine lege certa* rule, which is a fundamental principle of criminal law. This issue came up in the Constitutional Court following the legal question of the District Court for Krakow-Krowodorza. In its judgment of 14 February 2012 the Court found that the concept of a “significant amount” adopted in the Act is consistent with the art. 2 in conjunction of Article 31 paragraph 3 and art. 42 paragraph 1 of the Constitution of the Republic of Poland[19]. It should be noted that the judges were not unanimous on this issue. A dissenting opinion was reported by judge Adam Jamróz, recognizing that the Court should declare the incompatibility of the challenged provisions to the extent where the Act uses the undefined term of “significant amount”.

Arguing its position, the Court stated, *inter alia*, that the adjudication is consistent in this area. Meanwhile, as shown in the beginning of work, the situation is contrary, the adjudication is not uniform. Discrepancies in defining the term “significant amount” of psychoactive substances cause situations, in which an entity - the perpetrator of the crime of trafficking drugs, according to the court within whose adjudication the offense was committed, may be judged on the basis of entirely different legal qualifications. According to the author, this situation cannot take place, the more that the issue of significant and insignificant amounts of the drug appears in the Act repeatedly. Criminal law should be specified as far as possible, so that the individual knew exactly to what extent can use the law restricted freedom without fear.

Author’s opinion is also confirmed by the statistics the total number of validly convicted of the art. 56 of the Act. Based on statistics compiled by the Ministry of Justice of the Republic of Poland, in the years 2005-2013 we can observe downward trend the number of validly convicted for basic type and privileged crime of illegal trafficking psychotropic drugs. In the case of the basic type the number of persons finally sentenced in the years 2005-2013 decreased from 468 to 321 convicts. Number of persons convicted of privileged crime dropped from 39 to 9 people. At the same time the statistics show a growing trend of qualified crimes. The number of those convicted of drug trafficking increased from 643 people in 2005 to 994 people in 2013. The qualification of crimes taken by the courts has been dominated by the type of strict liability. In 2013, more than three-quarters of all convicted of drug trafficking were people convicted of trafficking “a substantial amount” of psychoactive substances. In author’s opinion one can approach the analysis of the chart from two sides. One of the reasons for this phenomenon may be increasing effectiveness of law enforcement in combating drug traffickers. The second reason may be presented before - inconsistent and often too harsh adjudication to define the term “significant amount” of narcotic drugs or psychotropic substances. The first reason would be apt, if not for the fact that the effectiveness of law enforcement is also translated to an increase in the number of people convicted for basic type and privileged crime. Meanwhile,

on the graph we can see a downward trend in these two cases. The chart above seems to confirm the thesis cited by the author.

The author believes that the current situation, in which more than three-quarters of all qualifications are qualifications of the strict type liability, should not take place. The current nomenclature of the Act significantly affects the right of individuals to a maximum specificity of criminal law. Currently we observe advancing marginalization of basic types of offenses in relation to the eligible types of crime in which there is a vague concept of “substantial quantities of drugs.” In order to counteract this phenomenon, there is a need for amendment of the Act. The first possibility is to clarify the term “significant amount” occurring in the Act, thus eliminating the divergence in the case law. The second solution may be a modification of the basic types of crimes, so that in practice these qualifications were dominant[20]. It should be emphasized that the vague concept of a “significant amount” also operates in other provisions of this Act.

Bibliography:

1. Journal of Laws No. 179, item 1485, as amended.
2. P. Zak, Criminal responsibility for drug trafficking outside the European Union, Public Prosecutor's Office and Law 2014, No. 4, pp. 70-77.
3. Judgment of the Court of Appeal in Wrocław of 14 March 2012, II AKa 52/12, LEX no. 1267138.
4. P. Kładoczny, Act on Counteracting Drug Addiction. Commentary on selected criminal provisions, Difin Publishing House, Warsaw 2013, p. 63.
5. Supreme Court ruling of 9 February 2011, V KK 288/10.
6. Judgment of the Court of Appeal in Białystok of 9 August 2012, II AKa 140/12, LEX No. 1220420.
7. P. K op. cit., p. 66.
8. J. and M. Marciniak, “Significant amount of narcotic drugs” and the requirement of specificity of criminal law, Thesis no. 1, LEX no. 131262/1 and Judgment of the Court of Appeal in Krakow of 1 February 2011, II AKa 142/2010, LEX Delta no. 2626718.
9. Judgment of the Court of Appeal in Warsaw of 4 February 2013, II AKa 401/12, LEX no. 1286674 and Judgment of the Court of Appeal in Lublin of 12 September 2013, II AKa 141/13, LEX no. 1378751.
10. Judgment of the Court of Appeal in Białystok of 9 August 2012, II AKa 140/14, LEX No. 1220420.
11. Judgment of the Court of Appeal in Kraków of 26 June 2012, II AKa 92/12, LEX no. 1227661.
12. P. Kładoczny, Act on Counteracting Drug Addiction. Commentary on Selected Criminal Provisions, Difin Publishing House, Warsaw 2013, p. 67.
13. J. and M. Marciniak, “A significant amount of drugs” and the requirement of specificity of criminal law, Thesis No. 1, LEX No. 131262/1 and Judgment of the Court of Appeal in Krakow on 1 February 2011, II AKa 142/2010, LEX Delta No. 2626718 and the Judgment of the Court of Appeal in Krakow on 25 October 2006, II AKa 205/06.
14. Judgment of the Court of Appeal in Warsaw of 4 February 2013, II AKa 401/12, LEX No. 1,286,674 and the judgment of the Court of Appeal in Lublin on 12 September 2013, II AKa 141/13, LEX No. 1,378,751.
15. Judgment of the Court of Appeal in Białystok on August 9, 2012, II AKa 140/14, LEX No. 1,220,420 and the Court of Appeal in Warsaw on 18 April 2000, II AKa 22/00, LEX No. 45325.
16. J. and M. Marciniak, “A significant amount of drugs” and the requirement of specificity of criminal law, Thesis No. 1, LEX No. 131262/1
17. The author conducted filing research of cases conducted against perpetrators of illegal

drug trafficking in the District Court in Bialystok in 2008-2014.

18. The study Case No. 4 - in relation to Article convicted JR. 56 sec. 3 of the Act for 75 grams of amphetamine and in relation to a person sentenced for the KR 110 grams of marijuana. Case No. 5 - convicted of the art. 56 sec. 3 of the Act for 100 grams of marijuana.

19. Constitutional court's judgment of 14 February 2012. P 20/10.

20. The judgment of the Court of Appeal in Krakow of 26 June 2012. II AKa 92/12 LEX No. 1

CONSTITUTIONAL ISSUES OF BASIC TERRITORIAL SELF- GOVERNMENT ON THE EXAMPLE OF THE POLISH COMMUNE

*Maciejczuk Mateusz Krzysztof
Olchanowski Mateusz
Maciejczuk Karolina
Masters of law, PhD Student's
University of Bialystok*

Introduction

The main objective of this chapter is to present the meaning and evolutionary development of local government in the Polish legal system. In 2018, both the Polish electoral law and the Polish self-government were reformed, among others, the cadence of executive bodies was introduced, the competences of legislative bodies were increased, therefore it is important to show the mechanisms which the authority that actually influences the life of a given borough inhabitant is based on.

Territorial self-government is an institution which was established to function in the broadly understood public space already in the Constitution of May 3, 1791, where there was a reference to the law on cities. In the second half of the nineteenth century, social and political conditions led to the formation of basic laws - the Constitution. Territorial self-government can be identified with the rule of law, which recognized the legal subjectivity of citizens, giving residents the right to decide about public authorities[1]. Self-governance, which was emphasized by the constitutionalists, is an inseparable element of a democratic state of law, in a way it systematizes the internal legal order[2]. It should be stressed that local government administration is characterised by independence from government administration in managing local affairs.

The author's opinion is the same as that of A. Wiktorowska, who states that: decentralisation is not synonymous with autonomy. *“Therefore, the legal independence of a borough does not mean its autonomy, because the boroughs is a decentralised entity, and not an autonomous one in the state. A boroughs not sovereign versus the state, because it is subject to the law created by authorized state bodies”*[3]. An inseparable element of the functioning of local government

is the principle of subsidiarity, which has been included in the Constitution of the Republic of Poland as a political principle. This principle determines the functioning of the state, local government community and serves to construct competence clauses, as well as affects the shape of the state budget and local government units[4].

The issue of local self-government is an international phenomenon. It is reflected in its essence in the provisions of the European Charter of Local Self-Government, which takes the possibility of citizens' participation in the life of a given community as its principles, referring to the sphere of empire. A well-functioning local government contributes to building a civil society based on democratic universals that affect the development of a given state or region.

The borough as the basic unit of local self-government

The borough is understood as a basic link in the structure of local government. There are many arguments in favour of this, especially as it is mentioned in the highest hierarchical act - the Constitution of the Republic of Poland, which the Polish state system provides for. Boroughs have been functioning in the structure of local government for over twenty years, which is an excellent proof that the establishment of local government was justified and that its improvement is still needed, among others, in the development of civil society and in the processes of social integration. The borough perfectly fulfils the tasks that are entrusted to it, is closest to the local community, which gives the opportunity to focus on the needs of the community and in each individual case reduced to an administrative authority with authority in the Constitution and in special laws (*lex specialis*).

The location of borough in the VII chapter of the Constitution of the Republic of Poland is a normative indication of the legislator, where it is one of the most important elements of the "social contract" between sovereignty and government, which actually implements the principles of civil society, which is explicitly verbis regulated in Article 164 paragraph 1 of the Constitution of the Republic of Poland. The above-mentioned norm constitutes a borough as a basic unit of local government, which is connected with the *ratio legis*, because it is the closest unit to the inhabitants, which will satisfy their needs in the most appropriate way. Per analogy, it should be stated that Poland is divided into boroughs, which does not prevent another division of the area of boroughs into smaller areas, which, however, will not be the basic division units and will not be of universal character[5]. Therefore, it is not possible to establish other basic communities, nor to form smaller units in terms of area, which will have the specificity of local government. In its judgment of 10 December 2002, the Constitutional Tribunal specified that the division of the country taking into account smaller areas of the communities is not a basis to be able to call them members of self-government communities, nor to grant them the title of basic division units. The shape of countys and voivodships is different, which are not explicitly provided for in the Constitution of the Republic of Poland[6].

The constitutional character of the borough determines that it cannot be changed by the legislator in accordance with the ordinary law. The

consequence of this is the fact that the borough cannot allow for self-resolution or liquidation, because according to the assumptions of Article 164(1) it is the borough that is the basic, and therefore the most important and closest unit of local government. This should mean that the borough will be entrusted with a large number of tasks to be performed by the local government. Article 164(3) of the Constitution of the Republic of Poland states on the potential competence of the borough to carry out any tasks of the local government not reserved for other local government units. A borough should have a high format of self-government in order to be able to fully perform the tasks entrusted to it[7]. These tasks are carried out in the political system of direct democracy - i.e. they are carried out through elections to the borough council, head, mayor or president of the city, consultations with the local government and the local government, consultations with residents, referendums, which results from the provisions of Article 169(1) and Article 170 of the Constitution of the Republic of Poland, which expressly provide that local government units perform their tasks through executive and decision-making bodies. The most important public institutions which will ensure rudimentary needs in the area of education, health, culture or social welfare should be obligatorily functioning within the borough. This functioning should have an effect so that the inhabitant of the borough has the greatest functionality in terms of public utility, as the borough and its institutions are closer to the inhabitant than the voivodeship or county institutions, which are scattered and do not constitute the center of life in the place of residence. This results in social bonds, which are much stronger and more durable[8].

In the Act on Borough Self-Government, the legislator specified that a borough is a self-government community with a relevant territory. It has legal personality and its autonomy is at the disposal of judicial protection. The Council of Ministers creates boroughs by way of an ordinance, previously carrying out consultations with residents and, accordingly to the creation of the borough, there are mergers, establishing boundaries and names. The statute of a borough defines its system, if the number of inhabitants in the borough is greater than 300 thousand, the statute must be agreed with the Prime Minister. Auxiliary units are formed in the borough; housing estates, villages or urban districts are regulated in the statutes of the borough.

The borough performs public tasks without the intermediation of third parties and on its own responsibility. In order to resolve a matter important from the point of view of a given community, a referendum may be held, i.e. a universal vote of the local community, with statutory thresholds for binding the result[9].

An important reference in the structures of public authority is the European Charter of Local Self-Government, which determines the strength of the borough in relation to other local government units¹⁰[10]. It was adopted by the Council of Europe on 15 October 1985, ratified by Poland on 23 April 1993. It contains the principles of self-government law, among others, concerning the responsibility for public matters, which is borne by the authority closest to the citizen, and in

Poland it is the borough[11].

In conclusion the constitution determines that the borough is a local government unit and within the limits of administrative power, it is not possible for any other system of public administration to exist. A borough cannot be transformed and function as a government administration, as such a solution would be disadvantageous for the local community[12].

Development of local government in Poland

The development of local government, or rather a return to the classical meaning of the term, took place on 4 June 1989, after the Round Table discussions. It was there that the government of Tadeusz Mazowiecki was formed, which announced gradual transformations at the political level. The creation of boroughs was considered to be the highest good of local communities. The state system took on a new “normative” meaning. The changes that were included in the Constitution of the Republic of Poland made the democratic system of government and civil rights a reality. Territorial self-government at that time was experiencing its “renaissance” accompanied by the adjustment of its founder to the changing social realities[13].

In 1990, boroughs were established in the Act on Local Self-Government and they were incorporated as local self-government units. The whole of the changes aimed at the formation of newly created self-government structures was described as a civil democracy. This “reforming” of local government would allow the public administration to adapt to the new capitalist market economy[14].

Referring to the Act of 8 March 1990 on Borough Self-Government, the fundamental division of the state was implemented, which in practice strengthened the boroughs and gave them a significant position of the entity that initiated the revival of Polish pre-war self-government. The new act created a platform for the creation of counties and voivodships, which will bring together several dozen or several hundred boroughs. The borough, as an elementary and at the same time the basic unit, completed the participation of the community in a smaller territory and the changes themselves influenced significantly and directly the issues that absolutely pertain to a given area[15].

It is worth using the opinion of Jerzy Regulski, who was a co-author of the 1990 reform, in the following respect: “*Modification of the law on self-government is necessary. There are too many limitations for local governments. An example can be the legal obligations imposed by state institutions, which the borough has to fulfil*”[16].

In 1992, the “Small Constitution” included a chapter V devoted to local government. Article 70 paragraph 4 contains a standard that “borough is the basic unit of territorial self-government”. Other types of local government units were defined in the Act (*lex specialis*). Under the influence of the “Small Constitution”, no acts were passed that would concern other self-government units such as the borough. An exception was the Act of 25 March 1994, which inclined the status of a special association of 11 Warsaw boroughs, having a special character of a

local government unit[17]. The content of the “Small Constitution” significantly reflected the normative conditions of the legislator, which affected the provisions of the Constitution of the Republic of Poland of April 2, 1997, which so far has been the primary legal source relating to local government.

In 1998, as a result of political reforms, the coalition of the Union of Freedom and Solidarity Electoral Action government carried out a self-government reform, which contributed to the creation of two “higher” levels: county and voivodeship. 16 self-government voivodships and 315 self-government counties were established. This reform came into force on 1 January 1999 and included many acts, in particular: the Act of 5 June 1998 - on county self-government and on voivodeship self-government. There were also changes in the Act on Local Self-Government, where on 1 January 1999 it changed its name to the Act on Borough Self-Government. The Act was subject to constant amendments. The year 2001 brought a new “significance”, as the government coalition of Democratic Left Alliance, Labour Union and the Polish Peasants’ Party transformed the rights of local government. In 2001, the Sejm and Senate unanimously recognised the new fundamental territorial division of the state as correct and meeting the objectives of the public administration reform. The introduction of the new territorial division gave a chance for effective operation of the public administration and contributed to the creation of a civil state focused on the development of entrepreneurship and social capital in the borough[18]. Moreover, it was pointed out that the existing system of financing public tasks by local government units requires systemic solutions aimed at increasing own revenues resulting from the Acts.

In 2002, the Act on the election of a direct head of state, mayor and president at the primary level came into force. The executive bodies became single-person rather than collective[19]. The Borough Executive Board was replaced by a monocratic body, which was elected explicitly by the citizens of a given local government unit, in a general election. The head, mayor, president of the city has the task to represent the borough externally and to make decisions in matters of public administration[20].

The essence of civil society

The right to voluntary association is a fundamental human right and the freedom of action and involvement of citizens in social life is the basis of true democracy in the strict sense of the word. Among the initiatives and institutions that cannot be classified as either state and local government administration structures or strictly economic activities, one should distinguish NGOs, which are established by citizens for the implementation of social objectives, and whose basis of activity is voluntary involvement of citizens and external financing (donations, subsidies, subsidies). These are organisations carrying out a certain mission (i.e. acting in the name of values or socially useful goals), and not aiming to gain profit or power (*pro publicobono*)[21].

The dynamism of the society resulted in the creation of multiple organizations, whose activities cannot always be specified in the formula that

defines them as social organizations. It is worth noting that the social reality overtaken the previous legal regulations in some respects[22]. Civic organizations act in the direction of the chosen public interest. Non-governmental organizations reflect the civic organization, because they were established on their own needs and initiative. They are considered to be the third sector, directly after the public sector and the market sector. The term of the third sector is derived from the English language and pertains to the division into three sectors of economic and social activity of democratic countries. By adopting this classification, the state is the first sector to disseminate all goods, the second sector is the market, i.e. multiple profit-oriented institutions. The third sector does not exist for profit, but is in solidarity with society, acting in the interest of the common good[23].

The discussed Act, which regulates the civic attitude in this respect, was passed on 24 April 2003 under the name of Public Benefit Activity and Volunteerism. The Act has ordered cooperation between local government units and non-governmental organisations and defined the principles of cooperation, all in order to increase its transparency and effectiveness[24].

The Constitution of the Republic of Poland of 2 April 1997 does not express the notion of non-governmental organisation in any of its 243 articles, which does not mean that on the basis of the above mentioned articles it is not possible to interpret the subject matter[25]. Namely, Article 12 of the Constitution provides for the possibility of creation of associations, civic movements or foundations. However, Article 58 of the Constitution of the Republic of Poland is a subjective right ensuring the freedom of association of an individual, unless it is contrary to the Constitution or a law. In the doctrine of constitutional law, freedom is understood as the ability to act according to the will of the person concerned, and thus the ability to choose a specific procedure[26].

Non-governmental organizations allow for the development of civic activity and the implementation of public tasks. Therefore, it is very important that the local government units that are closest to the citizen cooperate with each other. In addition to financial support, this assistance should also develop matters related, for example, to the civil budget, which is a special form of consultation[27].

Non-governmental organisations may also undertake activities which go beyond those resulting from public administration in the field of specific provisions of the political system. Active operation of non-governmental organisations is a good way to fill gaps which the state budget or local government units will not fill due to a heavy burden[28]. Focusing on the functioning of non-governmental organizations in Poland has been experiencing a renaissance over the last few years. Third sector organisations prove that through partnership with a given borough, the latter has a greater chance of development[29].

SUMMARY

As shown by the experience of over 28 years of functioning in the Polish constitutional system, territorial self-government is in a way an emanation of changing social needs in a given community. The fact that supports this thesis is the election experience of the past years, where the turnout of local governments

is higher than in parliamentary elections from one election to another. It should be unequivocally stated, what in a way results from the first part of the study, that local government is not a “ossified” institution, where evolution can be seen over the years, for example in the election of a head, mayor, president of a city in direct elections, where cadence was introduced, thus making the rotation of power in a given borough a reality.

In the chapter described above, the functioning of the borough as a basic unit of local government is outlined in a universal way. The essence of good relations with the borough as a partner is to create conditions (platforms) for cooperation with non-governmental organisations, which affect the “small homeland” - the borough. It is important in the process of “good” legislation to consult various projects with non-governmental entities so that the local law is as good as possible.

It is worth mentioning the reform of local government in connection with the adoption by the Sejm of the Act of 11 January 2018 amending certain laws in order to increase the participation of citizens in the process of electing, operating and controlling certain public bodies. The Act implemented three fundamental issues concerning the borough, namely: a maximum of two five-year terms of office (of the executive body), a simplified method of the citizens’ initiative for legislative resolutions and the civic budget.

First, *ratio legis* of the introduced changes is absolutely right. It is significant that in some local governments there are pathologies manifesting themselves in the phenomenon of corruption, cronyism or other illegal practices governing a given community. A long period of “office” is often a lack of real changes in the borough, but only being glued to one’s own position. The essence of the introduction of cadence is to respect the principle of legalism, i.e. to act within the limits and on the basis of rights in relation to the protection of the principle of rightly acquired rights. Civic legislative initiative shows that the legislator strives to involve the inhabitants of a given community more and more in matters directly related to them, which is connected with the civic budget, in which a specific part of the borough’s budget is decided directly by the inhabitants[30].

Summing up, after J. Regulski and M. Kulesza it can be assumed that: *“Self-government is the most natural way of managing public matters by the inhabitants. (...) we believed that a society liberated from party trenches could govern itself independently, efficiently and effectively satisfy its own needs. The state is there to make it easier for the society, not to replace it. It will be able to change our “small homelands” for the better only through a mature and constantly developing society[31].*

BIBLIOGRAPHY

1. Banaszak B., *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, wyd.2, C.H. Beck 2012.
2. Doliwa A., *Osobowość Prawa Jednostek Samorządu Terytorialnego*, wyd. C.H.Beck, 2012.
3. Dolnicki B., *Ustawa o samorządzie gminnym. Komentarz praktyczny*, Wolters Kluwer 2018.

4. Filipiak B., *Finanse samorządowe. Nowe wyzwania bieżące i perspektywiczne*, Difin, Warszawa 2001.
5. Gronkiewicz A., *Organizacja społeczna w ogólnym postępowaniu administracyjnym*, wyd. Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2012.
6. Hauser R., *System Prawa Administracyjnego, Konstytucyjne podstawy struktury i funkcje samorządu terytorialnego*, Tom 2 wyd. C.H.Beck, 2012.
7. Izdebski H., *Samorząd terytorialny. Podstawy ustroju działalności*, LexisNexis 2011.
8. Kledzik P., *Działalność organizacji pozarządowych na rzecz realizacji celów publicznych*, Warszawa 2013.
9. Kledzik P., *Obrona praw podmiotowych jako podstawa udziału organizacji pozarządowej w administracyjnym postępowaniu jurysdykcyjnym i sądowniczym* [w:] *Prawa podmiotowe. Pojmowanie w naukach prawnych* (red.) J. Ciapała, K. Flaga-Gieruszynska, Szczecin 2006.
10. Kosowski J., *Współpraca jednostek samorządu terytorialnego z organizacjami pozarządowymi*, wyd. Wolter Kluwer Polska, Warszawa 2012.
11. K. Miaskowska-Daszkiewicz K., B. Szmulik (red.), *Encyklopedia Samorządu Terytorialnego*, wyd. Wolter Kluwer Polska, Warszawa 2010.
12. Reguński J., M. Kulesza, *Droga do samorządu. Od Pierwszych koncepcji do inicjatywy Senatu (1981-1989)*, Warszawa 2009.
13. A. Skoczylas, W. Piątek, Komentarz do art. 164 Konstytucji RP [w:] M. Safjan, L. Bosek (red.), *Konstytucja RP. Tom II komentarz do art. 87-243*, wyd. C.H.Beck 2016.
14. P. Sarnecki, Komentarz do art. 164 Konstytucji RP [w:] L. Garlicki (red.), *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz. Tom IV*, wyd. Sejmowe Warszawa 2005.
15. Słobodzian B., *Współczesny system samorządu terytorialnego w Polsce*, wyd. Adam Marszałek, Toruń 2006 r.
16. Siemiński E., *Podstawowe wolności, prawa i obowiązki obywateli PRL*, Warszawa 1979.
17. Teclaw D., *Ewolucja samorządu terytorialnego w Polsce w latach 1989-1998. Refleksje*. Pismo naukowe studentów i doktorantów WNPiD UAM², Numer 12 2015.
18. Wiktorowska A., *Prawne determinanty samodzielności gminy*, wyd. Liber Warszawa 2002.
19. Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z 10 grudnia 2002, OTK ZU 2002, Nr 7A, poz. 92.

Akty prawne

1. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2.04.1997 r. Dz.U. 1997 Nr 78, poz. 483.
2. Ustawa o samorządzie gminnym z 8.03.1990 r., tj. z dnia 9 maja 2018. Dz.U. z 2018. poz. 994.
3. Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie, z dnia 7 lutego 2018 r. (Dz.U. z 2018 r. poz. 450).
4. Europejska Karta Samorządu Terytorialnego sporządzona w Strasburgu dnia 15 października 1985 r., Dz.U. 1994 Nr 124, poz. 608.
5. Uchwała Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 11 maja 2001 r. w sprawie oceny funkcjonowania zasadniczego podziału terytorialnego państwa (M.P. 2001 nr 16 poz. 249).

Źródła internetowe

1. www.osektorze.ngo.pl
2. www.gazetaprawna.pl

Materiały szkoleniowe

1. Jerzy Reguński, *Ograniczeń dla lokalnych władz jest za dużo. To trzeba zmienić*. Wywiad z Jerzym Reguńskim, „Dziennik Gazeta Prawna”, 25.06.2015 r.
2. *Organizacje pozarządowe partnerem samorządu terytorialnego* Materiały szkoleniowe, Kancelaria Prezesa RM, Warszawa 1999 r.

THE SOCIOLOGICAL PERSPECTIVE ON DEVIANCE WITH SPECIAL FOCUS ON ANOMIE THEORY

Pawelczyk Marcin

*University of Silesia Katowice, College of Interdisciplinary
Individual Studies Student
marcin112@onet.com.pl
Student of Inter-Faculty Individual Studies in Humanities*

Keywords: *Deviance, sociology of deviance, theory of anomie,*

The sociological perspective on deviance with a special focus on anomie theory

This chapter presents the theoretical point of view of the problem of deviance in broadly understood sociology. People can be affected by many different, both, "mental" and "dis-mental" disorders during their lives, which can change their character and social space around them, which can cause – in many variations - different deviant behaviours. The author presents traditional sociological definitions that, with some changes, are valid for today's modern society. As the text progresses, the subject is approached more from a criminological perspective, with more specific overviews being used to present one of the biggest problems faced by modern society - with specific focus on anomie theory.

Introduction

The study of social deviance deals with the violation of cultural norms in either formal (criminal) or informal (deviant) contexts. Social deviance is a phenomenon that has existed in every developed society where there have ever been norms - all around the world throughout the history of human race. Basically, there are two possibilities of how an individual will act when confronted with social norms[4]. They will either:

1. conform to them, or
2. violate them[17].

Social norms divide into implicit and explicit. Explicit social norms are not necessarily laws (such as the ban on alcohol consumption in public places)[11]. In reality, there is often a blend of conformity and deviance in the ways people behave. Rarely, if ever, does a person deviate from - or conform to - all norms. Furthermore, some behaviors reflect both conformity and deviance at once. Consider breaking the speed limit, which is technically a legal violation, but which is also conformist, particularly on freeways where motorists „go with the flow”[14]. That is a critical feature of deviance, conformity, and norms. In other words, relativity abounds, meaning that norms can change over time (e.g. women in the paid labor force)[12], plus they can depend on the situational context (e.g. laughing at a party as opposed to doing so at a funeral), social status (e.g. an adolescent blowing up neighbors' mailboxes as opposed to an elderly woman doing so), or a number of other factors[17].

Not everything, however, is relative. There are forms of deviance (and certain norms) that are about as universal as anything in social sciences can be, such as when one intentionally harms a child. Given the way we approach norms,

deviance and conformity, many thinkers throughout history have tried to explain the causes underlying deviance[13].

Sociology and deviance

In sociology, deviance describes an action or behavior that violates social norms, including a formally enacted rule (crime)[15], as well as informal violations of social norms (rejecting folkways)[6].

Although deviance may have a negative connotation, the violation of social norms is not always a negative action per se; positive deviation exists in some situations. Despite the fact a norm is violated, a behavior can still be classified as positive or acceptable.

Social norms differ from culture to culture. An act can be considered deviant by one society, but it may be viewed as perfectly normal by another. Perception of deviance changes over time, as does the notion of social norm itself.

Deviance is relative to the place where it occurs and the time at which it takes place. Killing another human being, for example, is generally considered wrong, except when governments permit it during warfare or for self-defense reasons.

There are two major types of deviant actions: *mala in se* and *mala prohibita* (*malum in se* is Latin for “wrong or evil in itself”)[9]. The phrase is used to refer to a conduct deemed as sinful or inherently wrong by nature, independent of regulations that govern it. It is distinguished from *malum prohibitum*, which is wrong only because it is formally prohibited[6,8].

Violation of norms can be grouped into two forms of deviance. These are:

1. *Formal deviance*, described as a crime which violates laws in a society.
2. *Informal deviance*, described as minor violations that break the unwritten rules of social life. In addition, norms that have great moral significance are mores. Under informal deviance, a more opposes societal taboos[10].

Firstly, formal deviance refers to the violation of state laws. This may include, but is not limited to: murder, theft, assault, etc. On the other hand, informal deviance refers to the violation of social norms. These informal deviations reflect the predominant cultural attitudes of an area[16].

A taboo is a strong social form of behavior considered deviant by a majority. Speaking of it in public is frowned upon, and therefore almost entirely avoided. The very term „taboo“ comes from the Tongan word “tapu” meaning “under prohibition”, “not allowed”, or “forbidden”. Some forms of taboo are prohibited under law and transgressions may lead to severe penalties. Other taboos result in shame, disrespect and humiliation. Taboo is not a universal concept, but it can nevertheless be found in most societies. Examples of common taboos include: murder, rape, incest, or child molestation.

Howard Becker, a labeling theorist, identifies four different types of deviant behavior labels. These are:

- *Falsely accusing* – it represents those individuals who have engaged in obedient behavior but have been perceived as deviant; therefore, they would be

falsely labeled as deviant[18,19,20];

- *Pure deviance* - which falls under perceiving one to participate in deviant and rule-breaking behavior;

- *Conforming* - conformity and deviance are two responses to real or imagined pressures from others. Conformity means going along one's peers—individuals of a person's own status. Conformity is opposite to social deviance which implies obedience to the norms that make a person acceptable in a particular society, group, or social setting.

- *Secret/hidden deviance* - which is when the individual is not perceived as deviant or participating in any rule-breaking behaviors. Such behaviors occur frequently but usually are conducted in private.

Deviant acts can be assertions of individuality and identity, and therefore as an act of rebellion against group norms of the dominant culture and in favor of the subculture. In a society, the behavior of an individual or a group determines how a deviant creates norms[18,19,20].

Émile Durkheim argues that deviance has in fact been a normal and necessary part of social organization, citing four important functions of deviance:

1. Deviance affirms cultural values and norms. Any definition of virtue rests on an opposing idea of vice: There can be no good without evil and no justice without crime[9, 15].

2. Deviance defines moral boundaries. People learn right from wrong by defining people as deviant.

3. A serious form of deviance forces people to come together and react in the same way against it.

4. Deviance pushes society's moral boundaries, which in turn leads to social change[7].

Anomie theory – an outline of the problem

Anomie is described as conditions in which a society provides little moral guidance to individuals.

It springs from the conflict of belief systems and causes a breakdown of social bonds between an individual and the community (both economic and primary socialization). Applied to an individual, this can progress into a dysfunctional ability to integrate within normative situations of their social world e.g., an unruly personal scenario that results in fragmentation of social identity and rejection of values.

The term *anomie* is commonly understood to mean normlessness, and believed to have been popularized by French sociologist Émile Durkheim in his influential book *Suicide* (1897). However, Durkheim first introduced the concept in his 1893 work entitled *The Division of Labour in Society*. Interestingly, Durkheim never used the term normlessness; rather, he described anomie as derangement, and an insatiable will. He also used the term “the malady of the infinite” because desire without limit can never be fulfilled - it only becomes more intense. For Durkheim, anomie arises more generally from a mismatch between personal or group standards and wider social standards, or from the lack

of a social ethic, which produces moral deregulation and an absence of legitimate aspirations. This is a nurtured condition.

The word, a reborrowing with the French spelling of anomy, comes from the Greek ἀνομία (“lawlessness”), namely the privative alpha prefix (a- “without”), and nomos “law”. Ancient Greeks made a distinction between *nomos* (νόμος, “law”), and *arché* (ἀρχή, “starting rule, axiom, principle”). For example, a monarch is a single ruler but he or she might still be subject to, and not exempt from, the prevailing laws, i.e. *nomos*. In the original city state democracy, the majority rule was an aspect of *arché* because it was a rule-based, customary system, which might or might not make laws, i.e. *nomos*. Thus, the original meaning of *anomie* defined anything or anyone against or outside the law, or a condition where the current laws were not applied, resulting in a state of illegitimacy or lawlessness[14].

The contemporary English understanding of the word *anomie* can accept greater flexibility in the word *norm*, and some have used the idea of normlessness to reflect a situation similar to anarchy. Having said that, as hinted at by Émile Durkheim and subsequent theorists, *anomie* is a reaction against, or a retreat from, the regulatory social control of society, and as such, it is a completely separate concept from anarchy, which by default defies the roles of the ruler and the ruled[14].

The nineteenth-century pioneer French sociologist Émile Durkheim borrowed the term in question from French philosopher Jean-Marie Guyau and used it in his influential book *Suicide* (1897), where he outlines the social (and not individual) causes of suicide, characterized by a rapid change of the standards or values of societies (often erroneously referred to as normlessness) and an associated feeling of alienation and purposelessness. Guyau believed that *anomie* is common when the surrounding society has undergone significant changes in its economic fortunes, whether for better or for worse and, more generally, when there is a significant discrepancy between the ideological theories and values commonly professed and what was actually achievable in everyday life. This was contrary to previous theories on suicide, which generally maintained that suicide was precipitated by negative events in a person’s life and their subsequent depression[19].

In Durkheim’s view, traditional religions often provided the basis for the shared values which the anomic individual lacks. Furthermore, he argued that the division of labor that had been prevalent in economic life since the Industrial Revolution led individuals to pursue egoistic ends rather than seeking the good of a larger community[7]. Robert King Merton also adopted the idea of *anomie* to develop Strain Theory, defining it as the discrepancy between common social goals and the legitimate means to attain those goals[14]. In other words, an individual suffering from *anomie* would strive to attain the common goals of a specific society yet would not be able to reach these goals legitimately because of the structural limitations in society. As a result, the individual would exhibit deviant behavior. Friedrich Hayek notably uses the word *anomie* with this

meaning in mind[19].

According to one academic survey, psychometric testing confirmed a link between anomie and academic dishonesty among university students, suggesting that universities needed to foster codes of ethics among students in order to curb it. In another study, anomie was seen as a “push factor” in tourism[1]. As an older variant, the 1913 edition of Webster’s Dictionary reports the use of the word *anomie* as meaning “disregard or violation of the law”[5], whereas anomie as a social disorder is not to be confused with anarchy. Proponents of anarchism claim that anarchy does not necessarily lead to anomie and that hierarchical command actually increases lawlessness. Some anarcho-primitivists are of the opinion that complex societies, particularly industrial and post-industrial ones, directly trigger conditions such as anomie by depriving the individual of self-determination and leaving them a relatively small reference group to relate to, such as a band, a clan, or a tribe.

Summary

Social science theories are, as the name suggests, only theories. The philosophers who developed them justify them upon putting forward a set of assumptions based on their observations and the conclusion they drew from these assumptions. However, since real life is open to interpretation, each theory describes the world in its own unique way. No theories are wrong as long as they can be supported by facts and observations. They are, after all, merely ways that theorists have used to describe the world around them. It is important to remember that no particular theory needs to be agreed with for the sake of it, but rather, for each an attempt should be made to understand it and derive from it a conclusion concerning the world in which we live.

Simply put, the best way to comprehend an ideology is to think like a philosopher would. How would proponents of a certain theory present a solution to a particular problem? Thinkers belonging to different schools of thought are bound to provide different answers to the same question, because of the differences in their assumptions. Hence, it is crucial to first understand *how* different theorists think.

Most importantly, however, efforts should be made to ensure that these theories are constantly updated, borrowed from, and in some cases debunked. Theories are not rules to obey in the world. Instead, they represent different ways of looking at the world. An individual can see the world through the prism of different perspectives and combine the various assumptions of different theories to describe it. However, regardless of the conceptual disparity of these theories, an important observation is that they can virtually always be used complementarily, as they rarely are mutually exclusive.

Bibliography

Literature

1. A Conceptual Overview of Deviance and Its Implication to Mental Health: a Biosychosocial Perspective, International Journal of Humanities and Social Science Vol. 2 Iss. 12, 2013 .

2. Correctional Service of Canada Welcome Page. Web. 23 Feb. 2012. <http://www.csc-scc.gc.ca/text/rsrch/reports/r161/r161-eng.shtml>.
3. Clausen, John A., ed. *Socialization and Society*, Boston: Little Brown and Company, 1968
4. „DEVIANCE.” Deviance. Web. 23 Feb. 2012. <http://cec.vcn.bc.ca/cmp/modules/cri-dev.htm>
5. Donal E. J. MacNamara and Andrew Karmen, *DEVIANTS: Victims or Victimizers?* Beverly Hills, California: Sage, 1983.
6. Doug Thomson, *Crime and deviance*. 2004.
7. „Emile Durkheim”s Basic Insight” Macionis, J., and Gerber, L. (2010). *Sociology*, 7th edition.
8. Eckert, A., A new typology of deviance: integrating normative and reactivist definitions of deviance, *Deviant Behaviour, An Interdisciplinary Journal* 2002,
9. Gary F. Jensen, *The path of the devil: early modern witch hunts*. Rowman & Littlefield, 2007.
10. JD Douglas and FC Waksler FC, *The sociology of deviance: an introduction*. Boston: Little, Brown, 1982.
11. Laub, John H., *The life course of criminology in the United States: The American Society of Criminology*, 2003
12. Macionis, J.; Gerber, L., *Sociology*, 7th Canadian ed. Toronto 2010
13. Macionis, John J., and Linda M. Gerber, *Sociology*, Toronto 2011
14. MB Clinard and RF Meier, *Sociology of deviant behavior*. 1968.
15. Pratt, Travis. „Reconsidering Gottfredson and Hirschi’s General Theory of Crime: Linking the Micro- and Macro-level Sources of Self-control and Criminal Behavior Over the Life-course”
16. Simon Dinitz, Russell Rowe Dynes and Alfred Carpenter Clarke, *Deviance: studies in definition, management, and treatment*. 1975.
17. Types of Deviance Web. 23 Feb. 2012. <https://web.archive.org/web/20120215133912/http://plato.acadiau.ca/courses/soci/thomson/criminaljustice/deviance/deviance.htm>
18. „The Criminal Justice System” Macionis, J., and Gerber, L. (2010). *Sociology*, 7th edition.
19. James F., Jr., Lorine A. Hughes, *Criminology, criminologists, and the sociological enterprise*, Chicago 2007, pp. 605–638.
20. Andrew T., *Deviance and social control*, *Handbook of sociology*, Newbury Park, 1998, pp. 667–693.

FILOZOFIA JĘZYKA – URUCHOMIENIE JĘZYKA FORMALNEGO W KULTURZE ZAWODÓW PRAWNICZYCH

dr Paradowski Mariusz

*Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej
w Krakowie, adiunkt,
m__paradowski@wp.pl*

Streszczenie:

Niniejszy artykuł omawia problematykę dotyczącą filozofii języka ze szczególnym uwzględnieniem języka formalnego w kulturze zawodów prawniczych. Na wstępie wyodrębnia on realistyczną i analityczną filozofię języka. U podstaw tych analiz znajdują się ustalenia wskazujące na separację tych obszarów filozofii. Następnie, opracowanie zwraca uwagę na rodzaje języka w realnym świecie. Wskazuje ono m.in. na język potoczny, naukowy oraz zawodowy. W dalszej części tekst podkreśla na znaczenie języka prawnego oraz języka prawniczego w kulturze prawnej. Przedmiotowe ustalenia opierają się na mechanizmie stanowienia oraz stosowania prawa. Artykuł zawiera krótkie podsumowanie.

Słowa kluczowe:

filozofia języka, realistyczna filozofia języka, analityczna filozofia języka, język formalny, język prawny, język prawniczy, stanowienie prawa, stosowanie prawa.

1. Realistyczna i analityczna filozofia języka

Problematyka dotycząca filozofii języka jest dziedziną nauki, która w płaszczyźnie badawczej nie cieszy się dużym zainteresowaniem. Już na wstępie do dalszych rozważań warto wyodrębnić realistyczną filozofię języka oraz analityczną filozofię języka. Niewątpliwie pierwsza z nich opiera się na kryterium prawdy, wartości dobra i piękna towarzyszących człowiekowi w jego ludzkiej egzystencji. Druga z rodzajów filozofii języka z kolei utożsamiana jest z refleksją logiczną wyrażającą semiotyczny obraz świata. W tym założeniu wymieniony gatunek filozofii został spopularyzowany przez teorię poznania i uprawiany jest przez wielu epistemologów. P. Stelmaszczyk koncentrując się na genezie przedmiotowego typu filozofowania zauważył, że: „Ch. Caton w opracowaniu z 1971 r. określił filozofię języka, jako tę część filozofii, która zawiera semantykę, a czasem jest z nią wręcz identyfikowana; według nowych opracowań dotyczących filozofii języka, jej podstawowe pytania nieodmiennie dotyczą znaczenia, sposobów badania znaczenia, a także związków zachodzących pomiędzy językiem a myślą, jak również natury znaczenia, rozumienia oraz komunikacji, a filozofów interesują przede wszystkim trzy szerokie obszary języka – składnia, semantyka i pragmatyka”¹. Analizując niniejszą dyscyplinę naukową nie mogą umknąć uwadze inne dzieła, które omawiają wymienioną

---

1 P. Stelmaszczyk, *Współczesna analityczna filozofia języka: wybrane zagadnienia* [w:] *Diametros* 56/2018, Kraków 2018, s. 132

tematykę². J. Odrowąż-Sypniewska dostrzegając, iż: „filozofia języka należy do tych dziedzin filozofii, w których w XX wieku niewątpliwie nastąpił postęp”³. Niemniej jednak warto dodać, że autorka ma na uwadze wyłącznie rozkwit analitycznej filozofii języka. Wskazane opracowanie w swej zasadniczej części koncentruje się na zagadnieniach dotyczących znaczenia i odniesienia, języka i prawdy, sądów logicznych oraz sporów. U podstaw wysuwanych konkluzji promotorka dowodzi, iż filozofia języka nie wykracza poza zakres epistemologii. Co więcej, partycypuje ona w logice formalnej. Uznać więc trzeba, że w proponowanym ujęciu filozofia języka nie wyczerpuje obszaru badawczego. Inaczej bowiem kształtuje się realistyczna filozofia języka, która sięga w płaszczyznę metafizyki. Dla tego gatunku filozofii słowa nie będzie istotne językowe definiowanie pojęć ogólnych lub szczegółowych. Znamienne pozostają tutaj wypowiedzi językowe użyte w określonym kontekście, które obrazują świat rzeczywisty w zastosowaniu realizmu filozoficznego. Innymi słowy, bezwartościowe dla realistycznej filozofii języka pozostają definicje prawdy oraz desygnaty tej nazwy wyprowadzone przez subiektywny umysł człowieka. W perspektywie analitycznej filozofii języka przyjęte koncepcje prawdy zwykle zmierzają w kierunku zafałszowania rzeczywistości oraz uniemożliwiają faktyczne poznanie natury człowieka. Nie służą poznaniu prawdy nowożytny koncepcje powszechnej zgody, reguły koherencyjne, zasady utylitarystyczne i pragmatyczne autorstwa Kartezjusza, Bradleya, Bacona, Bentham lub Milla. Niesporny jest pogląd, że niniejsze koncepcje zasadniczo sprzyjają zafałszowaniu rzeczywistości. K. Wieczorek podkreślił, iż: „twierdzenie prawdziwe poznajemy po tym, że wszyscy się z nim zgadzają”⁴. Niekwestionowanie takie spojrzenie na rozumienie prawdy jest zbyt ubogie i zasadniczo niewystarczające dla właściwego odczytywania porządku świata. Odmienne postrzeganie prawdy ma miejsce w polu realizmu filozoficznego. M. A. Krąpiec słusznie wskazał, że: „prawda logiczna jako istotna cecha naszego wyrażonego w sądach poznania jest następstwem pierwszej, naturalnej refleksji towarzyszącej, w której my już świadomie, w pełnej refleksji aktywnej poznajemy zgodność (niezgodność) poznawczej struktury naszego sądu z rzeczywistością”⁵. Filozof zatem przekonuje, iż filozofii języka osadzonej w realnym świecie obce pozostają pluralistyczne idee, koncepcje, założenia lub hipotezy, gdyż zmierzają one w kierunku odrealnienia rzeczywistości. Autor w odrębnym opracowaniu także trafnie dostrzegł, że: „język jako system znaków umownych nie może być odniesiony wyłącznie do świadomości i świadomościowego przeżywania sensów (...), ale ostatecznie do bytu, który w akcji poznania jest aspektownie

---

2 zob. J. Odrowąż-Sypniewska, *Przewodnik po filozofii języka*, praca zbiorowa pod red. J. Odrowąż-Sypniewskiej, Kraków 2016.

3 Tamże, s. 7

4 K. Wieczorek, *Podstawy filozofii dla uczniów i studentów*, praca zbiorowa pod red. K. Wieczorka, Chorzów 2012, s. 52.

5 M. A. Krąpiec, *Światopogląd i prawda [w:] Światopogląd, religia, teologia*, praca zbiorowa pod red. S. Kamińskiego, Lublin 1998, s. 53

znaczoną rzeczą”⁶. Nie pozostaje zatem kwestią sporną, że prawda odczytywana jest z sensu wypowiedzi językowej ujawniającej byt jako przedmiot poznania człowieka. *A contrario* nie może uchodzić za prawdę znaczenie ujęte w budowie gramatycznej zdania, jeżeli nie ma ono na celu odkrywanie prawdy o rzeczywistości. Wymagowane ideologie oraz różne koncepcje sprzyjają tworzeniu fałszywej prawdy, a właściwie nieprawdy. Z tego względu istotna dla nauki pozostaje realistyczna filozofia języka zwracająca uwagę na klasyczne rozumienie metafizyki oraz zdroworozsądkowe myślenie uzgodnione z naturą człowieka, jego godnością i realnością dla świata.

2. Rodzaje języka w realnym świecie

Teoretyzując na temat filozofii języka stajemy przed koniecznością wyodrębnienia rodzajów języka w realnym świecie. Nie powoduje obaw stwierdzenie, że pojęcie języka jest wieloznaczne. Zgodnie z definicją encyklopedyczną: „język to system społecznie wytworzonych i obowiązujących znaków dźwiękowych (wtórnie pisanych) oraz reguł określających ich użycie jako narzędzia komunikacji społecznej”⁷. W myśl rozumienia słownikowego: „język to system znaków dźwiękowych i pisanych służących do porozumiewania się członkom danego narodu”⁸. Warto zwrócić uwagę na rys historyczny tworzenia się języka. Genezy jego pochodzenia należy poszukiwać w czasach zamierzchłych kultur. L. Miodoński wskazał, że: „spór filozoficzny o źródła i pochodzenie języka stanowi jeden z ciekawszych epizodów europejskiej filozofii; można go uznać za egzemplifikację o wiele szerszego problemu, a mianowicie zderzenia światopoglądu opartego na pryncypiach metafizycznych z rodzącym się naturalistycznym i racjonalistycznym ujmowaniem rzeczywistości (...) rozumienie języka wynikało z przesłanek teologicznych, jak również przyjęcia – co do tego istniały jednak ciągle spory – języka hebrajskiego za prajęzyk ludzkości”⁹.

Języki podlegają różnym klasyfikacjom. W językoznawstwie wymienia się języki: naturalne oraz sztuczne, żywe oraz martwe, potoczne oraz naukowe, zawodowe oraz powszechne, etniczne oraz narodowościowe. Język podlega określonym regułom gramatycznym. Ulega on rozwinięciu przy pomocy składni językowej. Każdy rodzaj języka posiada odrębną syntaktykę. Trzeba jednak pamiętać, iż w budowie morfologicznej zdania istotny jest jego sens. Odczytywanie znaczenia wypowiedzi językowej pozwala dostrzec istnienie

---

6 Tenże, *Język i jego kreatywne aspekty* [w:] *Roczniki filozoficzne* z. 1, t. 27, Lublin 1979, s. 21

7 *Encyklopedia popularna PWN*, praca zbiorowa pod red. R. Łąkowski, Warszawa 1982, s. 315

8 *Wielki słownik języka polskiego*, praca zbiorowa pod red. E. Polańskiego, Kraków 2015, s. 300

9 L. Miodoński, *Herder kontra Süßmilch – początki sporu o pochodzenie języka* [w:] *Język, rozumienie, komunikacja*, praca zbiorowa pod red. M. Domaradzkiego, E. Kulczyckiego, M. Wendlanda, Poznań 2011, s. 47

metafizycznych wartości zapisanych w treści wyrażanego komunikatu słownego. Nie zawsze logiczna budowa zdania spełnia prymarną wartość nad jego sensem. Temu służy język potoczny, który niejednokrotnie w procesie porozumiewania się posiada liczne błędy językowe. Odrębnie tworzy się język naukowy zasadniczo będący przykładem doskonałości fleksji. Odmiana języka naukowego może być język zawodowy. Stosuje on wypowiedzi językowe wyrażone w odpowiednim kontekście socjolingwistycznym komunikujących się osób przynależących do określonego paradygmatu interpretacyjnego¹⁰. I tak, wyodrębnia się m. in. język zawodowy (branżowy) lekarzy, prawników, informatyków, matematyków, architektów, geodetów, handlowców *etc.*

W kontekście powyższego wyodrębnienia kształtuje się obraz natury języka formalnego w kulturze zawodów prawniczych. Przedmiotowe zagadnienia wydają się interesujące z punktu widzenia specyfiki zawodów prawniczych tj. notariusza, sędziego, adwokata oraz radcy prawnego, a także z uwagi na język środowiska naukowego. Rudymetarną rolę spełnia również język prawodawcy wyrażany w treści aktów normatywnych. W ten sposób dochodzi do wyłonienia języka prawniczego oraz języka prawnego¹¹. W. Tumidalski nadmienił, że: „mianem języka prawnego określać będziemy język, w którym formułowane jest prawo, zaś językiem prawniczym będzie język, przy pomocy którego mówimy o prawie”¹². Autor także zwrócił uwagę, iż: „język, jakim posługują się prawnicy w sądach, prokuraturach i urzędach stanowi niekiedy przeszkodę nie do pokonania dla dziennikarzy prasy, radia, telewizji i portali internetowych, gdzie ukazują się relacje z procesów i informacje o śledztwach; język prawny i prawniczy to dla części dziennikarzy hermetyczny świat, do zrozumienia którego potrzebni są tłumacze; czasami rolę tę biorą na siebie biura prasowe sądów lub adwokaci i radcy prawni występujący jako pełnomocnicy stron procesu”¹³. Idąc dalej uznać trzeba, że pomimo wzajemnej separatywności wymienionych języków, pozostają one względem siebie w relacji zależności. Język prawniczy stanowi konsekwencję istnienia języka prawnego. Ten pierwszy nie wyodrębniłby się bez uprzedniego wyłonienia drugiego. Oznacza to, że racją bytową języka prawniczego pozostaje język prawny. Ten ostatni jest zwykle bezemocjonalny i niekrytyczny.

3. Stanowienie oraz stosowanie prawa u podstaw działania języka

Omawiając niniejszą problematykę badawczą warto omówić zagadnienia normatywne dotyczące stanowienia oraz stosowania prawa u podstaw działania języka. Należy zauważyć, iż proces legislacyjny w Polsce zmierzający

---

10 zob. M. Paradowski, *Teoretyczne i praktyczne aspekty komunikacji społecznej na przykładzie wybranych zagadnień socjologicznych [w:] Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Humanitas w Sosnowcu – Zarządzanie z. 1/2013*, praca zbiorowa pod red. M. Smolarek, Sosnowiec 2013.

11 zob. B. Wróblewski, *Język prawny i prawniczy*, Kraków 1948.

12 W. Tumidalski, *Język prawny i prawniczy a język mediów [w:] Naukowy przegląd dziennikarski nr 2/2016*, Rzeszów 2016, s. 16

13 *Tamże*, s. 15

do ukształtowania języka prawnego jest niezwykle skomplikowanym i niejednokrotnie długotrwałym procesem stanowienia prawa. Instytucja inicjatywy ustawodawczej została uregulowana w Konstytucji RP¹⁴ z dnia 2 kwietnia 1997 roku. Stosownie do treści przepisu art. 118 wymienionego aktu prawnego inicjatywa ustawodawcza przysługuje posłom, Senatowi, Prezydentowi Rzeczypospolitej i Radzie Ministrów. Inicjatywa ustawodawcza przysługuje również grupie co najmniej 100 000 obywateli mających prawo wybierania do Sejmu. B. Banaszak nadmienił, iż: „konstytucja prawo inicjatywy ustawodawczej reguluje w art. 118 ust. 1 i 2; określa w nim podmioty, którym ona przysługuje oraz konieczne elementy przedkładanego Sejmowi projektu ustawy”¹⁵. Skuteczne działanie prawodawcy zmierzającego w kierunku doprowadzenia projektu aktu normatywnego do stanu jego uchwalenia, opublikowania oraz wejścia w życie staje się warunkiem obowiązywania prawa. Prawo obowiązujące z kolei określone zostało w języku prawnym. Ustrojoznawca w treści przepisu art. 87 *de lege lata* Konstytucji RP wymienia katalog źródeł prawa. I tak, źródłami powszechnie obowiązującego prawa Rzeczypospolitej Polskiej są: Konstytucja, ustawy, ratyfikowane umowy międzynarodowe oraz rozporządzenia. Źródłami powszechnie obowiązującego prawa na obszarze działania organów, które je ustanowiły, akty prawa miejscowego. Obok aktów prawnych powszechnie obowiązujących prawodawca do katalogu źródeł prawa zaliczył akty normatywne wewnętrznie obowiązujące w postaci zarządzeń, regulaminów lub statutów. A. Filipowicz zaznaczył, że: „najwcześniej źródło prawa stanowić będą akty normatywne”¹⁶. Zważywszy na powyższe ustalenia trzeba podkreślić, że język prawny jest zasadniczo językiem prawodawcy (ustrojodawcy).

Obok procesu legislacyjnego stanowienia prawa zdeterminowanego na wyodrębnienie norm prawnych poprzez hierarchiczną budowę źródeł prawa odrębnym mechanizmem działania prawa pozostaje wykładnia prawa sprzyjająca kształtowaniu się języka prawniczego. S. Lewandowski odnotował, iż: „wnioskowania prawnicze są rozumowaniami wykorzystywanymi w trakcie dokonywania ustaleń normatywnych”¹⁷. Nie powoduje obaw stwierdzenie, że konstrukcja lingwistyczna języka prawnego często stwarza trudności dla właściwego i prawidłowego odkodowania normy prawnej stanowiącej określone *ratio legis* prawodawcy. Z tego względu dostrzega się ogromną rolę prawników stawiających przed sobą wyzwania prawidłowej interpretacji przepisów prawnych w procesie stosowania prawa. Istotną rolę w procesie interpretacji prawa spełnia wykładnia językowa. M. Rak-Rozmysłowska zauważyła, iż: „polega ona na sformułowaniu znaczenia tekstu prawnego w drodze odwołania się do przesłanek tworzących ów kontekst językowy, który jest przedmiotem

---

14 Dz. U. z 1997 r. Nr 78, poz. 483, z 2001 r. Nr 28, poz. 319, z 2006 r. Nr 200, poz. 1471, z 2009 r., Nr 114, poz. 946

15 B. Banaszak, *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej – komentarz*, Warszawa 2012, s. 669

16 A. Filipowicz, *Prawo dla ekonomistów*, Warszawa 1999, s. 27

17 S. Lewandowski, *Retoryczne i logiczne podstawy argumentacji prawniczej*, Warszawa 2015, s. 227

interpretacji terminów i zwrotów występujących w tekście prawnym¹⁸. Przy czym należy pamiętać, że odczytywanie znaczenia tekstu prawnego nie powinno odbywać się z pominięciem realizmu filozoficznego. Zawsze wartością prymarną nad obowiązującymi u podstaw logiki formalnej zasadami wykładni prawa jest treść normy prawnej.

4. Podsumowanie

W obliczu przedmiotowych rozważań dotyczących filozofii języka kształtują się istotne konkluzje myślowe. Nic bowiem bardziej oczywistego niż fakt, iż język kreuje rzeczywistość. Innymi słowy, istnieje to, co zostało realnie nazwane. Na gruncie tych argumentów uznać trzeba, że język jest warunkiem bytowym istnienia. Przy pomocy słowa wyodrębnia się byt będący wyrazem rzeczywistości. Idąc dalej wypada zauważyć, iż w sferze realistycznej filozofii języka metafizyczny obraz świata stanowi podstawę dyskusji naukowej. W swej zasadniczej części aktualne badania naukowe powinny bardziej koncentrować się na poszukiwaniu wartości wynikających z ontologicznego wymiaru treści językowej. Często jednak lingwistyczne analizy na temat semantycznej budowy zdania przysyłają cenniejsze wnioski kształtujące się u podstaw realistycznej filozofii języka.

Warte zainteresowania oraz myślowego wyężenia pracy naukowca są refleksje podejmowane w płaszczyźnie języka prawnego oraz języka prawniczego.. Niewątpliwie powinny one prowadzić do wyodrębnienia realistycznej filozofii języka. Za sprawą mechanizmu działania prawa dostrzega się wartości prawdy, dobra, piękna oraz etyki, które zasadniczo pozostają obce analitycznej filozofii języka skoncentrowanej na logice formalnej. U szczytu tej dyscypliny wiedzy znajduje się głęboka analiza dotycząca: przepisu prawnego, normy prawnej, systemu prawa, stanowienia, obowiązywania oraz stosowania prawa, podmiotów prawnych oraz stosunku prawnego. Przedłożenie osobie ludzkiej określonego tekstowo lub naszkicowanego myślowo problemu aktywizuje w podmiocie potencjał oraz skłonność do refleksji filozoficzno-prawnej skutkiem której dochodzi do wydedukowania lub wyartykułowania szeregu merytorycznych wniosków. Nie wolno jednak zapominać, aby szereg analiz myślowych przysyłał wartości aksjologiczne wynikające z treści normy prawnej¹⁹. W ten sposób kształtuje się realizm w filozofii. Wykorzystywanie reguł językowych w mechanizmie stosowania prawa wpływa na jakość wykładni językowej (gramatycznej), która stanowi podstawową formę interpretacji prawa. Ogromna rola spoczywa zatem na środowisku prawniczym, które przy pomocy zasad wykładni norm prawnych, operując językiem formalnym w warunkach sylogizmu prawnego dokonuje odkodowania przepisu prawnego oraz wyłożenia prawa. Kultura prawna zawodów prawniczych wpływa zatem na poprawność

---

18 M. Rak-Rozmysłowska, *Poziom związania interpretacji wynikami wykładni językowej [w:] Z badań nad prawem i administracją*, praca zbiorowa pod red. M. Sadowskiego, Wrocław 2014, s. 321

19 M. Paradowski, *Zarys filozofii prawa*, Warszawa 2017, s. 37

interpretacji przepisów prawnych oraz prawidłowość zastosowania reguł językowych. Należy więc upowszechniać badania naukowe umożliwiające tworzeniu standardów korzystania z reguł językowych sprzyjających odczytywaniu właściwego rozumienia prawa. Filozoficzne aspekty problemowe dotyczące istoty oraz natury języka stają się niezbędne w poszukiwaniu znaczenia prawa.

Bibliografia

1. Banaszak B., *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej – komentarz*, Warszawa 2012.
2. Filipowicz A., *Prawo dla ekonomistów*, Warszawa 1999.
3. *Encyklopedia popularna PWN*, praca zbiorowa pod red. R. Łąkowski, Warszawa 1982
4. Krapiec M. A., *Język i jego kreatywne aspekty [w:] Roczniki filozoficzne z. 1, t. 27*, Lublin 1979.
5. Krapiec M. A., *Światopogląd i prawda [w:] Światopogląd, religia, teologia*, praca zbiorowa pod red. S. Kamińskiego, Lublin 1998.
6. Lewandowski S., *Retoryczne i logiczne podstawy argumentacji prawniczej*, Warszawa 2015
7. Miodoński L., *Herder kontra Süßmilch – początki sporu o pochodzenie języka [w:] Język, rozumienie, komunikacja*, praca zbiorowa pod red. M. Domaradzkiego, E. Kulczyckiego, M. Wendlanda, Poznań 2011
8. Odrowąż-Sypniewska J., *Przewodnik po filozofii języka*, praca zbiorowa pod red. J. Odrowąż-Sypniewskiej, Kraków 2016.
9. Paradowski M., *Zarys filozofii prawa*, Warszawa 2017, s. 37
10. Paradowski M., *Teoretyczne i praktyczne aspekty komunikacji społecznej na przykładzie wybranych zagadnień socjologicznych [w:] Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Humanitas w Sosnowcu – Zarządzanie z. 1/2013*, praca zbiorowa pod red. M. Smolarek, Sosnowiec 2013.
11. Rak-Rozmysłowska M., *Poziom związania interpretacji wynikami wykładni językowej [w:] Z badań nad prawem i administracją*, praca zbiorowa pod red. M. Sadowskiego, Wrocław 2014.
12. Stelmaszczuk P., *Współczesna analityczna filozofia języka: wybrane zagadnienia [w:] Diametros 56/2018*, Kraków 2018.
13. Tumidalski W., *Język prawny i prawniczy a język mediów [w:] Naukowy przegląd dziennikarski nr 2/2016*, Rzeszów 2016
14. *Wielki słownik języka polskiego*, praca zbiorowa pod red. E. Polańskiego, Kraków 2015
15. Wieczorek K., *Podstawy filozofii dla uczniów i studentów*, praca zbiorowa pod red. K. Wieczorka, Chorzów 2012.
16. Wróblewski B., *Język prawny i prawniczy*, Kraków 1948.

Wykaz aktów normatywnych

1. Konstytucji RP z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz. U. z 1997 r. Nr 78, poz. 483, z 2001 r. Nr 28, poz. 319, z 2006 r. Nr 200, poz. 1471, z 2009 r., Nr 114, poz. 946).

PHILOSOPHY OF LANGUAGE - LAUNCHING THE FORMAL LANGUAGE IN THE CULTURE OF LEGAL OCCUPATIONS

Summary:

This article discusses the issues related to the philosophy of language with particular emphasis on the formal language in the culture of legal professions. At the beginning, it's underline the realistic and analytical philosophy of language. At the basis of these analyzes created the separation of these areas of philosophy. Then, the article gives attention to the types of language in the real world. This text shows inter alia scientific and professional language. Next, the elaboration describes the importance of legal language and legal language in legal culture. These arrangements are based on the mechanism of law-making and law-application. The article has short summary.

Keys words:

philosophy of language, realistic philosophy of language, analytical philosophy of language, formal language, legal language, legal language, law making, application of law.

WYBRANE ZAGADNIENIA DOTYCZĄCE HISTORII MNIEJSZOŚCI TATARSKIEJ W POLSCE

*mgr Piątkowska Marzena,
doktorantka Instytutu Socjologii Uniwersytetu Zielonogórskiego
marzena.piatkowska87@gmail.com*

Mniejszość tatarska w Polsce stanowi bardzo interesujący przedmiot badań, zarówno ze względu na swoją odmienną etniczną, jak i zwykle religijną. Muzułmanie pochodzenia tatarskiego są unikatowym przykładem na skalę europejską, ponieważ stanowią mniejszość całkowicie zasymilowaną. Do tej grupy etnicznej swoją przynależność zadeklarowało 1.828 osób podczas przeprowadzonego w 2011 roku Narodowego Spisu Powszechnego Ludności i Mieszkań [13]. Jest to niemal cztery razy wyższa liczba w porównaniu do danych poprzedniego Narodowego Spisu Powszechnego z 2002 roku, w którym tatarską narodowość zadeklarowało zaledwie 495 obywateli polskich [18].

Z przedstawionego powyżej zestawienia danych można między innymi wywnioskować, że wśród mniejszości tatarskiej wzrasta świadomość własnej odrębności kulturowej [19, s.17]. Należy również zwrócić uwagę na możliwość wystąpienia błędu statystycznego, ponieważ według władz organizacji zrzeszających Tatarów, jest ich w Polsce o wiele więcej. Według szacunków Tatarów Polskich jest od 2,5 do 4 tysięcy osób [16, s.67]. Choć w skali kraju stanowią niewielką liczebnie grupę, to są wpisani w historię narodu polskiego jako odmienna i intrygująca społeczność już od dawnych czasów [12, s.95].

Tatarzy stanowią ludność powstałą w wyniku zawierania związków Mongołów i Kipczaków, które miały miejsce w państwie Złotej Ordy [15, s.14]. Mongołowie, którzy przeszli na islam w XIII wieku, byli tam mniejszością rządzącą, jednak z czasem całkowicie zasymilowali się z turkojęzycznymi poddanymi [2, s.13]. W efekcie tego kulturowego i etnicznotwórczego procesu powstał naród tatarski [4, s.22].

Obecność osób pochodzenia tatarskiego na ziemiach polskich ma swoją genezę w najeździe na wschodnią Europę wojsk mongolskiej Złotej Ordy [14, s.23], dowodzonych przez potomków Dżyngis chana [6, s.144]. Pierwszym władcą i założycielem Złotej Ordy był Batu-chan, który ukształtował ten samodzielny organizm państwowy na północno-zachodnich peryferiach imperium mongolskiego w latach 1227-1255 [2, s.12-13]. Złota Orda mimo europejskiego położenia, pod względem kulturalnym, politycznym i etnicznym była zbliżona do krajów azjatyckich.

Osadnictwo Tatarów na terenie Rzeczypospolitej Obojga Narodów przebiegało w pięciu podstawowych etapach. Najwcześniejszy z nich był związany z imigrantami, którzy chcieli uniknąć prześladowań za względów religijnych. Miał miejsce w czasie panowania chana Uzbeka tj. w latach 1312-1342, który przeprowadzał intensywną islamizację Złotej Ordy [2, s.20]. Właśnie w skutek okrutnych praktyk dyskryminacyjnych, jakimi zostali poddani

przeciwnicy nowej religii, nastąpił masowy odpływ rodów tatarskich na Litwę i Ruś. Pozostałości po osadnikach tatarskich, którzy nie byli wyznawcami islamu, zachowały się jedynie w nazwiskach niektórych rodów litewskich [3, s.6]. Tak o wyżej wymienionych Tatarach, w oparciu o zapisy franciszkańskie, pisze w swojej kronice, pod rokiem 1324 Łukasz Wadding: „Bracia nasi wyprawili się celem głoszenia nauki Chrystusa w krainy litewskie, gdzie znaleźli cały naród pograżony w błędach barbarzyńskich i oddany kultowi ognia, a między nimi Scytów, przybyszów z kraju jakiegoś chana, którzy w swoich modlitwach używają języka azjatyckiego” [3, s.5]. Z powyższego opisu wynika, że pierwsi Tatarzy, jacy osiedlili się w Wielkim Księstwie Litewskim nie byli muzułmanami.

Dopiero drugi etap kolonizacji dotyczył ludności tatarskiej wyznania islamskiego Zapoczątkował go książę Witold osiedlając Tatarów na terenie Wielkiego Księstwa Litewskiego. Napływ tatarskich muzułmanów w tym okresie związany był z wewnętrzną walką o władzę w Złotej Ordzie [2, s.27-28]. Jej poddani stali się jeńcami wojennymi, którzy zamieszkali pod koniec XIV wieku w kilku osadach na Litwie [7, s.203]. Czego potwierdzeniem jest relacja z podróży burgundzkiego rycerza Gilberta de Lannoy, który w 1414 roku wspominał w swojej kronice: „Także przebywa w rzezonym mieście Trokach i zewnątrz w kilku wsiach bardzo wielka ilość Tatarów, którzy tam mieszkają pokoleniami, są zaś zwyczajni Saraceni, nie mają nic z wiary Jezusa Chrystusa, a mają język osobny, zwany tatarski” [3, s.6].

Przytoczony fragment jest dowodem na osadnictwo muzułmańskiej mniejszości tatarskiej na Litwie w okresie rządów Witolda tj. w latach 1392-1430. Stanowi również potwierdzenie, że osiedlanie przybyszów ze Złotej Ordy w tamtym czasie było najbardziej wzmożone [23, s.147].

Pierwsze obszerniejsze pisemne przekazy na temat osiadłej na tych terenach mniejszości tatarskiej pochodzą z *Annales Jana Długosza* z 1397 roku [22, s.39]: „Książę litewski Aleksander- Witold (...) chcąc się okazać katolickim księciem, urządza pierwszą wyprawę na Tatarów. Zgromadziwszy znaczną liczbę wojska z Polaków, Litwinów i Rusinów, wkracza na ziemię i terytoria Tatarów. Chociaż je przemierzył aż po rzekę Don (...) i w pobliże największej z rzek Wołgi, ponieważ jednak nie napotkał żadnego oporu, udał się do miejsca postoju Tatarów zwanego Orda, wziął do niewoli wiele tysięcy Tatarów z żonami, dziećmi i bydłem i uprowadził aż na Litwę. Połowę z nich na znak zwycięstwa wysłał w darze królowi Władysławowi, prałatom i panom polskim, pozostałą połowę zatrzymał dla siebie. A Tatarzy przesiedleni do Polski, odrzuciwszy błędy pogaństwa, przyjęli wiarę Chrystusową i stworzyli jednolity naród z Polakami, zawierając nawzajem między sobą małżeństwa. Ci zaś, którzy osiedli na Litwie, tkwią w sprośnej wierze Mahometa i umieszczeni przez księcia Witolda w jednym zakątku ziemi litewskiej żyją według swoich obyczajów i swej bezbożnej religii” [5, s.288-289].

Z tekstu przedstawionego powyżej można wywnioskować, że sytuacja Tatarów zamieszkałych w Koronie była diametralnie inna od tej, z jaką mieli do czynienia ci osadzeni na Litwie. Ludność przesiedlona na teren Korony uległa

dużemu rozproszeniu, między innymi dlatego nie udało jej się kultywować własnej odrębności. Natomiast ci przesiedleńcy, którzy trafili na Litwę, zostali osadzeni w jednym miejscu, dzięki czemu pozostali ze sobą w kontakcie niezbędnym do utrzymania odrębnej tożsamości religijnej.

Z biegiem czasu, w zamian za obowiązek służby wojskowej w chorągwiach jazdy, które wykorzystywane były do wzmocnienia granicy litewsko - krzyżackiej, przybysze otrzymywali szereg przywilejów [16, s.68]. Mieli zagwarantowaną wolność wyznania i bezpieczeństwo osobiste, w pełni była akceptowana ich odrębność prawna, religijna i wojskowa [3, s.85].

Kolejny etap kolonizacji miał miejsce w XV wieku i objął emigrantów z Chanatu Krymskiego i Kazachskiego po upadku w 1502 Złotej Ordy [23, s.162-163].

Następna fala osadnictwa datowana jest na wiek XVI i dotyczy jeńców tatarskich wziętych do niewoli w skutek wojen prowadzonych przez Litwę z Krymem [2, s.52].

Ostatni etap zasiedlania ziem Rzeczypospolitej przez osadników tatarskich miał miejsce pod koniec XVI wieku i dotyczył ludności, która wyemigrowała z dawnych chanatów Kazańskiego i Astrachańskiego wskutek zajęcia tych obszarów przez Rosję [24, s.24]. Wtedy to miał miejsce największy przyrost tej mniejszości za sprawą nadawania ziemi przez Jana III Sobieskiego w zamian za pełnienie służby wojskowej [12, s.95].

Oprócz ziemi Tatarzy zostali wyposażeni w szereg przywilejów, mogli bez przeszkód praktykować własną religię, budować meczety oraz zawierać małżeństwa z autochtonicznymi kobietami [6, s.145]. Niektóre źródła podają liczbę tatarskich osadników w Rzeczypospolitej w XVI – XVII wieku na nawet sto tysięcy osób [15, s.110].

Ludność ta szybko zatraciła swój język, jednak pozostała wierna religii, czego znamienitym dowodem jest przekład Koranu na język polski. Prawdopodobnie dokonał tego jeden z czołowych przedstawicieli rodów tatarskich, Jan Tarak Murza Buczacki [1., s.112].

Na Litwie Tatarzy zamieszkivali tereny wokół Wilna, Trok, Kowna, Mińska, Grodna, Krewa i Nowogródka [24, s.14]. Na terenie Korony, mniejszość muzułmańska żyła na Podlasiu. Z tego okresu pochodzą meczety w Bohonikach i Kruszynianach oraz mizary, stanowiące cmentarze muzułmańskie.

Tatarzy od XVI wieku byli bezpośrednimi poddanymi króla [2, s.38]. Zwierzchnikami dla osób pochodzenia tatarskiego byli, mianowani przez władcę, chorążowie i marszałkowie. To oni piastowali również władzę sądowniczą odnoszącą się do spraw cywilnych. Jednak osadnicy tatarscy nie stanowili jednolitej grupy. Różnili się między sobą statusem społecznym i stanem majątkowym. Rozbieżności te wynikały zwykle z odmiennego trybu i okresu osiedlenia na terenie Rzeczypospolitej. W zależności czy zostali osadzeni w charakterze jeńców wojennych czy dobrowolnych imigrantów. Dodatkowym czynnikiem był również posiadany status w kraju pochodzenia. W wypadku dostania się do niewoli przedstawiciela elity rodowej lub plemiennej następował

wykup, wymiana lub uwolnienie za poręczeniem wysoko sytuowanych Tatarów mieszkających już w Rzeczypospolitej [24, s.15].

Głównym zajęciem Tatarów polsko – litewskich była służba wojskowa w zamian za nadania ziemi i szlachectwa. Choć nie dysponowali w pełni własną ziemią, nie mogli na przykład jej sprzedać. Podobnie z nobilitacją, nie mogli w pełni uczestniczyć w sejmikach szlacheckich i obejmować urzędów. Te ograniczenia wynikały z wyznawania islamu. Służyli w wyodrębnionych chorągwiach lekkiej jazdy [20]. Od XVIII wieku w oddziałach wojskowych swoją posługę mogli odbywać muzułmańscy przywódcy religijni [15, s.110].

Część ludności tatarskiej, zawłaszcza jeńcy wojenni oraz ich potomkowie zamieszkiwali miasta trudniąc się rzemiosłem i handlem [23, s.201]. Ich również dotyczyły pewne ograniczenia w przeciwieństwie do ludności autochtonicznej. W związku z tym, że nie byli chrześcijanami, nie mogli przynależeć do cechów oraz pełnić żadnych funkcji w samorządzie miejskim. Dla Tatarów nieposiadających ziemi jedyną drogą awansu społecznego była długoletnia służba wojskowa.

Mniejszość tatarska cieszyła się wolnością wyznania, posiadała także własne gminy religijne, każdej z nich przewodniczył wybierany przez ogół wiernych imam zwany mułłą [17]. Mułła musiał posiadać autorytet wśród wiernych, ponieważ oprócz funkcji duchownego był jednocześnie sędzią wspólnoty [23].

Pod koniec XVII wieku na Terytorium Rzeczypospolitej Obojga Narodów działało około pięćdziesięciu meczetów.

W Rzeczypospolitej nie podejmowano żadnej wzmożonej akcji chrystianizacyjnej muzułmanów pochodzenia tatarskiego, chociaż zdarzało się, że zmieniali oni wiarę. Inicjowano pewne próby nawracania, jak w przypadku rozdawania tekstów Pisma Świętego w latach 1580-1582, czego pomysłodawcą był legat papieski Antonio Possevino [11, s.11-14].

Ponadto kontrreformacja i siedemnastowieczne wojny z Turcją wywoływały przypadki prześladowań, na przykład w 1609 roku podburzony tłum zburzył meczet w Trokach [15, s.110]. Bardzo dokładnie ówczesne położenie muzułmanów oddaje paszkwil Piotra Czyżewskiego pt. *Alfurkan tatarski* [23, s.289-290]. Autor domagał się w swym dziele wprowadzenia i przestrzegania szeregu zakazów, jakie miały dotknąć Tatarów, ale również min. poddawał w wątpliwość ich nadania szlacheckie, pisał: „(...) to jest, relacja pewna o przyjsciu, albo przygnaniu Tatar do Wielkiego X. Litewskiego, a i dlaczego im nawiązkę szlachectwa dano: i iż nie szlachtą ani Kniaziami ani Ziemianami w Wielkim X. Litewskim, ale prostym chłopstwem.(...) opisanie krótkie ich sekty Mahometañskiej: jako i zbrodni, które czynią (nie tylko za pokojem będąc)” [25, s.56].

W tym okresie wprowadzono wiele ograniczeń wobec mniejszości tatarskiej, min. zakaz zawierania małżeństw mieszanych z chrześcijankami, zakaz zatrudniania służby chrześcijańskiej oraz zakaz budowy meczetów [25, s.60].

Pomimo tego, większość Tatarów wytrwała w islamie, nawet po tym,

jak w wyniku asymilacji utracili ojczysty język i zaczęli porozumiewać się w lokalnych dialektach: białoruskim, polskim, litewskim albo ich mieszanką. Poza tym zdołali zachować pismo arabskie, którym zapisywali nie tylko Koran czy mużułmańskie modlitwy, ale również teksty w języku polskim, sporządzając w ten sposób unikatowe piśmiennictwo [8].

Tatarzy na terenach Rzeczypospolitej nigdy nie praktykowali poligamii, z czym zwykle kojarzy się islam, natomiast ich żony nie zasłaniały twarzy. Przy tym, mużułmanie tego pochodzenia kultywowali obyczaje, które zawierały także mnóstwo elementów czysto tatarskich, przedmużułmańskich [6, s.145].

Po rozbiorach przeważająca część Tatarów znalazła się w zasięgu władzy carskiej Rosji. Ich przedstawiciele uczestniczyli w zrywach narodowowyzwoleńczych przeciw zaborcom, czego konsekwencją były represje. Z drugiej strony znaczna część ludności tatarskiej zyskiwała na powstałej sytuacji politycznej. Władze cesarskie chcąc zjednać sobie przychylność Tatarów ułatwiały im awans społeczny oferując wysokie stanowiska zarówno w armii carskiej jak i administracji rosyjskiej [25, s.61].

I wojna światowa przyczyniła się do dużego spustoszenia wśród mniejszości tatarskiej. Wielu Tatarów wywieziono w głąb Rosji, natomiast znaczna część meczetów, domów mieszkalnych i cmentarzy uległo całkowitemu zniszczeniu [20].

W dwudziestoleciu międzywojennym polscy Tatarzy, których było około pięć i pół tysiąca, cieszyli się całkowitą wolnością wyznania, bez przeszkód swoją działalność prowadziło dziewiętnaście gmin mużułmańskich [15, s.111].

25 grudnia 1925 roku powołano do istnienia organizację pod nazwą Mużułmański Związek Religijny w RP [12, s.95]. Jego podstawę prawną stanowi Ustawa z 21 kwietnia 1936 roku o stosunku Państwa do Mużułmańskiego Związku Religijnego w RP. Tatarzy sformułowali to zrzeczenie za zgodą Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i przy wsparciu finansowym Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego [15, s.110]. Na czele Związku stanął mufti Jakub Szynekiewicz¹. Mużułmański Związek Religijny miał za zadanie zjednoczenie wszystkich polskich wyznawców islamu oraz ich reprezentację w stosunku do władz krajowych [9]. Poszczególne gminy Związku uzyskały ulgi podatkowe, podmiotowość prawną, natomiast obiekty zabytkowe będące w posiadaniu gmin zostały objęte opieką państwa.

Organizacje religijne nie były jedyną płaszczyzną aktywności Tatarów polskich. Ich działalność była równie widoczna w sferze kultury i nauki. W 1926 roku został powołany Związek Kulturalno-Oświatowy Tatarów Rzeczypospolitej Polskiej z siedzibą w Wilnie, jego przewodniczącym został Olgierd Kryczyński [10]. Głównym celem tego Związku była popularyzacja dziejów i kultury Tatarów polskich. Na jego łamach prowadzono również działalność publicystyczną, wydawano między innymi Rocznik Tatarski oraz Życie mużułmańskie [8].

---

¹ Jakub Szynekiewicz – (1884- 1966r.) mużułmański duchowny, orientalista, teolog i tłumacz, od 1925 roku wielki mufti polskich mużułmanów. Zobacz: *Kto był kim w II Rzeczypospolitej*, red. Jacek Majchrowski, Warszawa 1994.

Zachowaniu tatarskości miały przysłużyć się również inne organizacje, Tatarskie Muzeum Narodowe powstałe w 1929 roku, czy Tatarskie Archiwum Narodowe, oba z siedzibą w Wilnie [12, s.95].

Muzułmanie tatarscy w dwudziestoleciu międzywojennym byli przeciętnie lepiej wykształceni niż Polacy, często wykonywali zawody lekarza, prawnika, ale też nadal chętnie służyli w wojsku polskim [15, s.110]. W 1919 roku został powołany Pułk Ułanów Tatarskich, w którym funkcję imama polowego pełnił Sinatuła Chabibulin [10]. Pułk ten przestał funkcjonować po wojnie polsko-bolszewickiej, a żołnierze tatarscy zostali przydzieleni do różnych oddziałów.

W 1936 roku ta sytuacja uległa zmianie i utworzono jeden szwadron, który był wspólny dla wszystkich Tatarów, 13 Pułku Ułanów Wileńskich, gdzie w 1938 roku imamem polowym został Ali Ismail Woronowicz. Jednostka ta walczyła we wrześniu 1939 roku, wielu jej żołnierzy przeniesiono później do struktur Wileńskiego Okręgu AK [15, s.110].

Po zakończeniu drugiej wojny światowej dziewięćdziesiąt procent terenów, zamieszkałych przez Tatarów polsko-litewskich, dostało się pod panowanie Związku Radzieckiego. W obrębie Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej zostały trzy przedwojenne gminy: w Warszawie, Kruszyńnianach i Bohonikach [21]. Wielu polskich muzułmanów z różnych przyczyn opuściło swoje rodzinne miejscowości i przeniosło się na Ziemię Odzyskane, gdzie w niedługim czasie założyli nowe gminy.

W czasie PRL-u władze komunistyczne często próbowały wykorzystać ludność tatarską do określonych celów. W zależności od potrzeb, albo próbowały ją marginalizować, sprowadzając do statusu ciekawostki etnograficznej, albo wykorzystywały w kontaktach z krajami Bliskiego Wschodu [15, s.111].

Obecnie, największe skupiska Tatarów znajdują się na Białostocczyźnie, głównie w rdzennych miejscowościach, tj. w Bohonikach i Kruszyńnianach oraz w miastach: Białymstoku, Sokółce, Dąbrowie Białostockiej, Warszawie i Gdańsku [13].

Mniejszość tatarska nie ma swoich przedstawicieli w Parlamencie, nie wystawiała również swoich kandydatów w wyborach samorządowych przeprowadzonych w 2010 r.

Jak już zostało wspomniane, mniejszość tatarska w Polsce zatraciła znajomość języka tatarskiego, jednak pozostała wierna religii muzułmańskiej. Z tego względu nadal istotne znaczenie w życiu Tatarów odgrywa aktywność Muzułmańskiego Związku Religijnego w Rzeczypospolitej Polskiej.

Niemniej, nie każdy Tatar jest muzułmaninem, dlatego swoją działalność rozwija również Związek Tatarów Rzeczypospolitej Polskiej, który powstał w 1992 roku. Związek stanowi organizację skupiającą obywateli polskich pochodzenia tatarskiego [26]. Aktywność Związku wpływa na zachowanie tożsamości etnicznej przedstawicieli mniejszości tatarskiej oraz zmierza do integracji polskich Tatarów. Ponadto dzięki swojej działalności Związek kultywuje i propaguje tradycje tatarskie, które stanowią również element kultury polskiej.

Na uznanie zasługuje również postawa samych Tatarów, którzy na przestrzeni wielu wieków skrzętnie dbali o zachowanie własnej odrębności, przy jednoczesnym wyrażaniu przywiązania do tradycji państwa polskiego. Przedstawiciele tej mniejszości od dawnych czasów wpisują się w polską historię i tradycję jako patrioci i świadomi obywatele.

Literatura:

1. Baranowski W., *Świat islamu*, Łódź 1987
2. Borawski P., Dubiński A., *Tatarzy polscy. Dzieje, obrzędy, legendy, tradycje*, Warszawa 1986
3. Borawski P., *Tatarzy w dawnej Rzeczypospolitej*, Warszawa 1986
4. Chazbijewicz S., *Awdet czyli powrót. Walka polityczna Tatarów krymskich o zachowanie tożsamości narodowej i niepodległość państwa po II wojnie światowej*, Olsztyn 2001
5. Długosz J., *Roczniki czyli kroniki sławnego Królestwa Polskiego 1397*, księga X, Warszawa 2009
6. Drabina J., *Wierzenia, religie i wspólnoty wyznaniowe w średniowiecznej Polsce i na Litwie i ich koegzystencja*, Kraków 1994
7. Dziekan M.M., *Historie i tradycje polskiego islamu* [w:] *Muzułmanie w Europie*, red. A Parzymies, Warszawa 2005
8. etnologia.pl/polska/teksty/mniejszosci-etniczne-w-polsce-tatarzy.php, [dostęp: 02.04.2019]
9. Kubicki P., *Kim są polscy muzułmanie?* <http://www.teofil.dominikanie.pl/wydanie/artykuly/237>, [dostęp: 02.03.2019]
10. kruszyniany.com.pl/index.php?option=com_content&task=view&id=56&Itemid=44, [dostęp: 02.05.2019]
11. Kryczyński S., *Nieudana misja katolicka wśród muzułmanów litewskich w XVI w.*, Przegląd Islamski, R.IV, 1935, nr 3-4
12. Marczevska-Rytko M., *Religie niechrześcijańskie w Polsce*, Lublin 1997
13. mniejszosci.narodowe.mac.gov.pl/mne/mniejszosci/charakterystyka-mniejsj/6480.Charakterystyka-mniejszosci-narodowych-i-etnicznych-w-Polsce.html#tatarzy, [dostęp: 09.09.2018]
14. Pędziwiatr K., *Od islamu imigrantów do islamu obywateli: muzułmanie w krajach Europy Zachodniej*, Kraków 2005
15. Skokwron – Nalborczyk A., *Islam w Europie Wschodniej – historia i dzień dzisiejszy. Polska, Litwa, Białoruś, Łotwa, Estonia, obwód kaliningradzki*, [w:] *Disputatio. Perspektywa Wschodnia*, t. X, Gdańsk, 2010
16. Sobecki M., *Tożsamość kulturowa Tatarów Polskich*, [w:] *Kultura mniejszości narodowych i grup etnicznych*, red. Z. Jasiński, T. Lewowicki, Opole 2004
17. *Słownik języka polskiego*, sjp.pl, [dostęp: 20.03.2019]
18. stat.gov.pl/spisy-powszechne/narodowe-spisy-powszechne/narodowy-spis-powszechny-2002/wyniki-narodowego-spisu-powszechnego-2002-narodowosci-oraz-jezyka/ [dostęp: 09.09.2018]
19. Szczepański M.S., *Mniejszość narodowa, mniejszość etniczna i etniczna większość: wstęp* [w:] *Ethnic minorities and ethnic majorities. Sociological studies of ethnic relations in Poland*, red. M. S. Szczepański, Katowice 1997
20. tatarzy.pl/historia.html, [dostęp: 06.03.2019]
21. tatarzy.pl/historia/bohoniki_mizar.html, [dostęp: 02.03.2019]
22. Tworuszka M. i U., *Islam. Mały słownik*, Warszawa 1995
23. Tyszkiewicz J., *Tatarzy na Litwie i w Polsce. Studia z dziejów XIII- XVIII w.*, Warszawa 1989
24. Tyszkiewicz J., *Tatarzy w Polsce i Europie. Fragmenty dziejów*, Pułtusk 2008
25. Warmińska K., *Tatarzy polscy. Tożsamość religijna i etniczna*, Kraków, 1999
26. *Związek Tatarów Rzeczypospolitej Polskiej*, ztrp.org/index.php/stowarzyszenie.html, [dostęp: 02.03.2019]

JUVENILE OFFENDER OF A PROHIBITED ACT - CRIMINAL LIABILITY

Powalko Olga, MA
War Studies University, Warsaw University
o.powalko92@interia.pl

Introduction

Information on prohibited acts committed by minors cause an outrage among the society. This is most likely due to the fact that crime is mainly associated with adults. Juvenile offenders are often characterised by brutality and lack of inhibition. Theorists, as well as practitioners, dealing with juvenile delinquency provide many sources of such actions. Statistics published on police websites confirm that juvenile delinquency remains high. Of course, activities are being carried out in order to eliminate illegal behaviours among young people. For example, the police organise meetings in schools, during which various topics are discussed, including those related to the criminal liability of minors.

As indicated in the introduction, the information on prohibited acts committed by minors provokes indignation, thus society takes the view that such persons should be severely punished. It should be pointed out that this issue was regulated in the *Act of 6 June 1997 - Penal Code*. In accordance with the principles set out in the above mentioned code, persons over 17 years of age are liable. In some cases, however, which will be discussed in the further part of the article, persons over 15 years of age may respond as adults.

Subject of research: criminal liability of minors under the rules specified in the *Act of 6 June 1997 - Penal Code*.

The aim of the research is to present cases in which a minor perpetrator of a prohibited act is liable to prosecution under the rules specified in the *Act of 6 June 1997 - The Penal Code*.

The main research problem was formulated in the form of a question: In what cases do minors bear criminal liability under the rules specified in the *Penal Code*?

In order to thoroughly consider the main research problem, the following **detailed questions** were asked:

1. How is the term „minor” defined in the Polish law?
2. What are the causes of juvenile delinquency?
3. What is the scale of ascertained juvenile delinquency in the category of robbery?

This paper presents definitions of the concept of minors based on the *Act of 26 October 1982 on proceedings in juvenile cases*. In addition, reference was made to the provisions of the *Act of 6 June 1997 - Penal Code*, which states that in some cases minors may respond as adults. The study also presents the

determinants of juvenile delinquency. *The Act of 6 June 1997 - The Penal Code* lists the cases in which minors may respond in accordance with the principles set out in the above mentioned Code. However, the study focuses on juvenile offenders committing prohibited acts in the category of robbery and murder.

Minors - definition of the term

This part of the study explains the concept of minors and refers to the provisions of the *Act of 6 June 1997 - Penal Code* concerning the situation when minors are responsible for committing a prohibited act on the principles specified in the above mentioned code, i.e. how an adult is responsible for committing a prohibited act.

The concept of minors is ambiguous despite the fact that it is a legal and criminological concept used throughout the world. It should be pointed out that the ambiguity of the above mentioned concept results primarily from various criteria for determining the basic features of this concept, i.e. the age limit of a person who is defined as a minor, as well as from the catalogue of acts and behaviours considered a crime [1, p. 31].

The differences between countries in the issues related to juvenile delinquency concern mainly the age range (lower and upper age limits), as well as the register of acts considered punishable during this period of life [3, p. 642].

In this part of the article, the author focused on the concept of minors in Polish law. Pursuant to Article 1 of the *Act of 26 October 1982 on proceedings in juvenile cases*, minors are defined as follows:

1. persons under 18 years of age, in relation to whom educational measures are applied in connection with the occurrence of demoralisation;
2. persons between 13 and 17 years of age who are subject to criminal proceedings for punishable acts which bear the hallmarks of a crime;
3. persons up to the age of 21 years who are subject to ordered educational measures or corrective measures specified in the Act [5, art. 1 § 1 points 1-3].

In accordance with the above, there are three categories of minors for whom the application of educational and corrective measures is envisaged. Furthermore, in certain cases, minors may also be liable in accordance with the principles set out in the Penal Code. It should be noted that the age of minors as well as the types of conduct of minors applied to them are considered the basic criteria for classifying minors in the various categories.

The following types of proceedings are distinguished: proceedings of the nature of preventing and combating demoralisation, proceedings for criminal acts, execution of educational or corrective measures [1, p. 37].

It should be pointed out that a person is commonly considered a minor if, due to his or her young age (persons under 17 years of age), criminal law provisions do not apply. Minors shall be subject to the measures laid down in the *Act of 26 October 1982 on the proceedings in juvenile matters*. It should be pointed out that a person under the age of 13 did not commit a criminal act

according to the aforementioned Act.

However, the *Act of 6 June 1997 - Penal Code* lists the crimes for which minors may be liable in accordance with the principles set out in the aforementioned Code.

In accordance with Article 10 § 2. A minor who, after reaching the age of 15:

- attempted to assassinate the President (Article 134);
- committed the murder of a human being (Article 148 § 1-3);
- caused serious damage to health (Article 156 § 1 or 3);
- caused an event which endangers the life or health of many people or property of a large scale, e.g. a fire (Article 163 § 1 or 3);
- committed piracy (classical, not computer piracy) (Article 166);
- caused a disaster in land traffic (Article 173 § 1 or 3);
- committed a collective rape (Article 197 § 3);
- has taken a hostage (Article 252 § 1 or 2);
- committed a robbery (Article 280),

may respond in accordance with the principles set forth in this Code if the circumstances of the case and the degree of development of the perpetrator, its traits and personal conditions so warrant, and in particular if the previous educational or corrective measures have proven ineffective [6, Article 10 § 2]. However, pursuant to Article 10 § 3: “In the case referred to in § 2, the sentence imposed may not exceed two thirds of the upper limit of the statutory punishment provided for by law for the crime committed by a perpetrator the court may also apply extraordinary leniency” [6, Article 10 § 3].

However, in Article 54. § 1. “When punishing a minor or an adolescent, the court is guided above all by the fact that the perpetrator is to be brought up. § 2. A perpetrator who at the time when the crime was committed was under 18 years of age shall not be sentenced to life imprisonment” [6, Article 54 § 1, § 2].

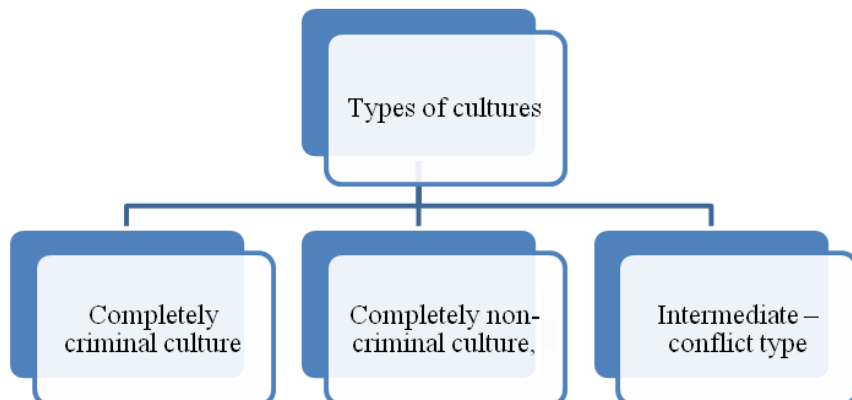
The above refers to cases in which minors over 15 years of age may respond in accordance with the *Penal Code*, and also refers to the sentences imposed on minors.

Causes of juvenile delinquency

There are many theories in the source literature that explain the causes of crime. This part of the article discusses the causes of juvenile delinquency using the theory of different connections by Sutherland and refers to the views of the famous Polish criminologist – Bruno Holyst.

American sociologist, Edwin H. Sutherland, is the creator of the theory of diverse connections, which, using a cultural approach, explains the problem of social deviation. The basis for differentiated links deciding about criminal behaviour is the conflict of cultures. According to Sutherland, there are three types of cultures differentiated in terms of their relation to the law, i.e.: completely criminal culture, completely non-criminal culture, and intermediate – conflict

type (Fig. 1.). [4, p. 31].

Source: M. Kuć, *Kryminologia*, Wydawnictwo C.H. Beck, Warsaw, 2013, p.31.

Fig. 1. Types of cultures according to Sutherland

It should be noted that this theory is one of the most famous theories in global criminology. The author of the theory is a strong opponent of the assumption that the source of crime are inherited or inborn tendencies to act illegally. Sutherland recognises that crime is not the result of a variably understood “disease” such as emotional disorders, subconscious conflicts or childhood brain injuries. However, he takes the position that criminal behaviour is a normal, learned behaviour. Moreover, he recognises that in the process of learning criminal behaviour there are identical mechanisms to any other learning of behavioural patterns [2, p. 760].

The conflict of cultures with regard to the standards of law results from a diverse organisation of society. A differentiated organisation of society should be understood as a situation in which a part of society is organised around the values of law enforcement and a part around criminal “values”.

According to Sutherland, “criminal culture is as real as lawful culture and is much more widespread than it is usually thought. It does not only cover slum hooligans or professional criminals. Prisoners often claim and doubtlessly believe that they are no worse than people outside prison. The darkest deeds of businessmen and freelancers can be interpreted as complying with the law, but in their logic and effects they can be identical to criminal behaviour that leads to imprisonment. [2, p. 760].

It should be pointed out that the process of diverse connections, i.e. the process which results in individual crime, is conditioned by the existence of a conflict of cultures. Differentiated links are considered as contact of an individual with both criminal and non-criminal patterns of behaviour. However, as a result of learning, these patterns are assimilated. The learning of criminal or criminal patterns of behaviour takes place during the interaction with different persons in the process of communication. Communication can be both verbal and non-

verbal. Sutherland considers direct interaction to be the most important source from which people draw their patterns of behaviour. In this respect, however, the media have a secondary role to play. According to the author of the theory, primary groups play an important role because of the permanence and closeness of contacts between the members of these groups.

During interaction, individuals come into contact with terms that are or are not conducive to violating the law. The terms are included in both criminal and non-criminal behaviour patterns. It should be pointed out that as a result of the surplus of terms conducive to violation of the law, a non-conformist attitude towards the law is formed, which leads to crime. What is important, the “surplus” is not only a result of a greater number of criminal behaviour patterns. Factors such as the duration, frequency or previous links to a given type of design also influence whether a surplus occurs.

The criminalisation process scheme proposed by Sutherland always assumes the interaction of links with criminal and non-criminal patterns of behaviour, and not only and exclusively contact with one type of patterns [2, p. 760 -761].

Bruno Hołyst's book entitled *Kryminologia* lists the following factors determining juvenile delinquency: the desire to obtain money or other material benefits, impressing others; the persuasion of colleagues or adults; the desire to stay in and pursue goals informal groups; the duplication of patterns and behaviours originating in the family home; the sense of impunity for previous criminal activities; the search for acceptance when one cannot find support and security among parents and guardians [2, p. 450].

Robbery – police statistics

In this part of the study, using statistical data presented on the website of the Warsaw Police Headquarters, the number of ascertained juvenile deeds in the category of robbery crimes has been presented. In order to present an adequate perspective, statistical data are presented using charts. It should be pointed out that this part of the study deliberately presents data concerning the number of ascertained juvenile acts in the category of robbery crimes due to the fact that in the earlier part of the study it was indicated that in accordance with Article 10 § 2 of the *Act of 6 June 1997 - Penal Code*, a minor who commits robbery after meeting certain conditions may be liable in accordance with the principles of the aforementioned code.

The figure below shows the District Police Headquarters (KRP) in the Capital City of Warsaw.

KRP Warsaw I – Śródmieście

KRP Warsaw II - Mokotów, Ursynów, Wilanów

KRP Warsaw III - Ochota, Ursus, Włochy

KRP Warsaw IV - Wola, Bemowo

KRP Warsaw V - Bielany, Żoliborz

KRP Warsaw VI - Praga Północ, Białołęka, Targówek

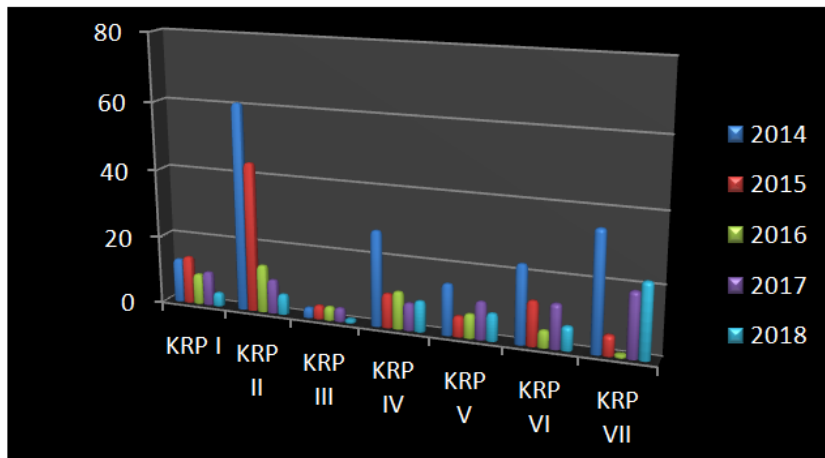
KRP Warsaw VII - Praga Południe, Rembertów, Wawer, Wesola

Source: <http://policja.waw.pl/pl/stoleczna-policja/komendy-rejonowe-policj/203,Komendy-Rejonowe-Policji.html> [accessed on 15.03.2019].

Fig. 2. District Police Headquarters

In accordance with Article 280. § 1. *Act of 6 June 1997 - Penal Code*: “Whoever steals, using violence against a person or threatening to use it immediately or bringing a person to a state of unconsciousness or defencelessness, shall be subject to the penalty of deprivation of liberty for a term of between 2

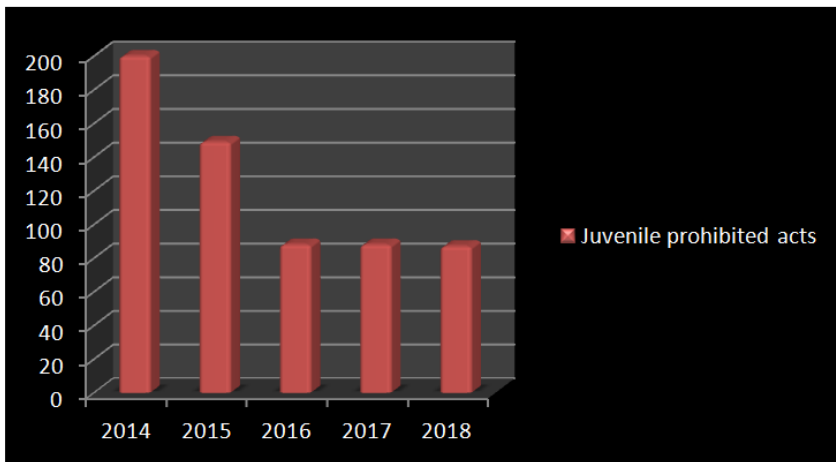
and 12 years”. § 2. “If the perpetrator of the robbery uses a firearm, knife or other similarly dangerous object or incapacitating agent or acts in any other way directly life-threatening or together with another person who uses such weapon, object, means or manner, shall be subject to the penalty of deprivation of liberty for not less than 3 years”. [6, Article 280].

Source: <http://bip.ksp.policja.gov.pl/ksp/statystyki/27835,Przesteczosc-rozbojnicza.html> [accessed on 15.03.2019].

Chart 1. Number of juvenile acts ascertained in the category of robbery crimes

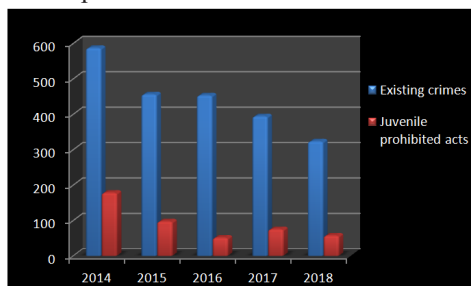
The chart above shows the number of ascertained juvenile acts in the category of robbery crimes in the years 2014-2018. According to the chart above, in 2014, the largest number of ascertained juvenile acts in the category of robbery crimes took place in KRP Warsaw II, just as in 2015 and 2016. In 2017 and 2018, however, the largest number of detected juvenile acts in the category of robbery crimes took place within KRP Warsaw VII. The chart above shows that in the years 2014-2018 the largest number of juvenile acts in the category of robbery occurred in KRP II and the smallest in KRP III. The results are as follows: KRP II (135), KRP VII (83), KRP IV (66), KRP VI (61), KRP I (50), KRP V (47), KRP III (16).

Source: <http://bip.ksp.policja.gov.pl/ksp/statystyki/27835,Przestepczosc-rozbojnicza.html> [accessed on 15.03.2019].

Chart 2. Number of ascertained juvenile acts in the category of robbery crimes in 2014-2018

As shown in the chart above, the highest number of detected juvenile acts detected in the category of robbery on the territory of KRP I, KRP II, CRI III, KRP IV, KRP V, KRP VI, KRP VII took place in 2014 (178) and the lowest in 2016 (51). In the chart above, the number of ascertained juvenile acts in the category of robbery crimes in 2015 and 2016 has a downward trend in relation to 2014. However, in 2017, there is a minimal increase in the number of ascertained juvenile acts in the category of robbery as compared to 2016. In 2018, the number of ascertained juvenile acts in the category of robbery has a downward trend in relation to 2017 and an upward trend until 2016.

Source: <http://bip.ksp.policja.gov.pl/ksp/statystyki/27835,Przestepczosc-rozbojnicza.html>

Chart 3. Number of ascertained crimes and juvenile prohibited acts in the category of robbery crimes

The chart above shows crimes ascertained, i.e. crimes committed by adults, the data do not include acts committed by minors in this category and prohibited acts committed by minors have been presented. On the basis of the graph it can be stated that the number of juvenile acts in this category of crimes is much smaller than the number of crimes committed by adults. However, it should be noted that despite the fact that minors over 15 years of age who committed robbery, if they fulfil the condition, face a perspective of being indicted for the act committed in accordance with the *Act of 6 June 1997 - the Penal Code* – nevertheless, the acts of minors in this category of crimes appear in statistical data collected by the police.

Juvenile murder perpetrator

The statistics available on the website of the Warsaw Police Headquarters for the years 2014-2018 do not include any juvenile acts in the category of murder. Therefore, the case of a juvenile perpetrator described below is going to concern a different place than Warsaw.

However, it should be noted that in 2019 on the territory of KRP Warsaw VII there was a murder committed by a minor. In May this year (10.05.2019) in the primary school No. 195 named after Król Maciuś I, 5 Króla Maciusia street in Wawer, a 15-year-old Emil B. killed a 16-year-old Kuba, with a knife. According to the media, the murder was caused by financial settlements for intoxicants. The prosecutor put forward that Emil B., be responsible for the act he committed in accordance with the *Act of 6 June 1997 - the Penal Code*. Of course, if the circumstances of the case and the degree of development of the perpetrator, his traits and personal conditions, and in particular, if the previously used means of education or correction proved to be ineffective. It should be noted that as a minor he or she may be sentenced to 25 years of imprisonment, and not to life imprisonment. In relation to Emil B. two proceedings in the Family Court have already been conducted. Emil B. firstly appeared before the court in June 2017. The case concerned violation of bodily inviolability of another person. As a result of the proceedings, a reminder was issued to Emil B. However, further proceedings against Emil B. took place in 2018 and were discontinued despite the fact that the Court found that Emil B. shows signs of demoralization, as he drank alcohol and got into rows [9].

After the above described event, candles and flowers were placed in front of the school and a picture of the murdered 16-year-old Cuba was hung, and the classmates wrote: “What happened yesterday [on Friday – ed.] should never have happened. This tragedy affected everyone. We don’t know a more pleasant,

loved person than Cuba. Full of respect for women, always smiling and cheerful, eager to help, no matter what the price. Like everyone else, he made mistakes, but always tried to fix them. He certainly did not deserve what happened to him. Forever in our hearts. We love You, III a”[11].

This part of the study discusses the case of a minor who accused in accordance with the *Penal Code*. In April 2014, 15-year-old Przemysław D., a resident of the Subcarpathian Voivodeship, killed his girlfriend Małgorzata M. The motive for the crime was that the girl was pregnant and wanted to give birth and raise a child. However, Przemysław D. viewed birth as something potentially hindering a carefree life. The girl’s parents declared that they would help her raise the child. Przemysław D. met with Małgorzata M. near the cemetery and there was an argument between them. During the argument, he tightened his hand and elbow around the girl’s neck, holding it until she stopped moving. Then he brought a shovel from the house and dug a hole in which he placed the girl. After the whole event, he helped the family in searching for the victim. The autopsy showed that there was sand in the girl’s airways, which indicates that she was still breathing after she had been buried in the ground.

The District Court in Tarnobrzeg sentenced Przemysław D. to 15 years imprisonment. According to the Court’s judgement, the accused must pay 30 thousand zlotys as compensation to the victims - both parents of the murdered girl, as well as 5 thousand zlotys to her sister. All three of them acted as auxiliary prosecutors in the trial [10].

Conclusion

The aim of the study was achieved by presenting the cases in which a minor perpetrator of a prohibited act is liable under criminal law in accordance with the principles set out in the *Penal Code*. After the analysis and answers to questions in detailed problems, the answer to the question contained in the following main problem was found: In what cases do minors bear criminal liability under the rules specified in the *Penal Code*? The issue of criminal liability of minors was regulated in Article 10 § 2 of the *Act of 6 June 1997 - Penal Code*, which was discussed in more detail in the earlier part of the article.

The cases of murders committed by minors discussed in the article show how brutal minors can be in their actions. Despite the fact that minors over 15 years of age for committing a robbery are at risk of bearing responsibility according to the *Penal Code*, in the presented statistics the actions of minors in this category of crimes still occur. However, it should be pointed out that the most accurate statistics conducted by the police or the courts do not reflect the real scale of juvenile delinquency. It is very important to make young people aware that, in many cases, they may be responsible as adults for committing illegal acts.

Bibliography

1. Fidelus A., *Przestępczość nieletnich w ujęciu prawnym i kryminologicznym*, Naukowe

Wydawnictwo Piotrkowskie, Piotrków Trybunalski, 2008.

2. Hołyst B., *Kryminologia*, Wydawnictw Prawnicze PWN, Warsaw, 1999.
3. Hołyst B., *Przestępczość nieletnich*, [in:] Pomykało W. (ed.), *Encyklopedia pedagogiczna*, PWN, Warsaw, 1993.
4. Kuć M., *Kryminologia*, Wydawnictwo C.H. Beck, Warsaw, 2013.
5. *Ustawa z dnia 26 października 1982 roku o postępowaniu w sprawach nieletnich (Act of 26 October 1982 on proceedings in juvenile cases)*, Journal of Laws 2018, item 969.
6. *Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 roku - Kodeks karny (Act of 6 June 1997 - Penal Code)*, Journal of Laws 2018, item 870.

Internet sources

7. <http://bip.ksp.policja.gov.pl/ksp/statystyki/27835,Przestepczosc-rozbojnicza.html>
8. <http://policja.waw.pl/pl/stoleczna-policja/komendy-rejonowe-policji/203,Komendy-Rejonowe-Policji.html> [accessed on: 03.06.2019].
9. <http://warszawa.wyborcza.pl/warszawa/7,54420,24775704,sad-decyduje-15-letni-zabojca-ze-szkoly-w-wawrze-powinien-odpowiadac.html> [accessed on: 03.06.2019].
10. <https://echodnia.eu/podkarpackie/17latak-z-klyzowa-skazany-na-15-lat-wiezienia-zabojstwo-malgesi/ar/8119539> [accessed on: 03.06.2019].
11. <https://www.fakt.pl/wydarzenia/polska/warszawa/zabojstwo-w-warszawskiej-szkole-uczniowie-upamietniaja-zamordowanego-chlopca/8g1m2yf> [accessed on: 03.06.2019].

ПЕРЕВАГА ХУДОЖНІХ ПРАКТИК В ЖИТТІ ГЛУХИХ

Сауріна Ольга Іванівна
старший викладач НУБіП України

Стереотип, що глухі і слабочуючі люди не можуть танцювати суперечить їх внутрішньому бажанню і фактичній здатності. Насправді, вони можуть навчитися танцювати так само добре, як чути людей через візуальні сигнали і вібрацію музики. Більш того, танці допомагають взаємодіяти з іншими соціальними спільнотами. Однак малий доступ до спеціалізованих танцювальних студій і брак навчальних ресурсів перешкоджають їх пристрасі до танцю. З орієнтованим на людину підходом професійних танців, ми пропонуємо *глухий танець* – практика, що складається з пристрою вібрацій на основі танцювальних ритмів, візуалізації музики і розширеної мережі можливостей. Ця практика принесе глухим та слабочуючим досвід навчання танцями, дасть змогу розвинути свої навички самовираження та сприяти їх соціальній і культурній активності. Наша робота націлена на аналіз досліджень інклюзивної освіти, а саме танців для людей з вадами слуху, на прикладі Українцита досвіду США.

Більше 360 мільйонів людей по всьому світу мають певну ступінь втрати слуху, із них 32 млн – діти (за даними *Всесвітньої організації здоров'я*). За статистикою Українського Товариства глухих їх кількість

досягає 50 тисяч осіб станом на 2018 р. Хоча насправді людей із вадами слуху в нашій країні набагато більше.

Варто зазначити, що на сьогодні інклюзивна освіта України не на достатньому рівні намагається застосовувати мистецькі та художні практики у роботі з глухими дітьми, через банальну неготовність більшості загальноосвітніх шкіл та навчальних закладів інших ланок освіти. Йдеться про брак сучасного корекційно-реабілітаційного обладнання, невизначеність із заробітною платою корекційних педагогів, та недостатня увага до важливості художніх практик у роботі з глухими дітьми.

У Законі України Про освіту, Ст. 20 вказано: «Заклади освіти зі спеціальними та інклюзивними групами і класами створюють умови для навчання осіб з особливими освітніми потребами відповідно до індивідуальної програми розвитку та з урахуванням їхніх індивідуальних потреб і можливостей».[3]

У 2003 році у США провели дослідницьку групу по навчально-методичній програмі для вивчення поточного стану навчального плану в школах. У дослідженні підкреслювалося, що включення мистецтва в навчальну програму підвищує успішність. У той час як школи часто концентруються на розвитку навичок, таких як читання, письмо і словесні практики, такі області, як музика, танці, і образотворче мистецтво не включено в основний навчальний план. Недоліки в цих областях явно перешкоджають розвитку дитини з обмеженими можливостями, в тому числі, з вадами слуху. Тому необхідно розробити художню освіту, розвиток ефективного викладання навчальних і методичних засобів.

На сьогодні в Україні існують невеликі осередки художніх студій для глухих, наприклад, Театр глухих акторів, де навчають семи сценічних жанрів: драми, балету, пантоміми, мюзиклу, вар'єте, цирку, фольклорних танців. Незважаючи на те, що актори не чують від народження, всіма цими жанрами вони володіють досконало. Ми ж наполягаємо на важливості танців для людей з вадами слуху, адже це сприяє вираженню особистості через рух та є мостовим зв'язком з іншими людьми.

Дослідження показують, що більшість глухих мають танцювальний досвід в дитинстві через шкільні заняття або, почувши від друзів, батьків. Але більшість з них перестали танцювати, коли вони стали старшими. Ми знайшли психологічні обмеження, такі як сором'язливість і невпевненість, а також обмеженість ресурсів є основними причинами. Тим не менш, вони всі висловили інтерес до танців з людьми, з якими вони знайомі. При навчанні танцю люди сильно покладаються на візуальні сигнали, які включають в себе візуальні відліки і підрахунок для кожного кроку. Вібрація музики забезпечує тактильний зворотний зв'язок відліків і дозволяє засвоїти танцювальні ритми.

Багато людей помилково вважають, що глухі люди «чують», відчуюючи вібрації через підлогу. Як це можливо, особливо якщо людина рухається і стрибає, при цьому не підтримує постійний контакт з підлогою?

Що якщо підлога не дерев'яна, а твердий бетон?

Університет Gallaudet (США, Вашингтон) спеціалізується на навчанні глухих і слабочуючих студентів, використовуючи танцювальні практики також.

Танцюристам в Gallaudet насправді потрібно багато годин практики, щоб розвинути внутрішнє відчуття часу для конкретного танцю. Деякі танцюристи, у яких є деякий залишковий слух, можуть брати репліки з музики, щоб дізнатися, де вони повинні бути в танці, але це відбувається не з першого разу, коли вони вивчають новий танець, а скоріше після незліченних годин практики. Те, чи зможе танцюрист використовувати свій залишковий слух, також залежить від його типу втрати слуху (втрата високої або низької частоти) і музики (низькі або високі частоти). Багато глухих танцюристів можуть розрізнати басові тони краще, ніж високі.

Коли викладач танцю навчає глухих виконавців нову програму танцю, візуальний підрахунок допомагає встановити базовий ритм-патерн і сприяє розвитку внутрішнього ритму і часу для конкретного танцю. Крім того, при навчанні нового танцювального кроку корисно, щоб інструктор давав підрахунок знаків для кожного кроку, подібний словесному підрахунку для танцюристів зі слухом. Іноді використовують барабан, щоб продемонструвати точний ритм музичного твору. Часто глухий танцюрист має спостерігати за рухом такого ж танцюриста, який може чути і стежити за музикою. При навчанні танцям глухих учнів найбільш ефективний метод полягає в тому, щоб візуально уявляти, використовувати якісну звукову систему і спілкуватися через знаки.[2]

Група науковців Корнельського університету провела дослідження серед глухих. Вони опитали 13 осіб, в тому числі 7 жінок і 6 чоловіків, чий вік коливається від 20 до 70 років. Більшість учасників безробітні або пенсіонери. Вони запитали їх танцювальний досвід і взаємодію з глухими спільнотами, і тими що чують. Всі учасники мають досвід танцю в дитинстві, але зараз більшість з них не регулярно займаються танцями. Також вони провели опитування у спільноті спеціалізованої танцювальної компанії для глухих. Серед опитуваних 5 професіоналів танцю у віці від 20 до 25 років, в тому числі 3 глухих танцюристи, 1 глухий хореограф і 1 вчитель танців, що має слух, щоб отримати уявлення про викладання глухих танців і методи навчання.

Було виявлено деякі подібності в обох групах:

- Вони навчилися танцювати в основному через візуальні підказки
- Вони вважають за краще починати з повільного танцю
- Танці з іншими задають їм вмотивованості
- Вони можуть відчувати музику через вібрацію
- Опитувані з більшою впевненістю в танці більше готові займатися

з людьми що мають слух

- Багато з них навчалися танцювати з допомогою відео

Методика навчання танцюристів з порушеннями слуху тягне за собою

використання спеціально розроблених методів, таких як використання певних музичних інструментів, чий вібрації можна відчути, а не почути; візуальні і тактильні сигнали; і мову жестів. Література, присвячена використанню таких методів, однак, залишається обмеженою.[1]

Танець – це жива мова, яка створює можливість для людей, які не можуть говорити, щоб спілкуватися через рух. Здається природним, що у людей з порушеннями слуху, мова яких заснована на виразі руху, буде займатися танцем. Однак історія розкриває помилки і поширені міфи, які перешкождали розвитку танцю для глухих. Існують припущення, що глухі люди не можуть танцювати або насолоджуватися танцями, так як вони не можуть чути. Каталог Fernandes(1987) зазначає, що багато людей припускають, що глухі не люблять танцювати через свої сенсорні недоліки. Пітер Вішер, який був викладачем танців в університеті Gallaudet, згадував, що «в 1955 році багато хто з моїх студентів сказали мені, що їхні батьки не дозволять їм відвідувати шкільні танці, тому що вони не можуть чути музику» [2].

Трасу (1980) повідомляє, що здатність чути музику не є обов'язковою умовою для танців. Секрет глухих танцюристів в тому, що музика приносить користь слуху аудиторії, а тим, хто танцює, це не потрібно. Танець - це внутрішнє відчуття часу, яке розвивається тільки після багатьох годин практики. [2]

Усвідомлення ритму допомагає дітям з вадами слуху компенсувати їх дефіцит і сприяє поліпшенню їх імітації мови, і навички читання мови. Через тренування ритму, діти розпізнають такі особливості мови, як акцент, інтонація і пауза. Люди з вадами слуху відчують ці патерни за допомогою мультисенсорного досвіду: слухове відчуття ритму від залишку слуху, візуальне відчуття від руху губ, кінестетичне почуття від відчуття слів в роті і тактильне почуття від вібрації музики. Розвиток почуття ритму корелює ритмічні рухи тіла.

Отже, з проведеного нами аналізу виходить, що перевага танцювальної освіти для глухих полягає в усвідомленні фізичного тіла і емоційного задоволення. Глухі танцюристи вчать себе живої і рухомої мови, з якої можуть отримати додаткові переваги – вираження себе через рухи танців звільняє розчарування від відсутності словесної мови. Студенти з вадами слуху, як правило, роблять акцент на просуванні впевненості в собі, поліпшенні координації та покращенні соціальних навичок, а також розвиток мовних навичок і ритм мови.

Список використаних джерел:

1. Deaf Dance: A Digital Solution for an Engaging Dance Learning Experience for Deaf and Hard-of-hearing People. // Science. – 2018. – С. 2–4.
2. Horvat M. A case study of effective dance instruction for the deaf by young ha park / Michael Horvat. – Athens, Georgia, 2008. – 184 с.
3. Закон України про освіту [Електронний ресурс]. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>.

CZY ZŁO JEST ŹRÓDŁEM WSZELKICH WOJEN?

Hopej Malwina,

Doktorantka w Instytucie Studiów Międzynarodowych

Uniwersytetu Wrocławskiego

malwina.hopej@gmail.com

Czy aby na pewno wojna nie jest kategorią zła lecz dobra? Nie polega tylko na zabijaniu jednej grupy ludzi przez drugą, lecz ułatwia osiąganie celów, interesów służących dobru ogółu społeczeństwa? Cóż z tego że interesy te mogą niejako przy okazji odmawiać prawa istnienia niektórym ludziom, a środkiem do celu jest zabójstwo? W tym kontekście zastanawiam się nad wojną wywołaną jedynie po to, aby sprawdzić możliwości techniczne broni, mianowicie czy wystarczającym celem konfliktu zbrojnego może być potwierdzenie założeń, badań? Może jedynie taka wojna zasługuje na miano wojny złej, a wojna służąca dobru ogółu społeczeństwa jest wojną dobrą? Czy w ogóle możliwe jest zaistnienie wojny „dobrej” i „złej”, niejako obok teorii wojny sprawiedliwej? Czy wojnę można utożsamiać ze złem? Jednak czym jest zło? Być może odpowiedź na to pytanie ukryta jest w Stwórcy lub, jak chcieliby inni, w Jego przeciwieństwie. Inni z kolei, pomijając poziom transcendencji, owego źródła upatrują w człowieku i jego potrzebach. W moich rozważaniach przyjmuję następujące założenia – przez religię, wyznanie rozumiem religię katolicką, relacje między Bogiem a światem, jeżeli nie zaznaczę inaczej, sprowadzam do modelu klasycznego teizmu, Stwórca zaś reprezentuje przymioty właściwe również tej postawie. Zło niech będzie każdą, doświadczalną niegodziwością – od górnołotnych wojen, przez bezsensowne konflikty, na codziennych bólach, przykrościach i krzywdach skończywszy. Natomiast tytułowe wojny to konflikty zbrojne starego i nowego typu oraz wojny różnych generacji.

Chciałabym rozpocząć od Boga i w Jego osobie poszukiwać źródła zła, tak by przejść do ludzkiego pochodzenia tego fenomenu. Być może to właśnie nasze (podświadome) zachowanie, decyzje takie jak chęć krzywdy, samotności czy nudy są przyczynami zła. W końcu być może są różne źródła zła, na przykład podstawą zła w postaci prymitywnych żartów będzie chociażby nuda, samobójstwa – bezsens życia lub samotność.

W Księdze Rodzaju czytamy: [Waż] *Ale wie Bóg, że gdy spożyjecie owoc z tego drzewa, otworzą się wam oczy i tak jak Bóg będziecie znali dobro i zło* [1]. (...) *Po czym Pan Bóg rzekł: "Oto człowiek stał się taki jak My: zna dobro i zło; niechaj teraz nie wyciągnie przypadkiem ręki, aby zerwać owoc także z drzewa życia, zjeść go i żyć na wieki"* [2]. Zatem w tym kontekście zło jest niczym innym jak tajemnicą, której poznanie stawia człowieka na równi z Bogiem, a na ich podstawie interpretuję zło jako klucz do poznania Boga. Tym kluczem nie jest dobro, lecz zło. Dzięki tym informacjom mogę wysnuć dwa wnioski. W

rzeczywistości zło jest kategorią mniejszego dobra (umożliwiająca dostrzeżenie dobra [3]) i to jest największą tajemnicą Stwórcy. Tudzież chce On uchronić ludzi przed poznaniem okrucieństwa zła, jakim może być choćby szatan (z tym że tutaj nie byłoby mowy o walce Dobra ze Złem).

Tak więc człowiek, stworzony na podobieństwo Boga, jest od początku zły (jak Kreator?). Zatem zło jest cechą nabytą czy immanentną, uświadomioną dzięki kuszeniu węża? A może dzięki złu jesteśmy niezależni (żeby nie powiedzieć – wolni?). W końcu – za sprawą tego zjawiska zbliżamy się do Boga? Tak, jeżeli zło utożsamimy z doświadczalnym cierpieniem, buntem, bólem duszy i ciała (mam tu na myśli Hioba lub stygmatyków). W końcu *dusza jest tym bardziej wyrazista, im samotniejsza jest istota, im bardziej zdecydowana jest tworzyć swój świat przeciwko całemu otaczającemu ją światu* [4](...) *każdemu wroga, zabijająca, nienawidząca, zdecydowana na zwycięstwo lub śmierć* [5]. Prawdopodobnie tak, jeżeli chodzi zło jako grzech, a pokutę oraz karę za przewinienia metodę zbliżenia do Boga.

Rudiger Safranski zwraca natomiast uwagę na inną kwestię: *Prawo kusi do przekroczenia Prawa. Wzbudza określone wyobrażenia, i to właśnie one w historii grzechu pierwotnego grają rolę występku i grzechów. Tak więc czymś złym nie jest samo poznanie dobra i zła; złe jest to, co Adam i Ewa sobie po nim obiecują*[6].

Czy zatem jest to próba usprawiedliwienia czynu i odszukania prawdziwych motywów czynienia zła? Wzorem powyższego toku myślenia: przepis Prawa kusi aby go złamać więc to on jest głównym winowajcą, bowiem stwarza okazję do snucia przez ludzi nagannych wyobrażeń. Ponadtożem nie jest sama istota czynu lecz wynik nawet molarnie neutralnego działania. Nie przekonuje mnie owe założenie. O ile mogę przyznać, iż kodeksy, poprzez określenie czynów dozwolonych i niedozwolonych, mogą wpływać na kształtowanie sposobu dokonywania wyborów między dobrem a złem, to absolutnie nie mogę się zgodzić, że ustalone prawo jest powodem czynienia zła. Tak jeżeli nie istniałyby kodeksy nie istniałoby zło? Oczywiście, nie istniałoby zło w pojmowaniu złamania paragrafów, ale zło – czyn kwalifikowany przez „głębicię człowieka” jako zły, jak najbardziej tak.

Przyjmując założenie Safranskiego, likwidując prawo, zlikwidowalibyśmy zło. Nic bardziej mylnego. Zło nie bierze się z chęci ujrzenia tego, co wydarzy się po złamaniu prawa, lecz z samej potrzeby jego czynienia. Powodem zła, grzechu nie jest prawo, twór człowieka, ale człowiek.

Zło należy do dramatu ludzkiej wolności. Jest jej ceną [7]. Dlaczego wolność jest pojmowana jako dramat i dlaczego należy za nią płacić, tym bardziej, że Bóg szanuje każdy nasz wybór? I tym bardziej, że wolność teisty jest ograniczona poprzez możliwość Boskiej ingerencji w bieg zdarzeń w świecie. Czy chwila, w której przynajmniej teoretycznie, nie jesteśmy ograniczeni niczym wpływem jest dramatem? Suwerenności tej nie należy negocjować wyłącznie dlatego, że człowiek potencjalnie nie zechce wybrać dobra. Ponadto zło nie klasyfikowałabym jako

dramat wolności lecz dramat wyboru. Każdy z nas w każdej sekundzie swego istnienia dokonuje wyboru.

Może się wydawać, iż w samym wyborze rozgrywa się największy dramat. Wybór nie jest czymś autonomicznym, wolnym, lecz reakcją skomplikowanej mozaiki podświadomej Osobowości, odpowiadającej za wskazanie właściwej drogi. Nie chcę rozstrzygać, czy owa podświadomość jest wypromowanym przez Freuda splotem ego, id, superego, duchową czy popędową odpowiedzialnością nieświadomą Frankla [8]. W końcu czy istnieją mechanizm tłumaczące, dlaczego pewni ludzie np. w 1833 r. nie czuli potrzeby masowego mordowania Żydów, a niespełna sto lat później było to nagminne (brutalnie upraszczając sprawę) bądź wyjaśniające zachowanie choćby muzułmanek, które nie poatak WafyIdris2002 r., a po odezwie szejka Ahmeda Jassinaw2004r., zezwalającej kobietom popełnianie takowych czynów [9], zaczęły odczuwać niemal powszechną potrzebę sprowadzania dżihadu do ataków samobójczych.

Odmienny pogląd reprezentuje Søren Kierkegaard: nuda jest pochodną melancholii i acedii, zaliczanej przez do najgroźniejszych grzechów oraz źródła zła. „Nudzić się” jest równoznaczne z brakiem zgody na bezwartościowość świata zewnętrznego, skutkującą ucieczką w przerastającą pustkę, jak również zejście z zesłanej przez Boga drogi dobra [10]. W obu przypadkach stan ten jest złem, bowiem odwodzi ludzi od doczesności, w której należy dbać o życie wieczne. Nuda, za sprawą beznadziejności, poszukiwania choćby lakonicznej odpowiedzi na zagadkę bezcelowości istnienia, przenosi w stan ciągłej ucieczki do świata nierealnego, idealnego, a przez to nieskażonego doczesnymi problemami.

Sokrates Północy nazywa melancholię *matką wszystkich grzechów* [11], które jak *zwierciadło nadzwyczajne... gdzie człowiek rozmyśla [nad swoim] urojeniem* obnaża enigmatyczną *dysproporcję między duszą a ciałem* [12]. Nuda odziedziczyła po swej matce beczynność, nieodczuwalność bólu, bezruch, zatrute wątplenie duszy, zamieniającej się z czasem w *Morze Martwe, nad którym nie może przelecieć żaden ptak; w połowie drogi zmęczony opada w śmierć i nicość*. Stan ten posiada także moc nakłaniającą oraz udowadniającą negację sensu ciągłości życia: *uczynić ten krok decydujący(...) i wyruszyć w wielką podróż odkrywczą. By(...) powitać samego siebie*[13], co znacząco ogranicza władztwo Boga.

Kierkegaard ujmuje problem nudy w sposób mi, a być może także w czasach współczesnych, dotąd nieznanymi, niepojętymi. Jak wcześniej wspomniałam, traktuję ten stan jako bierność i bezrefleksyjność, wywołany brakiem konstruktywnych zajęć. Krótkotrwała beczynność jest nieszkodliwa. Jeżeli zakorzeni się w człowieku na dłużej, może być sprawczynią zła, aczkolwiek nie klasyfikowałabym tego jako znacząco duże, wyrafinowane zagrożenie, wymagające bądź co bądź „wyższego” myślenia. Zmierzam do tego, iż na świecie wyróżnialna jest obszerna paleta zła, mieszcząca różnorakie odcienie i głębie podłości – od proliferacji broni masowego rażenia, przez wielomilionowe malwersacje, na drobnych kradzieżach czy wojnach skończywszy. Zło nie może mieć jednej przyczyny,

gdyż nie potrafię zestawić pobudek choćby drobnej kradzieży przez osobę nieubogą z oszustwami podatkowymi ludzi bogatych. O ile ten drugi przykład może być skutkiem chciwości i pychy, to pierwszy może być wywołany nudą. Codziennie, obserwując tak wiele bezsensownych, nieuzasadnionych krzywd, dochodzę do wniosku, iż jakaś część z nich, zamykająca się w grupie oszczerstw, uszczepliwości, użycia siły czy właśnie kradzieży, służy jedynie zabiciu nudy lub nieuzmysłowionych potrzeb, zwłaszcza jeśli sprawca nie jest w stanie określić motywów działania.

Zastanawiam się, czy „chore dusze”, które James opisał niezwykle dobitnie: *dzieci gniewu i żebraki powtórných narodzin, grzebiący po zakamarkach, zamiast żyć w świetle, wijący i imaginujący sobie strachy i zajmujący się każdą niezdrową nędzą, mający w sobie coś sprośnie nieprzystojnego, (...) ich pożądanja sprzeczne są jedne z drugimi; pobudki nieprzewidziane psują im plany najlepiej przemyślane*[14], są bardziej predestynowani do czynienia zła. I czy zbrodniarze, dyktatorzy są posiadaczami owych „chorych dusz”, czy niekoniecznie – w każdym człowieku kryje się zło i chęć wojny, należy je jedynie znaleźć i zezwolić na działanie?

Gottfried Leibniz zakłada, iż *zło moralne tylko dlatego jest tak wielkim złem, że stanowi źródło zła fizycznego* – odmiennie niż w myśleniu Kierkegaarda, grzech jest źródłem cierpienia, zatem grzeszymy każdym smutkiem, bólem (fizycznym oraz psychicznym), jaki wyrządzamy sobie bądź innym. Moim zdaniem, jedynie dwa typy zła są ode mnie w pełni zależne, bo czy mogą wpłynąć na sposób kreacji Boga? Jeżeli stworzył mnie niedoskonałą, nie jestem w stanie tego zmienić, gdyż jestem „odgórnie” ukształtowana, predestynowana do czynienia zła. Dla porządku muszę dodać, iż *niedoskonałości i braki w działaniach pochodzą z pierwotnego ograniczenia. Bóg bowiem nie mógł dać mi [stworzeniu] wszystkiego, nie czyniąc zeń Boga*[15], a pomimo tego przywódcy, niech Korea Północna posłuży za przykład wzorcowy, kreują się na stwórców, roszcząc sobie prawo do wyłącznego decydowania o życiu i śmierci obywateli państwa.

Victor Frankl, w *Człowieku w poszukiwaniu sensu*, opiera się na logoterapii dotyczącej między innymi przekonania o potrzebie sensu oraz nerwicy noogennej [16], w której człowiek utracił sens – *podstawową motywację w życiu*, co jest równoznaczne z cierpieniem. Gdyby wpleść te poglądy w wizję Kierkegaarda można by rzec, iż *głównym przejawem egzystencjalnej pustki jest stan permanentnego znudzenia*[17], które z kolei jest *matką wszelkiego zła* [18]. Czy zatem potrzeba zła i okrucieństwa zrodzona jest przez popadanie w nicość egzystencji? Takowa odpowiedź jest przekonywująca, gdyż można ją dopasować do każdego człowieka (teisty, ateisty, katolika itp.), lecz nieco przewrotna, mianowicie jak zakwalifikować człowieka, dla którego jedynym celem jest eliminacja ludzi? Wciąż można mówić o tym, iż Bóg istnieje ponieważ życie

ludzkie ma sens, jakim jest choćby mordowanie? Czy zło może być celem? Może. Lecz wciąż zastanawia mnie, co wywołuje potrzebę jego czynienia. I czy mnogość tego zjawiska w końcu doprowadzi do ekstremalnej minimalizacji czynów kwalifikowanych jako złe, przy czym mam tu na myśli sytuację, w której powiedzmy zabójstwo trzech osób będzie złem a dwóch już nie? To okrutne, jednak wydaje mi się, że właśnie teraz jesteśmy świadkami tego (póki co) szokującego trendu.

Jak zatem udowodnić, iż Frankl ma rację, tym bardziej, że istnieje pojęcie perwersji masochistycznej – odnajdywania przyjemności w bólu oraz świadomej chęci cierpienia? Zjawisko to ponadto uznaje cierpienie i słabość za cele ludzkich dążeń, w której człowiek, w chwili przerażenia własną samotnością i wszechogarniającym poczuciu „bezużyteczności” czuje się wolny. „Wolność” ta pojmowana jest w sensie negatywnym, gdyż w rzeczywistości wewnątrz („ja”), w obliczu obcego, wrogiego świata, dąży do podporządkowania osobie, która jego zdaniem emanuje wszechpotężną siłą [19].

W tym przypadku sensem życia jest cierpienie, które dla człowieka chorującego na perwersję masochistyczną jest dobrem, dla lekarzy – złem. Lecz, jak wymienia jedno z podstawowych założeń logoterapii, *jesteśmy nawet gotowi cierpieć, oczywiście pod warunkiem że nadamy swojemu cierpieniu jakieś znaczenie* [20]. *Cierpienie w pewnym sensie przestaje być cierpieniem w chwili, gdy nada mu się sens, choćby sens ofiary – czy zatem owe zdanie niejako zdejmuje ból i cierpienie z wszystkich uczestników, ofiar konfliktów, a także niewinnia decydentów (widzą oni sens swego działania, co jest dobrem)?*

Bo cóż z tego że *krzywdy wyrządzać jest gorzej niż ich doznawać. (...) największym złem jest niesprawiedliwość i wyrządzanie krzywd.(...) Zawsze większy nędnik ten, co wyrządza krzywdy, niż ten, co ich doznaje, i ten, którego kara nie spotyka, niż ten, który ją poniesie(...)* Bo między dwoma nędnikami niepodobna znaleźć szczęśliwszego [21]? Wszak wojna jest jedynie przedłużeniem polityki i przerwą między stanami pokoju.

Czymże zatem jest wojna? Złem, dobrem, powinnością a może codziennością?

Chciałoby się rzec – ile celów, tyle wojen. A może ile zła, tyle wojen? Chciałabym się zastanowić, czy istnieje wojna, która posiadałaby jedynie dobre strony i czy w ogóle takowe zjawisko można nazwać wojną przynajmniej w stereotypowym pojmowaniu. Zwyczajowo bowiem wojny wywołują przykre uczucia, jeżeli mówią o niej przegrani, rodziny ofiar, poszkodowani, cierpiący na skutek zniszczeń (np. głód lub klęska humanitarna wywołana osłabieniem gospodarki lub zniszczeniem środowiska). To skojarzenia typowe dla wojny „złej”. W wojnie „dobrej” nie ma przegranych, zbrodniarzy ani zabitych – są wygrani, bohaterowie, wyeliminowani wrogowie. Są to jednak kategorie bezosobowe, pozbawione cech ludzkich; czy zatem należałoby stwierdzić, iż dobro opiera się na dehumanizacji? Tego nie wiem, nigdy nie doświadczyłam

i mam nadzieję nie doświadczyć podobnych dylematów, lecz podejrzewam, że takie postępowanie ma na celu wybielenie sprawców, a także negację potencjalnie pojawiających się rozterek. Ponadto jest szybciej akceptowalne lub niezauważalne przez społeczeństwa oraz media, bowiem łatwiej przyjąć do wiadomości (w dzisiejszych czasach chyba i zaakceptować), a tym bardziej pominąć śmierć 100 wrogów, aniżeli 100 dzieci czy przypadkowych cywili. Taka gra słowna czyni wojnę łatwiejszą i prawdopodobnie lepszą, jakkolwiek okrutnie by to nie zabrzmiało.

Jak zatem stwierdzić, iż wojna jest złem? Nie możemy nie się zgodzić, iż wojna jest jedynie jedną z metod gry politycznej, szachowania liczbą i strukturą ludności, a wreszcie kolejnym szczeblem drabiny ewolucyjnej czy rozwoju tkanki społecznej. Jak w takowym przypadku mówić o złu? Doprawdy nie ma na nie miejsca wśród wygranych, którzy niewątpliwie umiejętnie operują tym pojęciem. Być może sama dałam się omotać słowami o nieodłączności, konieczności lub dobroci konfliktów zbrojnych (mam tu na myślichocby wojny wyprzedzające), traktowanych niczym kategoria mniejszego dobra.

Gdzie przebiega granica między dobrem a złem? Nie wiem, odpowiedź powinna być jak najbardziej subiektywna. Ale prawdopodobnie uległa zatarciu. Być może nigdy nie istniała. Bowiem jak nazwać to, iż pierwszą (dotąd) nieskończoną wojną jest wojna między Niebem a Piekłem – doskonale skalkulowanym zamysłem czy świadomym błędem?

Tak więc zło jest czymś naturalnym? Jeżeli tak, dlaczego jest traktowane jako wynaturzenie, odstępianie od człowieczeństwa? I dlaczego przymioty te są coraz rzadziej wymieniane przy okazji konfliktów zbrojnych, prócz oczywiście retoryki wojskowej traktującej choćby wrogów? Czy musimy być świadkami drugiego Holocaustu, abyśmy zaczęli reagować na zło? Być może przestaliśmy na nie reagować nie z powodu nawału informacji serwowanego przez media, a z powodu naszej natury (sumienia?), która wreszcie może swobodnie wyrażać swe zdanie?

Jeżeli zaś człowiek jest elementem układanki ewolucji (a może Ewolucji?), pojęcie dobra i zła jest odczuciem czysto subiektywnym, ukształtowanym choćby przez proces socjalizacji oraz doświadczenia, tudzież jedną z wielu potrzeb jednostki.

Dlaczego zło traktowane jest jako coś nadzwyczajnego? Zapewne to naleciałość religii, lecz jestem skłonna twierdzić, że wyjątkowe pojęcie zła nie istnieje i obecnie istnieć być może nie powinno, aczkolwiek muszę szczerze przyznać, iż owe wyznanie mnie niesamowicie dziwi. Wziąwszy pod uwagę wojnę, nie możemy się w niej dopatrzeć zła. Bo dlaczego wojna, dla potrzeb tego akapitu, będąca przedłużeniem polityk, niosąca korzyści, zabijająca, lecz cóż z tego skoro śmierć, podobnie jak polityka, jest zjawiskiem powszechnym, naturalnym, a poniesiona w walce uznawana za czyn honorowy, jest złem? Dlaczego konflikt zbrojny w odległym zakątku Ziemi jest mniej ważny od wojny w naszym regionie? To, że nie informują o nim media i nie giną w niej nasi

rodacy nie oznacza przecieź, że nie umierają w niej ludzie...

Spis źródeł cytowanych:

1. Rdz 3,05.
2. Rdz 3,22.
3. G. W. Leibniz, *Teodycea. O dobroci Boga, wolności człowieka i pochodzeniu zła*, przeł. M. Frankiewicz, Warszawa 2001, s. 129.
4. O. Spengler, *Historia, kultura, polityka. Wybór pism*, przeł. A. Kołakowski, J. Łoziński, Warszawa 1990, s. 42.
5. Ibidem, s. 50.
6. R. Safranski, *Zło. Dramat wolności*, przeł. I. Kania, Warszawa 2013, s. 24.
7. Ibidem, s. 7.
8. V. E. Frankl, *Bóg ukryty. W poszukiwaniu ostatecznego sensu*, przeł. A. Wolnicka, Warszawa 2012, s. 83-89.
9. W. Grabowski, *Emancypacja kobiet w sferze działań terrorystycznych* [w] *Oblicza współczesnego terroryzmu* red. K. Kowalczyk, W. Wróblewski, Toruń 2006, s. 118-120.
10. M. Bizior – Dombrowska, *Nuda jako źródło zła w ujęciu Sorena Kierkegaarda* [w] *Koncepcje i problemy filozofii zła* red. R. Wiśniewski, M. Jaranowski, Toruń 2009, s. 62.
11. J.-F. Marquet, *Kierkegaard et les miroirs de la mélancolie* [w] „Bulletin de l'Association Guillaume Budé: Lettres d'humanité”, 1982, nr LH-41, s. 407.
12. Ibidem, s. 405-406.
13. S. Kierkegaard, *Albo, albo*, t. 1, przeł. J. Iwaszkiewicz, s. 39-40.
14. Ibidem, s. 40-41.
15. Ibidem, s. 141-146.
16. Por. szerzej: V. E. Frankl, *Człowiek w poszukiwaniu sensu*, przeł. A. Wolnicka, Warszawa 2011, s. 151-157.
17. Ibidem, s. 161.
18. J.-F. Marquet, op. cit. s. 407.
19. Por. szerzej: E. Fromm, *Ucieczka od wolności*, przeł.: O. i A. Ziemilscy, Warszawa 2004.
20. V. E. Frankl, *Człowiek...* s. 170.
21. Platon, *Gorgiasz, Menon*, Kęty 2012, 473 A, 479 C, 479 E, 473 E.

**ЄВРОПЕЙСЬКА СЕРЕДНЬОВІЧНА Й РАННЬОМОДЕРНА
ІСТОРИЧНА СПАДЩИНА ПРОФЕСОРА В.І. САВВИ (1865-1920)
В ЦДІАК УКРАЇНИ**

Ціватий Вячеслав Григорович,
кандидат історичних наук, доцент
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
tsivaty@gmail.com

Кулініч Марія Юрївна,
кандидат історичних наук
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
kulinich.maria12@gmail.com

Метою статті є репрезентація постаті професора Харківського університету Володимира Івановича Савви як історика крізь призму вивчення документального складу архівного фонду непересічної особистості в Центральному історичному архіву України м. Києва (далі ЦДІАК України), що складається із масиву біографічних та наукових архівних матеріалів (рукописів, лекцій, заміток, приватного листування тощо).

Володимир Іванович Савва народився 14 лютого 1865 р. в місті Кишенів (нині столиця Молдови) у родині чиновника [1; 2]. Освіту здобув у 1-й Кишенівській гімназії та Ніжинському історико-філологічному інституті князя Безбородька (1884–1888 рр.). З 1888 р. викладав історію в Харківській жіночій гімназії Оболенської.

У 1892 році В.І. Савва здав магістерський іспит з російської історії в Харківському університеті і впродовж 1895–1905 рр. викладав у ньому курс історії в якості приват-доцента. З 1900 р. викладав історію в Харківському інституті шляхетних дівчат.

У 1902 р. захистив магістерську дисертацію на тему: «Московские цари и византийские василевсы. К вопросу о влиянии Византии на образование идеи власти московских царей». Його наукова розвідка була присвячена аналізу значення шлюбу Івана II з Софією Палеог та його вплив на розповсюдження на Русі візантійських ідей про імператорську владу та запозичення ромейських придворних ритуалів, також автор порівнює візантійські та руські обряди прийому посольств, святкування Пасхи, вінчання монархів на царство, аналізує походження та смисл концепції царської влади на Русі.

Серед наукового доробку В.І. Савви можна виділити такі опубліковані праці: «О времени и месте крещения русской великой княгини Ольги» (1890 р.), «К истории духоборцев Харьковской губернии» (1893 р.), «Московские цари и византийские василевсы. К вопросу о влиянии

Византиї на образование идеи царской власти московских государей» (1901 р.), «По вопросу о влиянии Византии на образование идеи царской власти московских государей» (1903 р.), «Вновь открытые полемические сочинения XVII века против еретиков» (1907 р.), «К истории о вольнодумстве в Гимназии высших наук кн. Безбородко» (1908 р.), «Обряд омовения ног в Византии и на Руси» (1908 р.), «Заметки о Боярской Думе в XVI в.», (1915 р.), «О Посольском приказе в XVI в.» (1917 р.) [3].

У 1917 р. кафедра російської історії фактично припиняє свою роботу, внаслідок революційних подій в країні, але В.І. Савва залишився жити та працювати у Харкові і опублікував свою докторську дисертацію «Про посольський приказ в XVI ст.» [4], а також склав виданий вже за радянської доби за редакцією С.О. Шмідта довідник «Дьяки и подьячие Посольского приказа в XVI веке» [5].

За однією інформацією у 1920 р. В.І.Савва був розстріляний більшовиками, а за спогадами М.М. Богословського, він закінчив життя самогубством у лютому 1920 року [6; 7].

Фонд історика, професора Харківського університету В.І. Савви (ф. 2058) складається з опису № 1 та нараховує 743 справи, які хронологічно охоплюють період 1884-1917 рр. [8].

Опис справ фонду сформований за тематико-хронологічним принципом і поділяється на:

- матеріали біографічного характеру (спр. 1–9);
- матеріали про наукову та викладацьку діяльність (спр. 10–17);
- замітки В.І. Савви (спр. 30–145, 677–720);
- лекції В.І. Савви (спр. 146–169);
- рукописи В.І. Савви (спр. 170–184, 721–743)
- листування В.І. Савви (спр. 185–676).

Цінність особового фонду В.І. Савви полягає в тому, що в ньому зберігаються документи, які дають можливість реконструювати окремі сторінки з його біографії, а саме історії родини та приватного життя, а також його викладацьку, наукову та громадську діяльність. Так, серед документів наявні свідоцтво духовної Кишенівської консисторії про видачу метричного свідоцтва про народження В. Савви (спр. 2).

Навчання В. Савви в Кишенівській гімназії проілюстровано у фонді похвальним листом, виданим йому за успіхи у навчанні (спр. 7), а свідченням його навчання у вищому навчальному закладі є сповіщення з Ніжинського історико-філологічного інституту князя Безбородька про зарахування В. Савви на перший курс навчання на відділення історії, датоване 1884 р. (спр. 8–9), а також посвідчення про завершення навчання в інституті у 1888 р. (спр. 6).

Ще одна деталь до біографії постаті В.І. Савви – це свідоцтво про призов на військову службу (спр. 5). Окрім цього у фонді представлені документи, які стосуються родини В.І. Савви, а саме його батька – Івана Костянтиновича Савви, дружини та сина.

До матеріалів про наукову та викладацьку діяльність можна віднести документи, які відображають участь В.І. Савви в навчальному процесі Ніжинського історико-філологічного інституту князя Безбородька, а саме розклад лекцій на 1907–1908 рр. (спр. 26) та список студентів (спр. 27). А також у фонді міститься інформація про початок друку книги Володимира Савви «Про посольський приказ», яка буде опублікована у 1917 р. (спр. 19).

В.І. Савву цікавила історія України, що відображено в його замітках про вівчарство (спр. 36), про пошук бурштину в Міжгір'ї Київської губернії, про шовківництво у Києві, про гончарство, канатне виробництво, про фабрики та заводи (спр. 37–47), замітка про питейну справу в Південно-Західній Русі за 1868 р. (спр. 60), замітка про освіту на Гетьманщині (спр. 102).

Великий дослідницький інтерес В.І. Саввастосувався історії зовнішньої політики і дипломатії, міжнародних, міждержавних і дипломатичних відносин, який можна простежити по його записам про дипломатичні відносини Московської держави з Польщею (спр. 58), про дипломатичні контакти давньої Росії з іноземними державами (спр. 109), а також про посольський приказ (центральному урядову установу в Москві в 1549–1720 роках, що відала зносинами з іноземними державами, викупом і обміном полоненими, управляла низкою територій на південному сході країни і деякими категоріями людей служивих) в Російській державі (спр. 123, 124, 129, 134), про посольських дяків (дипломатів, які очолювали посольський приказ) (спр. 132, 133), про піддячих (нижчий адміністративний чин, під керівництвом дяків піддячі виконували основну роботу з діловодства в центральних та місцевих державних установах Російської держави в XVI – початку XVIII ст.) (спр. 131), виписки із зібрань дипломатичних документів, т. зв. посольських книг (спр. 139, 140), виписки із ногайських, польських, турецьких, шведських та кримських статейних списків (донесень та звітів послів) (спр. 141–145).

Слід зазначити, що у опису фонду є додатковий опис, який містить замітки та рукописи фондоутворювача, які стосуються історії Московської Русі та дипломатичних відносин досліджуваної епохи, зокрема рукописи про руських послів в Польщі, Литві, Туреччину, Англію та Кримському хану (спр. 677–743). Найбільшим за обсягом масив документальних матеріалів фонду є листи до В.І. Савви, яке хронологічно охоплює період з 1897 р. по 1917 р. та за кількісними показниками становить 491 справу.

Таким чином, документи особового фонду Володимира Івановича Савви (ф. 2058), висвітлюють основні віхи з його особистого та сімейного життя, вивчаючи замітки, лекції та рукописи фондоутворювача можна прослідкувати його наукову та викладацьку діяльність як історика та дослідника світової та європейської історії міжнародних відносин, зовнішньої політики та дипломатії періоду XVI–XVII ст., а кореспонденція фонду відображає дружні стосунки В.І. Савви з Є.К. Редіним, а особливо з В.С. Іконниковим, листи якого дають детальне уявлення про його приватне

життя, діяльність в якості науковця, викладача та громадського діяча.

Список джерел та літератури

1. Савва Володимир Іванович // Історики Харківського університету : біобібліогр. довідник (1905–2013) / уклад. О. М. Богдашина, В. І. Бутенко, С. Р. Марченко [та ін.]; відп. ред. проф. С. І. Посохов. – Х., 2013. – С. 211-212.
2. Савва В.И. Московские цари и византийские василевсы: к вопросу о влиянии Византии на образование идеи царской власти московских государей / В. И. Савва. – Х., 1901. – 400 с.
3. Домановский А.Н., Домановская М.Е. История византиноведения в Харьковском университете (из XIX-ого века в век XXI-ый) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://byzantina.files.wordpress.com/2012/12/byzantine_studies_kharkiv.pdf. – Название с экрана. [13.04.2019].
4. Савва В. И. О посольском приказе в XVI в. Вып. 1 / В. И. Савва. – Х., 1917. – 409 с.
5. Дьяки и подьячие Посольского приказа в XVI веке: справочник / сост. В. И. Савва ; Акад. наук СССР, Ин-т истории СССР, Археогр. комис. – М., 1983. – 422 с.
6. Домановська М. Савва Володимир Іванович / М. Домановська // Сходознавство і візантологія в Україні в іменах : біобібліогр. словник / упоряд. Е. Г. Циганкова та ін. – К., 2011. – С. 198.
7. Домановська М. Є. Володимир Іванович Савва як візантиніст (до 150-річчя від дня народження) / М.Є. Домановська // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. – 2015. – Серія: Історія України. Українознавство: історичні та філософські науки. – Вип. 20. – С. 112–117.
8. Центральний історичний архів України м. Києва. – Фонд 2058: Фонд історика, професора Харківського університету В.І. Савви.

ЗМІСТ

LUDWIK GUMFLOWICZ – SOCJOLOG POLSKI, NIEMIECKI, ŻYDOWSKI Mgr inż. Bachórz Iwona	5
„NICZYM DAWID I GOLIAT” - PRÓBY SKOMPROMITWANIA BISKUPA FRANCISZKA MUSIELA PRZEZ WŁADZĘ LUDOWĄ Bekus Ewelina	15
W OBLICZU WARTOŚCI – ROZWAŻANIA FILOZOFICZNE mgr Anita Edyta Wizner.....	24
ОБРАЗ ЯПОНИИ В ОЧЕРКАХ МИХАИЛА ВЕНИУКОВА Голиньски Бартош.....	30
A WOMAN IN THE FACE OF REPRODUCTIVE LOSS: A CASE OF SPONTANEOUS MISCARRIAGE Guzdek Sylwia, Piotr Guzdek.....	37
KOMUNIKACJA NAUCZYCIELA Z RODZICAMI UCZNIÓW DYSLEKTYCZNYCH Magdalena Marzec-Jóźwicka.....	44
CMENTARZYSKO KURHANOWE Z GOLI GÓROWSKIEJ, POW. GÓRA: INDYWIDUALIZM SPOŁECZNO-KULTUROWY W KREUJĄCEJ SIĘ NOWEJ RZECZYWISTOŚCI EPOKI BRĄZU mgr Zgurecki Wojciech.....	53
STOSUNKI ROSYJSKO-BIAŁORUSKIE W LATACH 1995-2000 mgr Zubrzycka Sylwia.....	61
O INTERPRETACJI „WPLYWÓW”W TWÓRCZOŚCI KAZIMIERZA MALEWICZA Korsakova Violetta.....	70
UWAGI NA TEMAT SPÓŁEK CELOWYCH PARTNESTWA PUBLICZNO - PRYWATNEGO mgr Kurek Natalia Małgorzata	77
МУРАЛ У СУЧАСНОМУ МІСЬКОМУ ПРОСТОРИ: ВИКЛИК ЧИ ВІДБИТТЯ КУЛЬТУРНОЇ РЕАЛІЇ Лоліна Надія Анатоліївна.....	84
ИНТЕГРАЦИЯ КОММУНИКАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ХУДОЖЕСТВЕННУЮ КУЛЬТУРУ XX-XXI ВЕКОВ Макаревич Анна Владимировна.....	94
LONELINESS AS AN EPIDEMIC Vitalii MALIMON	97
CONSTITUTIONAL, POLITICAL AND ETHICAL PARADIGMS. CONDITIONS FOR GENDERCHANGE Maciejczuk Mateusz Krzysztof, Olchanowski Mateusz, OlchanowskaMagdalena	101

STATUTORY ELEMENTS OF THE CRIME OF ILLEGAL DRUG TRAFFICKING IN THE POLISH LAW Maciejczuk Mateusz Krzysztof, Olchanowski Mateusz, Olchanowska Magdalena	110
CONSTITUTIONAL ISSUES OF BASIC TERRITORIALSELF-GOVERNMENT ON THE EXAMPLE OF THE POLISH COMMUNE Maciejczuk Mateusz Krzysztof, Olchanowski Mateusz, Maciejczuk Karolina	117
THE SOCIOLOGICAL PERSPECTIVE ON DEVIANCE WITH SPECIAL FOCUS ON ANOMIE THEORY Pawelczyk Marcin.....	125
FILOZOFIA JĘZYKA – URUCHOMIENIE JĘZYKA FORMALNEGO W KULTURZE ZAWODÓW PRAWNICZYCH dr Paradowski Mariusz	131
WYBRANE ZAGADNIENIA DOTYCZĄCE HISTORII MNIEJSZOŚCI TATARSKIEJ W POLSCE mgr Piątkowska Marzena.....	138
JUVENILE OFFENDER OF A PROHIBITED ACT - CRIMINAL LIABILITY Powalko Olga.....	145
ПЕРЕВАГА ХУДОЖНІХ ПРАКТИК В ЖИТТІ ГЛУХИХ Сауріна Ольга Іванівна	155
CZY ZŁO JEST ŹRÓDŁEM WSZELKICH WOJEN? Hopecj Malwina.....	159
ЄВРОПЕЙСЬКА СЕРЕДНЬОВІЧНА Й РАННЬОМОДЕРНА ІСТОРИЧНА СПАДЩИНА ПРОФЕСОРА В.І. САВВИ (1865-1920) В ЦДІАК УКРАЇНИ Ціватий Вячеслав Григорович, Кулініч Марія Юріївна	166

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

ГУМАНІТАРНИЙ КОРПУС

Випуск 26

Друкується за оригінальними авторськими текстами.
Редакційна колегія не несе відповідальності
за авторську редакцію поданих матеріалів.
Верстка та оригінал-макет Мохоцько Віталій

Підписано до друку 09.07.2019.
Формат 60×84/16. Папір офсетний.
Друк цифровий.
Друк. арк. 10,75. Умов. друк. арк. 10. Обл.-видавн. арк. 12,06.
Наклад 100 прим. Зам. № 5661/1.

Віддруковано з оригіналів замовника.
ФОП Корзун Д.Ю.
Свідоцтво про державну реєстрацію фізичної особи-підприємця
серія В02 № 818191 від 31.07.2002 р.

Видавець ТОВ «ТВОРИ».
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до
Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів
видавничої продукції серія ДК № 6188 від 18.05.2018 р.
21027, а/с 8825, м. Вінниця, вул. Келецька, 51а.
Тел.: (0432) 603-000, (096) 97-30-934, (093) 89-13-852.
e-mail: tvoru@tvoru.com.ua
<http://www.tvoru.com.ua>